

ВІСНИК

Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наукове видання

Видається чотири рази на рік

Випуск № 1/2016

Чернівці
2016

УДК 340(477)(082)
ББК 67(4УКР)я43
В535

***Засновник:** Національний університет «Одеська юридична академія» Свідочтво про державну реєстрацію: Серія КВ №19018–7898Р від 25.04.2012*

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія», протокол №1 від 15.10.2012

Збірник наукових праць включено до переліку фахових видань з юридичних наук згідно Наказу Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014 р.

Вісник Чернівецького факультету Національного університету
В535 «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей. – Чернівці, 2016. – № 1. – 340 с.

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативного-розшукової діяльності; міжнародного права.

Розрахований на викладачів, науковців, практикуючих юристів, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, студентів та аспірантів юридичних та інших навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться сучасними проблемами права.

**УДК 340(477)(082)
ББК 67(4УКР)я43**

Адреса редакції: 58000, м. Чернівці, вул. Сковороди, 7.
E-mail: visnik12@mail.ru

Головний редактор, голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович – президент Національного університету «Одеська юридична академія», народний депутат України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України.

Редакційна рада:

Сірко Богдан Петрович – директор Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент – науковий редактор, заступник головного редактора;

Завальнюк Володимир Васильович – ректор Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Полянський Юрій Євгенович – віце-президент, проректор з методичної та виховної роботи, завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Дрьомін Віктор Миколайович – завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Аленін Юрій Павлович – завідувач кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України;

Басай Віктор Давидович – директор Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Долежан Валентин Володимирович – професор кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Дудченко Валентина Віталіївна – вчений секретар Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Харитонов Євген Олегович – завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Харитонова Олена Іванівна – завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Стадніченко Станіслав Лешек (Stadniczenko Stanislaw Leszek) – керівник кафедри державного права і прав людини Опольського Університету (м. Ополь, Республіка Польща), габілітований доктор, професор;

Латковська Тамара Анатоліївна – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Івасюк Ігор Георгійович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент;

Сайфуліна Юлія Василівна – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент;

Сидор Вікторія Дмитрівна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор – відповідальний секретар.

ЗМІСТ

I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Вовчук М.В. Правові основи діяльності Міністерства внутрішніх справ Української Держави щодо протидії злочинності (квітень-грудень 1918 р.)	8
Книш М. Ф. Донос – багатоаспектний феномен	17
Соловей Д. Ю. Історіографія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 1919–1959 рр.	35

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Гасвський І.М. Національна система фінансового моніторингу: сутність, роль та принципи	45
Гелемей М.О. Психологічні особливості лідерів екстремістських молодіжних угруповань	57
Доценко О.С. Контроль та оцінка реалізації виконання державно-управлінських рішень	64
Дрозд О.Ю. Особливості надання поліцейським щорічних відпусток згідно положень нового Закону України «Про національну поліцію»	73
Петков С.В., Мехтієва Т.В. Антикризова модель відносин між громадянами та державою	87
Подольак-Богачек Е. Б. Засади відображення явища корупції у джерелах політико-правової думки Античної Індії	100
Пудрик Н.С. Податкове провадження та суміжні теоретико-правові категорії	111
Сербин Р.А. Особливості методології дослідження публічного адміністрування благодійництва в Україні	118
Середа Т.М. Правові аспекти захисту прав людини і громадянина в практиці Конституційного Суду України	132
Стрельченко О.Г., Юсіфлі Бахтіяр Таптіг Огли Національна поліція як суб'єкт публічного адміністрування в Україні	141

Тюн В.М. Адміністративно-правове регулювання нагляду прокуратури за законністю застосування заходів впливу за адміністративні екологічні правопорушення: новели законодавства	153
Хромова К.І. Адміністративно-правові форми та методи діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції	165
Шкарупа К.В. Способи забезпечення законності при здійсненні виконавчого провадження	177
Шруб І.В. Поняття та основні етапи професійної підготовки поліцейських	184

ІІІ. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Січко Л.О. Функціональне призначення фондової біржі як суб'єкта господарської діяльності в Україні	198
Шахназарян К.Е. Поняття захисту прав на чужі речі при спадкуванні	204

ІV. ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Сидор В.Д. Сучасні проблеми правового забезпечення охорони природних рослинних ресурсів	214

V. ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бабак А.М., Лелюх В.В. Стан розвитку режиму робочого часу у воєнний та післявоєнний періоди	228
Соцький А.М. Повноваження роботодавця з організації праці, управління працівниками та контролю за процесом праці	235

VI. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Макаренко Н.К. Організація жебрацтва як вид професійної злочинності	245

Шепетько С.А. Сучасні об’єктивні чинники, що сприяють проявам транснаціональної організованої злочинності	255

VII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Когутич І.І. Криміналістика за наслідками впливу окремих новацій КПК України	265
Авраменко С.М. Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект ...	279
Бондаренко В.В. Особливості допиту підозрюваних у вчиненні злочинів, пов’язаних із знищенням, підробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу	288
Нечупей Л. Ю. Тактика допиту неповнолітніх при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів	297
Олійник С.В. Деякі елементи криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою	307

VIII. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Карпенко Є.М. Головні напрями та форми міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру	318
Черниш Т.В. Аналіз правових підстав та організації проведення військово-морських операцій з протидії морському піратству біля узбережжя Сомалі	328

I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.13+94(477)«1918»

Вовчук М.В.,
здобувач кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ (КВІТЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1918 Р.)

Розглянуто та проаналізовано нормативно-правові акти, прийняті вищими органами державної влади Української Держави у період з квітня по листопад 1918 р., які склали правову основу діяльності Міністерства внутрішніх справ щодо протидії злочинності.

Ключові слова: правові основи, нормативно-правові акти, Міністерство внутрішніх справ, злочинність, протидія злочинності, вищі органи державної влади, правоохоронні органи.

Рассмотрены и проанализированы нормативно-правовые акты, принятые высшими органами государственной власти Украинской Державы в период с апреля по ноябрь 1918 г., которые составили правовую основу деятельности Министерства внутренних дел по противодействию преступности.

Ключевые слова: правовые основы, нормативно-правовые акты, Министерство внутренних дел, преступность, противодействие преступности, высшие органы государственной власти, правоохранительные органы.

The regulatory legal acts adopted by the supreme state power bodies of the Ukrainian State in April–November, 1918, constituting the legislative basis for the crime combating activities of the Ministry of Interior are reviewed and analyzed.

Keywords: legal foundations, legal acts, Ministry of Interior, criminality, crime combating, supreme bodies of state power, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Успішна протидія злочинності є необхідною складовою забезпечення стабільного розвитку будь-якої держави. Тому створення та удосконалення нормативно-правової бази протидії злочинності є одним з пріоритетних завдань кожної держави. Не стала виключенням у цьому питанні й Українська Держава. Після ліквідації УНР часів Центральної Ради відразу повстало невідкладне завдання розбудови органів державної виконавчої влади, зокрема правоохоронних органів, створення правової бази їх діяльності, у тому числі й щодо протидії такому явищу, як злочинність.

Дослідження та аналіз правового забезпечення протидії злочинності на різних історичних етапах державотворення в Україні мають вагоме теоретичне та практичне значення. Адже сьогодні проходить процес реформування МВС України. Докорінна перебудова апарату протидії злочинності вимагає нових підходів до організаційного та правового забезпечення даного напрямку діяльності. У цьому аспекті важливим є вивчення позитивного досвіду з метою його можливого використання у сучасній практиці. Не менше значення має дослідження й негативних сторін, що надасть можливість уникнути подібних помилок у майбутньому. Ці положення і визначають актуальність статті.

Аналіз дослідження даної проблеми. Історико-правові проблеми, які стосуються питань утворення, організації та діяльності правоохоронних органів, організації охорони правопорядку та протидії злочинності в Українській державі у період квітня-листопада 1918 р. у своїх працях досліджували такі науковці, як О. А. Гавриленко, П. І. Гарчев, В. А. Довбня, Є. С. Дурнов, Ж. О. Дзейко, Л. О. Зайцев, П. П. Захарченко, Е. М. Кісілюк, Я. Ю. Кондратьєв, О. Л. Копиленко, О. В. Кузьминець, І. А. Логвиненко, О. М. Мироненко, П. П. Михайленко, О. І. Олійник, А. Й. Рогожин, В. С. Сідак, О. В. Тимошук, А. П. Тимченко, В. М. Чисніков, Я. І. Шинкарук та інші.

Але окремі питання щодо комплексного дослідження правових засад діяльності Міністерства внутрішніх справ, прийнятих для протидії злочинності в Українській державі у період, що розглядається, потребують подальшого дослідження.

Метою цієї статті є виключно розгляд та аналіз нормативно-правових актів, якими забезпечувалось правове регулювання діяльності Міністерства внутрішніх справ щодо протидії злочинності в Українській державі.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу правих основ діяльності МВС Української держави з питань правового забезпечення протидії злочинності, варто відзначити, що в досліджуваній період в країні склалася дуже складна криміногенна ситуація. Викликане це було, насамперед, тими важкими економічними та соціально-політичними умовами, в яких перебувала Україна. В першу чергу цьому сприяло те, що після Лютневої революції на її території встановилось двовладдя. Існували органи Тимчасового уряду, а на початку березня 1917 року було створено Українську Центральну Раду та Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів [1, с. 7]. Одразу ж після революційних подій в Петрограді було прийнято ряд рішень, які вплинули і на стан злочинності в Україні. В першу чергу, це ліквідація професійних органів захисту громадського порядку, звільнення заарештованих [2, с. 21]. Ні міліція, створена Тимчасовим урядом, ні народна міліція Центральної Ради в силу низки причин не змогли впоратися з криміногенною ситуацією в країні. Тому зі зміною державних інституцій це завдання постало вже перед гетьманським урядом.

29 квітня 1918 р. Всеукраїнський хліборобський з'їзд, на який з усієї України прибуло близько 6500 делегатів, проголосив Павла Скоропадського гетьманом України [3, с. 85]. У цей же день гетьманські військові загони за сприяння німецького військового командування зайняли усі найважливіші стратегічні об'єкти м. Києва. Центральну Раду було розпущено, влада перейшла до рук гетьмана.

Цього ж дня було прийнято «Закони про тимчасовий державний устрій України» [4]. На думку науковця Ж. О. Дзейко цей документ можна охарактеризувати як

системоутворюючий стосовно системи права та системи законодавства Української Держави [5, с. 112].

Значна роль в ньому відводилась ролі законів у врегулюванні суспільних відносин. Так, проголошувався принцип визнання верховенства закону; презумпція знання законів суб'єктами права (неможливість для будь-кого посилається на незнання закону, якщо він був оприлюднений у встановленому законом порядку); презумпція невинуватості особи (неприпустимість засудження і покарання, крім як за злочинні вчинки, передбачені діючими у час їх вчинення законами) [5, с. 114].

Необхідність встановлення такої державної влади, яка б могла забезпечити для населення спокій та закон декларувалось в «Грамоті до всього українського народу», в якій П. Скоропадський був проголошений Гетьманом Всієї України [6]. На практиці ж задля забезпечення такого стану речей необхідно було одночасно діяти в двох напрямках: формувати дієвий правоохоронний апарат та створювати належну нормативно-правову базу, яка б стала основою діяльності цього апарату у протидії злочинності та охороні громадського порядку.

3 травня 1918 р. була сформована Рада Міністрів Української Держави. Отаман-міністром (Головою) Ради Міністрів і одночасно міністром внутрішніх справ було призначено Ф. Лизогуба. Розпочалося термінове формування державного апарату, зокрема і структурних підрозділів Міністерства внутрішніх справ [7, с. 19].

У цей же час, з метою недопущення правового колапсу в умовах, коли нормативно-правової бази Української Держави ще не існувало як такої, та відсутності часу на її детальну розробку, гетьманський уряд, скасувавши правові акти Тимчасового уряду та Центральної Ради, вимушений був запозичити низку правових норм колишньої Російської імперії.

Це, зокрема російський «Свод законов по предупреждению и пресечению преступлений» видання 1890 року, який ліг в основу міжвідомчого розподілу урядових охоронних функцій Української Держави. У даному документі зазначалося, що «вище направлення дії по охороні державного порядку і громадського

спокою належить Міністерству внутрішніх справ. Вимоги його, до цієї галузі належні, підлягають негайному виконанню всіма місцевими начальствами. Всі відомства повинні здійснювати повне сприяння установам і особам, яким доручена охорона державного порядку і громадського спокою» [2, с. 78].

Фактично одразу ж розпочалася робота по розробці закону про передачу усіх існуючих органів міліції у розпорядження МВС. Інформацію про це було оприлюднено 15 травня 1919 р. в газеті «Голос Києва» [8].

Згідно з ухваленою Радою Міністрів тимчасовою постановою «Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення Державної варти» від 18 травня 1918 р., існуючу на підставі постанови Тимчасового уряду міську та повітову міліцію надалі, до створення відповідних законів, приписувалось іменувати «Державною вартою», яка передавалась під владу та у розпорядження в адміністративному відношенні губернським і повітовим старостам [9].

Разом з цим МВС Української держави здійснювалися заходи, спрямовані на залучення губернських старост та міських отаманів до боротьби зі злочинністю, а саме, з бандитизмом. Задля досягнення більш ефективних результатів у боротьбі з бандитизмом пропонувалось поєднувати зусилля представників влади по губерніях та повітах з метою захоплення злочинних банд. Також доречним вважалося взаємне повідомлення представників влади з даного приводу і притягнення до цієї справи німецьких та австрійських військ [10].

19 вересня 1918 р. в Києві відбувся з'їзд губернських старост та їх помічників. На ньому було проголошено загальні завдання і принципи політики МВС Української Держави. В тому числі, до пріоритетних завдань МВС було віднесено енергійну боротьбу зі злочинними елементами, які виступають проти української державності [7, с. 20]. Таким чином, можемо говорити про те, що у справі налагодження суспільного життя, МВС Української Держави протидіяло не лише загальнокримінальній злочинності, а й, так званий, політичній. При чому, боротьба з останньою відносилась до найважливіших завдань МВС.

У даному аспекті не можна не відмітити той факт, що МВС Української Держави вкрай складно давалося налагодження стосунків з опозиційно налаштованими силами. Натомість, наприклад, влітку 1918 року було заарештовано В. Винниченка (28 червня), С. Петлюру (27 липня), деяких інших провідних діячів українських політичних партій. Сам П. Скоропадський відмічав у власних спогадах, що «... своїми діями, своєю прямолінійністю у сенсі поліцейського наведення порядку, Кістяківський (міністр внутрішніх справ – *Авт.*) приніс багато шкоди, у той час як якщо б він... створивши поліцію, одночасно умовив би партії вести широку пропаганду наших ідей у своєму середовищі, залучаючи їх до праці, він би пом'якшив ті настрої невдоволення, які згущалися у країні» [11, с. 253].

Таким чином, можемо говорити про те, що коли з одного боку в МВС проводилась значна робота по протидії кримінальній злочинності як такої, з іншого – арешти політичних опонентів влади розхитували й без того складне становище в суспільстві.

Особлива роль у справі протидії злочинності відводилась Державній варті. Департамент Державної варти Міністерства внутрішніх справ складали загальний, інспекторський, легітимаційний, освідомчий і залізничний відділи та секретна частина. Саме формуванню даного департаменту приділялась першочергова увага. Його організація та правові засади діяльності були визначені у Статуті «Про організацію Департаменту Державної варти», який був ухвалений Радою Міністрів та затверджений гетьманом П. Скоропадським 13 серпня 1918 р. Зокрема, до відома департаменту було віднесено «попередження і запобіження злочинств і охорони громадської безпеки і порядку» [12].

А саме, на інспекторський відділ покладалося запобігання кримінальним злочинам та їх припинення урядовцями варти; загальне керівництво карно-розшуковою діяльністю та її інспектування; реєстрація злочинців; організація антропологічних, фотографічних, дактилоскопічних кабінетів при департаменті і нагляд за ними на місцях і т. д. Легітимаційний відділ, зокрема, займався справами українських громадян, затриманих за кордоном; розшуком дезертирів і

злочинців за кордоном. На освідомчий відділ покладалось обов'язки, в тому числі, стосовно забезпечення запобігання злочинам проти державного ладу і безпеки та їх припинення [2, с. 92–93].

Особливий статус саме даного департаменту підкреслювався ще й тим, що очолював його директор, який був особисто підлеглий міністру внутрішніх справ. Загалом же, структура Департаменту Державної варти майже повністю відповідала структурі Департаменту поліції колишньої Російської імперії [13].

Важка криміногенна ситуація в Україні спонукала П. Скоропадського до суттєвої перебудови апарату карного розшуку [2, с. 98]. І, хоча у підпорядкуванні МВС й перебували губерніяльні і повітові карно-розшукові відділи, окремого карно-розшукового відділу в структурі центрального апарату МВС не існувало. Це було викликано тим, що згідно із Законом Української Держави «Про Статут Державної варти» від 9 серпня 1918 р. карно-розшукові відділи Державної варти залишались у підлеглих МВС лише тимчасово до передачі цих відділів до відомства Міністерства юстиції [12].

Окрему увагу варто зосередити на аналізі повноважень міністра внутрішніх справ у напрямі протидії злочинності. Так, окрім основних повноважень, міністр мав також ряд додаткових.

Зокрема, відповідно до постанови Ради Міністрів «Про деякі тимчасові заходи по охороні державного порядку й громадського спокою» від 26 липня 1918 р., міністру надавались наступні повноваження. Тимчасово надавалося право передавати, за згодою з міністрами юстиції та військовим, до військового суду для осудження за законами військового часу, як матеріальними, так і процесуальними, справи про заподіяні приватними особами такі злочинства, які за своїм змістом становлять дійсну небезпеку для державного порядку й громадського спокою, хоч би ці злочинства були вчинені в місцевостях, в яких не оголошено військового стану.

До таких злочинств було віднесено злочинства, зазначені в частині 2 статті 1 закону від 30 травня 1918 р. про військову підсудність, а також всі злочинства проти державного устрою України, напад на урядових осіб цивільного відомства при

виконанні або з приводу виконання ними службових обов'язків, навмисне знищення або пошкодження майна, коли таке знищення або пошкодження переслідується в порядку державного обвинувачення, і фальшування грошових знаків [14].

А 24 вересня 1918 року Радою Міністрів була ухвалена тимчасова постанова «Про міри проти осіб, загрожуючих державній безпечності Української Держави і правопорядку» Згідно із зазначеною постановою міністру внутрішніх справ по всій території України надавалось право робити розпорядження: «а) про проведення трусу й виймання у осіб, підозрених в утворенні вчинків, загрожуючих державній безпечності держави й правопорядку; про попередні арешти зазначених у пункті “а” осіб».

Міністр внутрішніх справ мав право надавати розпорядження про попередній арешт таких осіб на строк до 2-х місяців [15, с. 58]

Загалом же в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського досить широко велася нормотворча робота. Станом на 29 жовтня 1918 року було видано більш ніж 400 законодавчих актів.

Безперечно, закономірним є те, що переважали законодавчі акти публічно-правового характеру, більшість з яких було прийнято в галузі конституційного права. Викликане це було насамперед тим, що було сформовано нову державу, яка вимагала нормативного врегулювання основних засад своєї діяльності. Але, значна частина законів була прийнята в царині кримінального, кримінально-процесуального права [5, с. 121]. Це було викликано суспільною необхідністю, в тому числі і стосовно подолання злочинності. Варто відмітити, що саме на кримінальному законодавстві ґрунтувалась боротьба зі злочинністю. В питаннях розробки кримінально-правових актів гетьманський уряд не відступав від принципів, на котрих загалом ґрунтувалась техніка нормотворчості в державі. Так, було визнано діючим кримінальне законодавство Російської імперії та одночасно проводилось скасування норм, які суперечили засадам Української Держави; в той же час

приймались нові нормативно-правові акти, виходячи з тих реалій, в яких перебувала Україна.

Висновки. З огляду на сказане вище ми можемо зробити висновок, що в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського вдалося створити дієвий апарат керівництва органами внутрішніх справ. До основних завдань новоствореного МВС відносилась протидія злочинності. Викликано це було складною суспільно-політичною ситуацією в країні, виразником чого стала напружена криміногенна обстановка. Зважаючи на недостатність власної нормативно-правової бази у сфері протидії злочинності, керівництвом держави в значній мірі було запозичено нормативно-правову базу Російської імперії. Ядром апарату МВС у справі боротьби зі злочинністю стала Державна варта, на яку покладались досить широкі функції по протидії злочинності. Значні повноваження у даній сфері належали і особисто міністру внутрішніх справ. Проте в умовах швидкої зміни влади, ведення військових дій, поширення правового нігілізму, анархічних проявів, більшовицької агітації створити правоохоронний апарат, який був би здатний максимально ефективно протидіяти злочинним проявам було надзвичайно складно. Тому, не зважаючи на певні успіхи в справі правового забезпечення боротьби зі злочинністю, МВС Української Держави все ж не вдалося в повній мірі виконати це завдання.

Література:

1. Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : У 3-х т. – Т. 1: 1917–1925. – К.: Генеза, 1997. – 504 с.
2. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.) / О. В. Тимошук : монографія. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 462 с.
3. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – 192 с.
4. Закони про тимчасовий державний устрій України. 29 квітня 1918 р. // Державний Вістник. – 1918. – №1. – 16 трав. – С. 1–2.
5. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження / Ж. О. Дзейко : Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 360 с.

6. Державний Вісник. – 1918. – №1. – 16 трав.
7. Калиновський О. В. Утворення, розвиток та правові основи діяльності Міністерства внутрішніх справ Української держави гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / О. В. Калиновський, В. А. Довбня // Актуальні питання історії органів внутрішніх справ України. – Вип. 2. Проблеми правового забезпечення організації та діяльності МВС України (1917–1991 рр.) : зб. наук. праць [Текст] / ред. кол. : В. В. Коваленко (голова), О. М. Джужа, Є. М. Бодюл та ін. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 18–28.
8. Голос Києва. – 1918. – № 24. – 15 мая.
9. Київські губерніяльні вісти. – 1918. – № 45. – 18 черв.
10. Державний вістник. – 1918. – № 21. – 11 лип.
11. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – 1918. – Київ–Філадельфія, 1995. – 494 с.
12. Державний вістник. – 1918. – № 38. – 22 серп.
13. Державний вістник. – 1918. – № 36. – 20 серп.
14. Державний вістник. – 1918. – № 29. – 1 серп.
15. Про міри проти осіб, загрожуючи державній безпечності Української Держави і правопорядку: тимчасова постанова Ради Міністрів від 24 вересня 1918 р. // П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. – Т. 1: 1917–1925. – К.: Генеза, 1997. – С. 58–59.

УДК 130.1

Книш М. Ф.,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДОНОС – БАГАТОАСПЕКТНИЙ ФЕНОМЕН

Доносительство – один із таємних, негласних інститутів правоохоронної системи. З одного боку, повідомлення про правопорушення законів, правил – цілком нормальний громадянський учинок. З іншого боку, донос переважно

засуджують і ставлення до нього негативне. Чому? Автор робить спробу відповісти на це запитання.

Ключові слова: донос, доносити, освідомлювач, агент, інформатор, стукач, джерело оперативної інформації.

Доносительство – один из тайных, негласных институтов правоохранительной системы. С одной стороны, сообщения о нарушении законов, правил – вполне нормальный гражданский поступок. С другой стороны, донос преимущественно осуждают и отношение к нему отрицательное. Почему? Автор делает попытку ответить на этот вопрос.

Ключевые слова: донос, доносительство, осведомитель, агент, информатор, стукач, источник оперативной информации.

Dilation is one of the secret, private institutions of the law-enforcement system. On the one side, disclosure of breaking law is quiet normal civic act. On the other side, dilation, mostly, is condemned and the attitude to it is negative. Why? The author is making an attempt to answer this question.

Keywords: dilation, information, informer, agent, supergrass, source point.

Постановка проблеми. За останній час у друкованих й електронних засобах масової інформації все частіше з'являються повідомлення, що стосуються діяльності доносчиків. Наприклад: «ЛДНР» отримали завдання з Кремля засіяти агентами органи влади вільної України»; «на Донеччині затримали членів агентурної мережі «ДНР»; «на заклик окупаційної влади кримчани доносять на сусідів»; «інформатору «ДНР» дніпропетровський суд дав вісім років в'язниці». Колишня директор єдиної у Євпаторії школи з українською мовою викладання Тимошенко О.О. (тепер директор київської школи № 309) у тижневику «Дзеркало тижня» (2015. – № 36-37) розповідає, що після окупації Криму «на мене пішли доноси. Про школу почали говорити, що це осередок націоналізму, що тут всі бандерівці... Кожен директор школи щомісяця пише до ФСБ звіти: що він чув від своїх учителів і батьків проти Росії, хто висловлюється за Україну». На сайті «Української правди»

читаємо»: «нардепи вже здають один одного: Ситник закликав писати в НАБУ анонімки на високопоставлених злочинців».

Виходить, жанр доносу знову стає популярним?

Виклад основного матеріалу. З'ясуємо, що таке донос? У новому тлумачному словнику української мови читаємо: донос – таємно подані відомості (переважно керівним особам) із звинуваченням кого-небудь у чомусь. Доносити – таємно подавати кому-небудь (переважно керівним особам) відомості із звинуваченням кого-небудь у чомусь, стукати на когось, виказувати когось. У словнику Даля донос визначений двояко: і як нейтральне юридичне поняття, і як синонім наклепу. А «Словарь русских синонимов» Н.Абрамова (1890 р.) подає слово тільки як негативне: донос, наклеп, обмова, ябеда.

Крім донощиків, ще є освідомлювачі. Це люди, які таємно співпрацюють з правоохоронними органами або з органами безпеки. У царській Росії агентів охоранки теж називали «освідомлювачами». В офіційних документах писали – «секретные сотрудники» (скорочено сексоты). Згодом термін «сексоты» використовували в документах радянських спецслужб. І все ж офіційні документи КДБ і МВС СРСР замість слова «освідомлювач» подавали терміни «агент», «інформатор», «джерело оперативної інформації».

В усному (і письмовому) мовленні вживають і слово «стукач». Етимологію цього слова пояснюють так. У далекі часи царювання Олексія Михайловича Романова в темну пору доби донощики приходили до відданої цареві людини і стукали у вікно, щоб повідомити про якесь порушення.

...Між мальовничими селами Усть-Путила і Стебні, що в Путильському районі Чернівецької області, на правому березі Черемошу, розкинувся невеликий хутір Шпетки. Оддалік від дороги, під лісом, – гуцульська хата Василя Івановича Дячука. Шостого січня 1945 року – на Святий вечір – до привітного господаря прийшли два повстанці. Попросилися переночувати. Ніщо не віщувало лиха. Та хтось із сусідів запримітив хлопців, що йшли до хати Дячука, – і кудись «стукнув». Удосвіта несподівано наскочили емгебісти. Схопили хлопців, заарештували і господаря. Доля юнаків – невідома. А Василя Дячука – неписьменного і далекого від політики селянина-

бідняка – суворо покарали: 30 березня 1945 р. Військовий трибунал військ НКВС Чернівецької області присудив 15 років виправно-трудоих таборів і 5 років позбавлення прав. Відбував покарання у заполярній Воркуті. У вугільній шахті – від непосильної праці і недоїдання – «заробив» важку форму туберкульозу. Виходу не було: лікарі видалили одну легеню. Знесиленого інваліда звільнили у червні 1955 року, а в лютому 1992 – Чернівецька обласна прокуратура реабілітувала його.

У 1950 році шпетківський стукач знову продемонстрував неабияку пильність. І на цей раз допоміг узяти повстанців живими. Про це детально доповідав полковник Лужецький начальникові штабу внутрішніх військ МДБ Українського округу полковнику Ігнатову: «... представляю описания характерных действий по захвату бандитов живыми: 17.8.50 г. Путильскому РО МГБ Черновицкой области стало известно (підкреслення автора), что 16.8.50 г. на хутор Шпетки приходили два бандита, которые дали задание хозяину хутора – к вечеру 18.8.50 г. приготовить для них медикаменты и продукты, которые принести к опушке леса.

Для реализации этих данных в ночь на 18.8.50 г. в район хутора Шпетки была выслана засада – 11 человек под руководством начальника РО МГБ майора Николаева и командой взвода 6 ср 331 ст. лейтенанта Каленова, которая, скрытно подойдя к хутору, выставила хорошо замаскированный парный пост наблюдения за местностью, а остальной личный состав до темноты был укрыт в доме.

... На основании оценки обстановки было принято решение – создать три группы: одна группа захвата – 5 человек под командой лейтенанта Каленова и две группы обеспечения по три человека под командой майора Николаева, которым точно были обусловлены действия по захвату».

Далі йдеться про те, що для зв'язку і сигналу на захоплення повстанців був використаний шнур. Перший, хто помітить людей, попереджує всіх одним ривком шнура. А сигнал двома ривками – це команда на захоплення повстанців. О 22.30 на узліссі з'явилися дві постаті. І умовним сигналом викликали до себе господаря. Незабаром до повстанців прийшов ...син господаря, передав їм продукти і медикаменти. Отримавши

необхідні речі, один повстанець став переодягатися, а другий їсти. За лічені секунди обидва опинилися на землі... [1].

Хто тут «головний герой»? Очевидно, той житель хутора, що знав, коли і куди прийдуть повстанці. Старався. Телефонного зв'язку з хутором не було. І все ж «стукнув» «куди треба». Відчував страх за юдине ремесло. Сам не вийшов до повстанців, а послав сина.

Трагічні події виникали у багатьох населених пунктах Буковини. Так, з допомогою активних "помічників" каральні органи натрапили на слід керівників національно-визвольного руху в Чернівецькій області. 27 грудня 1944 р. у селі Васловиці Садгирського району були схоплені Артемізія Галицька («Мотря») – організатор УПА на Буковині та Мирослав Гайдук («Федір») – член проводу ОУН на Буковині. Щоб не здатися живою, А.Галицька намагалася піти з життя шляхом самогубства. Пострілом з пістолета поранила себе в голову, але у Чернівцях її врятували. Перебуваючи на лікуванні, полонена відмовилась давати покази, хотіла розкрити рани на голові – і померти. Тоді спецслужба вдалася до хитрощів – організувала «викрадення» «Мотрі» з поліклініки начебто представниками центрального проводу ОУН. На конспіративній квартирі (тут КДБ теж мало своїх людей) до «Мотрі» з'явилися «Тарас», «Іван» та «Стецько», які видавали себе за посланців центрального проводу ОУН.

Спочатку «Мотря» дещо вагалася. Але згодом сприйняла гостей за своїх. І давала відверті пояснення про стан справ на Буковині. Поступово здоров'я «Мотрі» поліпшувалося, і «Тарас» заявив, що центральний провід ОУН доручив йому провести слідство з приводу провалу ряду оунівських організацій після того, як органи НКВС затримали її і «Федора». Ведення слідства було доручено "референту СБ" – «Іванові». В результаті допитів слідчий «Іван» отримав від «Мотрі» покази на 242 членів ОУН на Буковині, а також дані про оунівців з інших областей, загалом більш як на 600 чоловік [2]. Військовий трибунал військ Чернівецької області засудив А.Галицьку за ст.ст. 54-1 «а» та 54-11 КК УРСР до розстрілу. Однак Військова колегія Верховного Суду СРСР рішенням від 10 жовтня 1945 р., «взявши до уваги, що засуджена Галицька допомогла радянським органам в

ліквідації підпільної організації ОУН на території Буковини, замінила розстріл на 10 років виправно-трудоих таборів» [3].

До активної боротьби з повстанським рухом зобов'язував, зокрема, спільний наказ наркома внутрішніх справ СРСР Л.Берії і наркома державної безпеки СРСР В.Меркулова «Про заходи боротьби з оунівським підпіллям та ліквідацію збройних банд ОУН в західних областях УРСР», який вони підписали 9 жовтня 1944 року. В цьому наказі наполягалось на широкому втягуванні місцевого населення в агентурно-інформаційну роботу, в збройні групи сприяння (підкреслення автора).

Дієвість наказу вражає. Американський дослідник, доктор історичних наук Джеффри Бурдс у праці «Советская агентура...» подає витяг із цілком таємної доповідної начальника Головного управління НКВС СРСР з боротьби з бандитизмом А.Леонтьєва заступникові народного комісара внутрішніх справ СРСР С.Круглову 3 серпня 1945 р.: «На 1 липня 1945 р. за даними НКВС у складі агентурної сітки на Західній Україні нараховувалось 11214 місцевих жителів, що співпрацювали з органами: 175 резидентів, 1196 агентів і 9843 інформатори. Майже половина з них (47,2%) були завербовані у перші шість місяців 1945 р. – 156 резидентів (89,1%), 527 агентів плюс ще 41 агент-«маршрутник» і 84 агенти-«внутрішники» (усього 652 чол. або 52,3%), а також 4483 інформатори (45,6%) [4].

Швидкими темпами зростала агентурна мережа в Чернівецькій області. У доповідній записці секретаря обкому партії Зеленюка на адресу секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова зазначено, що на 15 лютого 1945 року агентурна сітка в області по лінії НКВС становить 671 чол., а по лінії НКДБ – 2500 [5].

Успішно розширювали агентурно-інформаційну сітку в Станіславській (Івано-Франківській) області. В активі МДБ на 25 липня 1946 року перебували: 641 агент, 142 резиденти, 5572 інформатори, 50 утримувачів явочних і конспіративних квартир, всього 6405 осіб [6].

Із частини агентів і так званих стрибків створювали легендовані спецбойки МДБ, які діяли під виглядом повстанців і підпільників. У 1948-1949 рр. органи МДБ і МВС різко розширили активність цих груп, виявляючи і знищуючи справжніх учасників визвольного руху або тих, хто їм співчував

[7]. Наприклад, на території Івано-Франківщини ще в травні 1945 р. орудували 11 таких псевдобойовок [8]. Львівський історик Ю.Киричук зауважує, що з кінця 40-х років підпільна мережа ОУН настільки була просякнута ворожою агентурою, що важко відрізнити, де починався справжній бандерівець, а де закінчувався провокатор з МДБ [9]. Прізвища деяких помічників радянських спецслужб у Чернівецькій області можна назвати. Наприклад, Куруляк Василь Миколайович, народився 1926 року в селі Дорошівці Заставнівського району. Перебуваючи в складі бойки ОУН, Куруляк негласно зв'язався з органами МДБ і 21 травня 1947 року був завербований як агент під псевдонімом «Сам-свій». Одразу повернувся у підпілля з метою ліквідації своїх зверхників. Як записано у довідці-характеристиці на агента-бойовика Куруляка В.М., за його участю було арештовано понад сто членів ОУН. Активно допомагали каральним органам агенти «Осторожний» (Дмитрюк Микола Васильович, 1923 року народження, уродженець села Шубранець Садгирського району, «Огонь» (Труфин Микола Михайлович, 1919 року народження), уродженець села Іспас Вижицького району [10].

Звичайно, не всі йшли у помічники каральних органів з власної волі. Про це написано чимало. А методику вербування агентурних кадрів розкрив, зокрема, колишній енкаведист А.Бражнев у московському журналі «Литературное обозрение» [11]. Далеко не всі погоджувалися поповнювати ряди штатних працівників спецслужб. «... Во время войны в Рязани один ленинградский лётчик после госпиталя умолял в тубдиспансере: «Найдите что-нибудь у меня! В органы велют идти». Изобрели ему рентгенологи туберкулёзный инфильтрат – и сразу от него гебешники отказались», – стверджує лауреат Нобелівської премії, російський письменник О.І.Солженіцин [12].

Траплялося, що навіть штатні бійці невидимого фронту оцінювали свою діяльність як ...ненависну. У вересні 1948 року помічник оперуповноваженого Болехівського райвідділу МДБ Станіславської (Івано-Франківської) області О.Шамонін звернувся з рапортом до заступника міністра держбезпеки УРСР М.Ступницького про небажання вести агентурну роботу проти українського націоналістичного підпілля. Зізнається: «Я понял,

что, поступив в школу МВД СССР, сделал ошибку в жизни, и прошу Вас ... уволить меня из органов МГБ и помочь тем самым от ненавистой мне работы уйти навсегда. Прошу простить, что я недостойно отзываюсь о самом сильном оружии нашего государства и партии – агентуре, но я высказываю лично свои отношения к агентурной работе и изменить их не в силах...» [13].

У боротьбі з рухом опору репресивно-каральні органи йшли на все. Американський історик Д.Бурдс пише, що на території Західної України діяв особливий вид агентури, створений із неповнолітніх (діти 12-14 років). Цих дітей виловлювали під час облав і під різними приводами відвозили до райвідділів НКВС-НКДБ. Допитуючи їх, пригрожували смертю, якщо вони не розкажуть, у чиїх хатах квартирують бандерівці, хто в селі готує їм їжу, де їхні магазини, хто станичний і т. ін. Причому Д.Бурдс посилається на архівний документ: «Справку о вербовке и использовании Уголовным Розыском агентуры из числа несовершеннолетних» – совершенно секретный доклад Начальника Уголовного Розыска комиссара Овчинникова, февраль 1949 г. ГАРФ.Ф.Р – 9415. – Оп.5.Д.207.Л.85-90 [14].

Цей документ допомагає зрозуміти, чому в тюрмах мучилося багато дітей. В одному з актів обстеження тюрми №2 УНКВС Львівської області від 25 січня 1946 року зазначалося, що "несовершеннолетние заключённые содержатся вместе со взрослыми, совместно обвиняемыми в контрреволюционных преступлениях; на протяжении трёх месяцев прогулка заключенным предоставлялась всего три раза; камеры постельными принадлежностями не обеспечены... В камере №31 большая часть несовершеннолетних голые, босые; некоторые из них прикрыты только лохмотьями. Имеют место случаи нарушения междуканерной изоляции, выражающиеся в том, что заключённые... передают полученный ими хлеб в камеры несовершеннолетних..." [15].

Про цинічне використання дітей у розвідувальних цілях свідчить лауреат Шевченківської премії України, письменниця Марія Матіос у популярному романі «Солодка Даруся».

... Серед ночі постукали до хати колгоспного заготівельника Ілащука. Господар розумів, що з нічного стукоту нічого доброго не виходить. Але двері відчинив. Два чоловіки у мазепинках говорили коротко: «Ми прийшли взяти сиру, бринзи і масла... Удосвіта сам замельдуєш: увірвалися серед ночі з лісу, вчинили погром, напудили зброєю, пограбували і щезли. Ще пару штурханців у плечі дали...»

Удосвіта подвір'я Ілащука заповнили військові. Нишпорили скрізь. Але нічого підозрілого не виявили. Тільки з двох хатніх вікон стирчали розбиті шибки. Тоді офіцер МГБ [16] звернув увагу на десятирічну Дарусю – донечку Михайла Ілащука. Підступно заманив дівчинку цукерками-півниками і вивідав у неї те, що батьки твердо приховували. Даруся виповіла, що ті вуйки, що приходили вночі, тата не били. І вікна не били. Тато бив вікна сам, коли вуйки пішли. Виходить, віддав повстанцям колгоспне добро – сир, масло, сметану, бринзу – добровільно, без опору [17].

Але цей ганебний метод вивідування інформації у малолітніх дітей спрацьовував не завжди. Відомий чекіст Георгій Санніков у книзі з промовистою назвою «Большая охота» розповідає, як восени 1953 року опинився на якомусь хуторі в Західній Україні разом з водієм автомобіля ГАЗ-69. І зустрів тут гарну дівчину з маленьким хлопчиком, що притискався до спідниці. Молодий офіцер у чекістсько-військовому кашкеті з голубим верхом вийняв з кишені жменю цукерок і заговорив українською мовою: «Ходи, хлопчику, до мене, я тобі цукерок дам». Хлопчик насуплено подивився на офіцера, потяг дівчину за спідницю, щось сказав і побіг додому.

– Що він сказав тобі? – запитав Санніков.

– Та сказав, що совіти хотіли злопати [18] його.

– А скільки йому років?

– Та йому чотири роки. Що з нього візьмеш?

Далі автор «Большой охоты» зізнається, що часто згадував цю зустріч із симпатичною хуторянкою і її сином, що відмовився узяти солодкі цукерки з рук радянського офіцера. «И это в четыре года, – дивується Санніков. – Что же из него вырастет?.. Неприятный осадок всегда оставался на душе, когда

я вспоминал эту случайную встречу на неизвестном и неотмеченном на секретной карте хуторе» [19].

Письменниця М.Матіос і чекіст Г.Санніков розповіли про два – прямо протилежні – приклади поведінки дітей у незвичних ситуаціях. А мені згадався такий епізод. Якось по закінченню одного літературного вечора зайшла мова про творчість нашої землячки Марії Матіос. Знайомий доцент-філософ, з діда-прадіда буковинець, не стримував свого обурення вчинком десятирічної Дарусі, яка мовби за прикладом Павліка Морозова, «продала» своїх батьків: «Матіос образила ціле покоління буковинців... Люди нашого краю ніколи не відзначалися продажністю, доносительством... У той трагічний час у кожній селянській родині батьки вчили дітей, про що і з ким говорити...»

...Минали роки. У шістдесятих у країні почався дисидентський рух. З новою силою запрацювала машина стеження і доносительства. Ось як характеризує цей період людина, що безпосередньо працювала з багатьма політичними лідерами СРСР, академік Російської академії наук Г.А.Арбатов: «Хотя непосредственной мишенью антидисидентской политики были сотни, может быть, тысячи людей, их выявление и преследование потребовали активизации всей деятельности органов, называемых «тайной полицией»: внедрения во многие ячейки общества дополнительной агентуры, собрания и поощрения доносов, перлюстрации переписки, подслушивания телефонных разговоров (підкреслення автора). Это не могло пройти незамеченным: подслушивания, подглядывания, доносов начинали опасаться все – обоснованно или нет, в данном случае не так уж важно, включая весьма высокопоставленных людей. Не раз ответственные работники ЦК КПСС, даже секретари ЦК, когда разговор в их кабинете становился острым, поглядывая на телефон, делали красноречивый жест – прикладывали палец к губам и переходили на другую тему» [20].

Промовистою у цьому відношенні є згадка Арбатова про свою розмову з головою КДБ СРСР Ю.В.Андроповим з приводу перлюстрованого листа одного із своїх близьких друзів. Андропов сказав, що тепер вимушений буде показати лист Брежнєву. На спробу відмовити від показу листа Андропов

зауважив: «Я не уверен, что копия этого письма уже не передана Брежневу. Ведь КГБ – это сложное учреждение и за председателем тоже присматривают. Тем более, что есть люди, которые будут рады его скомпрометировать в глазах руководства тем, что он от Брежнева что-то утаил, да ещё касающееся его лично» [21].

Свіжий струмись у суспільно-політичне життя України внесли «шістдесятники», з якими політичний режим вів активну боротьбу. Про це свідчить інформація секретаря ЦК Компартії України В.Щербицького Центральному Комітетові КПРС від 23 квітня 1973 року. Документ дає можливість виокремити найактивніших борців за незалежність України, що були засуджені. З-поміж них: Світличний І., Світлична Н., Сверстюк, Шумук, Стус, Чорновіл, Осадчий М., Гель, Калинець І., Калинець І., Строката, Рубан, всього 29 чоловік.

В інформації Щербицького говориться, що працівники Інституту філософії АН УРСР Пронюк і Лісовий виготовили і намагались розповсюдити «відкритий лист» антирадянського змісту. Вони заарештовані. Слідство завершено. У Львові виявлена націоналістична група студентів університету, серед них – Попадюк, Микитка, Хвостенко, Сварник, Худой, Філонов, Долинська та ін. З них лише Попадюк і Микитка засуджені, інші потрапили в комсомольську обробку. У м. Коломиї Івано-Франківської обл. викрито групу Гриньківа Д., до якої входили Чупрей Р., Шовковий І., Мотрук І. У них вилучили шість стволів зброї, більш як 600 патронів. У м. Чорткові заарештовані за розвішування націоналістичних прапорів Сапіляк і Мармус.

В.Щербицький називає прізвища українців з ЧССР, які пройшли через суд, але не покаялися: Мурашко, Бачу, Гроцький, Коцурова (згодом вони були заарештовані МВС ЧССР і засуджені). Та не всі витримали натиск слідчих і розкаялися. Зазнала кадебістського впливу Зіновія Франко. Як наслідок – виступ з відкритим листом у газеті «Радянська Україна» і по телебаченню з критикою підступів зарубіжних націоналістичних центрів. З відкритими листами в республіканській пресі виступили також Селезненко і Холодний. Зізнання арештованих врахували: їх звільнили від кримінальної відповідальності [22].

Цілком очевидно, що більшість судових справ починалася саме з доносів. У різні часи писали їх і ... письменники. Наведу факт з промови голови Української Всесвітньої Координаційної Ради Д.Павличка у Нью-Йорку 18.XI.2007 р.: «Сьогодні вже встановлено.., що Юрій Смолич колишній старшина армії УНР, охоплений страхом відповідальності за свою патріотичну молодість, став агентом ГПУ та НКВД, писав «доброзичливі» доноси на Олександра Довженка та інших діячів української культури... Коли вся літературна громадськість після появи роману «Собор» намагалася зберегти його автора Олеса Гончара на посаді голови правління письменників України, Смолич погодився посісти його крісло [23].

... А доноси йшли звідусіль. «Стукали» різноробочі, кваліфіковані робітники, службовці, керуючі будинками і коменданти, домогосподарки, персонал райради, райвійськкомату, журналісти, навіть доценти. Їх обурювало, що цей слухає зарубіжне радіо, а цей читає «самвидав», інший розповідав анекдоти про перших осіб держави, а той розмовляє тільки українською мовою і читає Шевченка...

Як позначалися на долях людей «сигнали» цих добровільних помічників каральних органів – свідчить історія одного анонімного доносу з документального дослідження «Рабы ГБ...» знаного російського журналіста Юрія Щекочіхіна.

... До редакції «Литературной газеты» завітав юнак з Івано-Франківщини Віктор Ідзьо. До цього він уже побував у кількох московських приймальнях. На Пушкінській вулиці, в прокуратурі СРСР; на вулиці Дзержинського, в КДБ; на проспекті Калініна, в приймальні Верховної Ради СРСР; на Старій площі, в ЦК КПРС... Півтора року тридцятилітній Віктор Ідзьо шукає справедливості у Москві.

А почалося все так. 13 серпня 1986 р. у батьківській хаті Віктора зробили обшук. Привід? Анонімний донос: в помешканні зберігається вкрадений технічний спирт. Як і слід було чекати, спирту не виявили, зате несподівано із-за шафи вийняли... пістолет марки «ГТ» з шістьма набоями. Міліціонери затримали Віктора і того ж дня запроторили в тюремну камеру.

Довгих сім місяців вели слідство, двічі суд надсилав справу на дослідження. Врешті-решт у березні 1987 року справу закрили, вину не довели. В.Ідзьо була виплачена грошова компенсація за незаконний арешт. Крім цього, про вжиті заходи на Вікторові звернення відповіли прокурор УРСР, заступник Генерального прокурора СРСР, інші представники влади.

Та на цьому Віктор не зупинився. Чотири роки доводив, що міліція і прокуратура – лише виконавці операції, яка зародилася зовсім не в міліції чи в прокуратурі, а в надрах КДБ. І тому Ідзьо подав на КДБ позов до суду...

...І ось Юрій Щекочіхін і кореспондент «Литературной газеты» Сергій Кисельов у кабінеті начальника Івано-Франківського управління КДБ І.Левченка. Господар кабінету здивовано відреагував на запитання журналістів: «Невже ви серйозно думаєте, що хтось із наших офіцерів міг підкинути під час обшуку пістолет?..» Тоді гості з Москви поцікавились долею книг і віршів, вилучених у Віктора під час обшуку. У відповідь І.Левченко розпорядився показати експертний висновок доцента Івано-Франківського педінституту, кандидата педагогічних наук Б.А.Грицюка. Висновок експерта цитую за книгою Ю.Щекочіхіна: «Изучение указанных материалов дает основание утверждать, что часть из них носит враждебный, националистический и клеветнический по отношению к советской действительности характер. Статьи «Українська загальна енциклопедія» с националистических позиций освещают историю Украины, в частности ее послереволюционный период. В этом смысле указанные статьи энциклопедии могут быть использованы для пропаганды идей украинского буржуазного национализма... В мартовском номере ежемесячника «Українська музика» на странице 115 помещен гимн украинских националистов «Ще не вмерла Україна», название которого говорит само за себя... Из краткого анализа представленных материалов можно сделать вывод о том, что они по содержанию и идейной направленности являются националистическими и враждебными нашему социалистическому строю и коммунистической морали» [24]. І ще начальник

управління КДБ відзначив, що саме цей висновок послужив офіційним приводом для «фронтальної перевірки» Ідзьо.

Відтак заступник начальника КДБ області В.Харченко представив журналістам один з двох томів, так би мовити, "паралельної" справи Віктора Ідзьо. А тут натуральні доноси. Однокурсник Віктора по інституту Н.Вечеша пише: «...Влітку 1983 року я був у Ідзьо дома, він показував мені «Кобзар» Шевченка і говорив, що там є такі вірші, які радянська влада забороняє друкувати...» Агроном із Житомирської області В.Павленко, з яким Віктор служив у армії, доносить: «Ідзьо в казармі висловлював думку, що в нашій країні є порушення Конституції...» А далі «сигнали» Л.Олійник з Івано-Франківська, яка разом з Віктором була у туристичній групі в Одесі; від сокамерників – П.Радиша та одного рецидивіста, який за словами Віктора, вибивав з нього явку з повинною.

Навідалися московські журналісти і до Івано-Франківського педінституту. Постукали у двері кабінету декана факультету іноземних мов. Представилися. Далі цитую уривок діалогу в кабінеті декана:

– «Вы помните, Богдан Антонович, как в августе 1986 года вам дали на рецензию стихи, музыкальные журналы и украинскую музыкальную энциклопедию? Помните вашего бывшего студента Виктора Идзьо? Тогда вы еще не были деканом.

Декан Б.Грицюк пожал плечами:

– У меня было много студентов... Да и рецензий я написал сотню...

– Но это была не совсем обычная просьба. Виктор Идзьо... Может быть, вспомните? Ну...

Он внимательно посмотрел на нас, вздохнул: Ну... Что-то припоминаю...

– Тогда почему к вам, не филологу, не историку, не музыканту, а сотруднику кафедры педагогики и психологии обратилось управление КГБ с просьбой дать свое заключение на стихи и старые журналы, найденные у вашего студента?

– Откуда я знаю... Сам не мог понять...

— Богдан Антонович, был ведь уже 86-й год. Вы не могли не понимать, не могли не видеть, что ничего крамольного не было в этой литературе.

Он замолчал надолго, а может быть, нам так показалось, а потом горько усмехнулся:

— Но меня же попросили не с кафедры философии, а из КГБ. И я понимал, какую рецензию, какое заключение от меня ждут...» [25].

Ось як з'являлися на світ доноси, «висновки», «рецензії»... Про таку практику відверто пише ветеран КДБ з м.Рівне І.Я.Присяжнюк у листі до «Литературной газеты»: «Хочу затронуть ещё один аспект деятельности КГБ, которая сопряжена с опасностью для страны и народа, особенно сейчас, в критическое для нас время.

Как правило, информацию о процессах в обществе КГБ даёт на основании доносов сексотов. Из практики многолетней работы знаю, что многие сексоты, завербованные на «компрах» или добровольно изъявившие желание быть информаторами, привыкают к иудиним деньгам. Угождая оперработнику, они дают информацию, которая ему нужна, подчас явную липу (підкреслення автора). Карьерист-оперативник, чтобы держаться на плаву, доволен такой информацией. Создается своего рода симбиоз, при котором они взаимно извлекают друг от друга пользу. Всё это наносит вред обществу [26]. До речі, за таким «сценарієм» діяли донощики не лише в тих містах, де працював ветеран КДБ І.Присяжнюк. У 70-х роках минулого століття відділення КДБ у райцентрі Глибока Чернівецької області, збираючи липові доноси від місцевого юди, працівника районної газети, холоднокрівно ламало долі невинних людей. І досі за це ніхто не відповів. У незалежній Україні колишні кадебісти почувають себе комфортно – мають високі пенсії, прекрасні квартири. А їхні жертви так і залишилися nereабілітованими.

Яке майбутнє доносу? Яку роль відіграватиме цей феномен у нашому, ХХІ столітті? Російський філософ-публіцист Сергій Корольов вважає, що "Відродження загальнолюдських цінностей буде означати поступове поширення, «розтікання» у суспільстві

нормальної людської моралі, несумісної з доносительством» [27].

А поки що, як стверджують експерти, росіяни почали частіше доносити один на одного. Цьому неабияк сприяють «гарячі лінії», відкриті спецслужбами в усіх містах. З одного боку, сигнали громадян допомагають у розкритті злочинів. А з іншого – «гарячі лінії» постачають чимало і фальшивих доносів. Нерідко люди зводять рахунки з багатшими й успішнішими сусідами.

І все ж Державна Дума Росії прийняла «Федеральный закон об оперативно-розыскной деятельности (№144-ФЗ от 12.08.95 г.)», спрямований на підтримку і заохочення осіб, що співпрацюють з органами. Стаття 18 Закону гласить: «Лица, содействующие органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, находятся под защитой государства... Могут получать вознаграждения и другие выплаты. Полученные указанными лицами суммы вознаграждений и другие выплаты налогами не облагаются и в декларациях о доходах не указываются. Период сотрудничества граждан по контракту с органами... включается в трудовой стаж граждан. Указанные лица имеют право на пенсионное обеспечение в соответствии с законодательством Российской Федерации». Цікава деталь. Закон забороняє використовувати «конфиденциальное содействие по контракту депутатов, судей, прокуроров, адвокатов, священнослужителей и официально зарегистрированных религиозных объединений» (ст. 17). Отже, доносительство інтелігентно названо «конфиденциальным содействием на контрактной основе».

Незважаючи на те, що донос нерідко містить правдиву інформацію, «...отношение к доносу у людей такое же резко отрицательное, как и к клевете ... Отрицательное отношение к доносам связано с социальными последствиями, которые влечёт за собой донос для человека, ставшего его жертвой» [28]. І справді, скільки нещасних жертв падало на коліна перед фальшивими доносами! Жданов на XVIII з'їзді партії (1939 р.) говорив про людину, що написала 142 фальшивих доноси. Жахливо: одна людина оббрехала (можливо й погубила) 142 душі. До речі, як свідчать історики, сплески доносительства були за Івана

Грозного, Бориса Годунова, за Й.Сталіна. Не відставала в цьому плані і брежнєвська доба.

Як вже мовилося вище, спалахи доносителства спостерігаються і в наші дні. Київська газета «Сегодня» на першій сторінці великими літерами подала «шапку»: В МВД епидемия анонимок на шефов [29].

На одній з телепередач письменник Володимир Войнович проникливо заявив: усі ми сходимось на тому, що доносити в радянському розумінні – не добре. Але якщо людина зауважила, що носять мішки з гексогеном до нього у підвал, то це вже цілком інша ситуація. *(Очевидно, В.Войнович мав на увазі мішки з гексогеном і вибуховий пристрій, виявлені в житловому будинку в Рязані у вересні 1999 р. Ці реальні факти викладені у книзі Литвиненка А., Фельштинського Ю. ФСБ взрывает Россию (К.: Нора-Друк, 2006).*

Донос – хоч феномен багатоаспектний – постає у вигляді зла. Але правоохоронні органи держави, частина населення виправдують його. І не випадково. Наприклад, за період війни на Донбасі завдяки інформаторам (формальним і неформальним) вдалося уникнути багатьох терактів, інших злочинів, глибше зрозуміти задуми агресора.

Головне – щоб «джерела оперативної інформації» не виходили з берегів. Щоб не заливали все суспільство...

Література:

1. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга друга. – К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. – С. 732-733.
2. «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Ярослав Дашкевич; Василь Кук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2010. – С. 216-220.
3. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. – Київ-Торонто, 2007. – С. 26.
4. Бурдс Джеффрі. Советская агентура: Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944-1948). – Москва – Нью-Йорк: «Современная история», 2006. – С. 87.
5. Літопис Нескороної України: Документи, матеріали, спогади. Книга II. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С. 205.

6. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. У двох книгах. Книга перша. – К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. – С. 274.
7. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 33.
8. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Книга друга. – С. 463.
9. Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003. – С. 287.
10. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 19. – Київ – Торонто, 2012. – С. 551-563.
11. Бражнев А. Школа опричників // Літер. обозрение. – 1991. – № 9. – С. 35.
12. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. Т. 1. – М.: Инком Н.В., 1991. – С. 152.
13. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939-1955. – К.: Укр. Вид. спілка, 2005. – С. 639-643.
14. Бурдс Джеффрі. Советская агентура: Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944-1948). – Москва – Нью-Йорк, 2006. – С. 80.
15. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953... Книга перша. – К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. – С. 273.
16. В іншій книзі – «Вирвані сторінки з автобіографії» (с. 327) – Марія Матіос стверджує, що «офіцер МГБ» – невігаданий персонаж, то був начальник Вишницького районного МГБ майор Дідушенко.
17. Матіос Марія. Солодка Даруся. Видання сьоме. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – С 161-173.
18. Очевидно, не «злопати», а «злапати», тобто «зловити».
19. Санников Г.З. Большая охота: Борьба с вооруженным подпольем ОУН в Западной Украине. – М.: Печатные традиции, 2008. – С. 243-245.
20. Арбатов Г.А. Затянувшееся выздоровление (1953-1985 гг.). Свидетельство современника. – М.: Междунар. отношения, 1991. – С. 268.
21. Там само. – С. 316-317.
22. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: У 2-х ч. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 2. – С. 498-504.
23. Павличко Д. Україна та світовий конгрес українців // Літ. Україна. – 2007. – 13 грудня. – С. 3.

24. Щекочихин Ю.П. Рабы ГБ. XX век. Религия предательства. – Самара: Издательский дом «Федоров», 1999. – С. 122.
25. Там само. – С. 127.
26. Щекочихин Ю. «Я – стукач, мой псевдоним – «Корчагин» // Литер. газета. – 1991. – № 7. – С. 8.
27. Королёв Сергей. Донос в России // Дружба народов. – 1995. – № 2. – С. 146.
28. Щербатых Ю.В. Искусство обмана. Популярная энциклопедия. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – С. 303-304.
29. Война анонимок // Сегодня. – 2012. – 8 лютого.

УДК 340.13+94(477)«1919–1959»

Соловей Д. Ю.,
здобувач кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ІСТОРІОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УСРР (УРСР) У 1919–1959 РР.

У статті висвітлюється історіографія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у 1919–1959 рр. УСРР (УРСР). Наводяться базові праці науковців радянського періоду, українських вчених та зарубіжних дослідників сучасності, які досліджували формування та розвиток інститутів кримінального права, враховуючи різні вектори кримінально-правової політики. На підставі аналізу цих праць здійснюється їх систематизація і поділ на групи.

Ключові слова: історіографія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, кодифікація, Кримінальний кодекс, злочин, покарання.

В статье раскрывается историография развития законодательства об уголовной ответственности в 1919–1959 гг. УССР. Анализируются базовые труды ученых советского периода, украинских ученых и зарубежных исследователей современности, которые освещали формирование и развитие

институтів уголовного права, учитывая разные векторы уголовно-правовой политики. На основании анализа этих работ осуществляется их систематизация и разделение на группы.

Ключевые слова: историография законодательства об уголовной ответственности, кодификация, Уголовный кодекс, преступление, наказание.

The article discusses the historiography of the development of the legislation on criminal liability in 1919-1959, the Ukrainian SSR (USSR). Shows the basic writings of scholars of the Soviet period, Ukrainian scientists and foreign researchers of modern times, covering the formation and development of the institutions of criminal law, given the different vectors of penal policy. Based on the analysis of these works is their classification and division into groups.

Keywords: historiography of the development of the legislation on criminal responsibility, codification of the criminal code, the doctrine of crime and punishment.

Постановка проблеми. Дослідження історіографії розвитку радянського законодавства про кримінальну відповідальність у 1919–1959 рр. УСРР (УРСР) є доволі актуальним з наукової, правозастосовної та нормотворчої діяльності. Адже, як свідчить історичний досвід, формування кримінально-правових положень у значній мірі залежить від доктринального підходу.

Аналіз дослідження даної проблеми. Розглядувана проблематика висвітлювалася вченими юристами та істориками минулого і сучасності, такими як: Ю. А. Агафонов, І. Й. Бойко, А. А. Герцензон, В. К. Гришук, М. І. Колос, Н. С. Таганцев, П. Л. Фріс, П. П. Михайленко, А. А. Піонтковський та ін. Водночас низка питань стосовно цієї проблематики залишається поза увагою.

Метою публікації є висвітлення історіографії розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у 1919–1959 рр. УСРР (УРСР) на підставі аналізу базових праць науковців, систематизація і поділ їх на групи.

Виклад основного матеріалу. У 20-х рр. ХХ ст. видаються перші праці, які стосувалися аналізу радянського кримінального законодавства в умовах нової марксистсько-ленінської кримінально-правової доктрини. Так, з 1925 р. публікуються перші базові підручники та монографії з радянського кримінального права, таких російських авторів як: М. Н. Гернет [7], А. Я. Естрін [37], А. А. Піонтовський [23] та ін. Важливе значення для дослідження мали позиції посадових осіб, представників радянської влади, які в значній мірі визначали спрямування та практичну реалізацію кримінально-правової політики, а саме: Н. В. Криленко, Д. І. Курський, А. Я. Вишинський та ін. У своїх офіційних виступах вони акцентували увагу на необхідності класового підходу до каральної політики пролетарської держави і її реалізації. Починаючи із середини 1920-х рр. окремими виданнями публікуються збірники постанов кримінально-касаційної колегії Верховного Суду РРФСР.

У працях вказаних авторів через призму соціально-політичної ситуації в країні розглядалися принципи радянського кримінального права, яке формувалося в межах революційної законності. Істотний внесок у розвиток науки кримінального права в Україні у цей час зробив професор Одеського університету Е.Я. Немировський [21], системно обґрунтувавши вчення антропологічної, соціологічної і класичної кримінально-правових шкіл. Здійснив аналіз найбільш поширених теорій покарання.

У працях перелічених авторів через призму соціально-політичної ситуації в країні розглядалися принципи радянського кримінального права, яке формувалося в межах революційної законності.

Однак у 20-х рр. ХХ ст. в Україні не проводилася системна науково-дослідна діяльність в галузі кримінального права. Причиною такого стану в організації наукових, зокрема кримінально-правових досліджень в УСРР був розвал попередньої держави – Російської імперії, що зумовило революційну ситуацію, ускладнену довготривалою громадянською війною; відтік за кордон або знищення наукової еліти, представники якої більшовицьким політичним режимом

оголошувалися буржуазною, а тому антагоністичною трудовим пролетарським масам; ліквідація в університетах наукових правових центрів, якими були юридичні факультети, що були закриті й розформовані по інших навчальних закладах; відсутність державного замовлення на юристів-науковців і як наслідок фінансування такої діяльності; низький рівень розвитку виробничо-економічних відносин і нерозуміння політичним керівництвом держави значення юридичних кадрів і правової науки у розбудові державності. Ці та інші фактори впливали на наукове забезпечення процесу на розвиток кримінально-правової доктрини в Україні в означений період і не сприяло розвитку ефективної законотворчості та правозастосовної діяльності.

У 30-х роках ХХ ст. відбувається систематизація нормативних актів у збірники документів і матеріалів [24], також з'явилися роботи, в яких аналізувалися інститути Особливої частини Кримінального кодексу, це: “Уголовное право. Особенная часть” К. І. Солнцева [26], “Уголовное право. Особенная часть: Должностные и хозяйственные преступления” А. Н. Трайніна (1938 р.) [31].

У 1941–1943 рр. в Україні фактично було припинено всю наукову діяльність. Після закінчення Другої світової війни відбувається активізація досліджень розвитку законодавства про кримінальну відповідальність переважно в загальносоюзному масштабі з використанням документів центральних архівів країни, що яскраво проявляється у 40–50-х рр. ХХ ст. Оскільки науковці мали обмежений доступ до архівних матеріалів, їхні праці стосувалися лише тематики, яка схвалювалася владою. Як наслідок, з'являється низка праць, у яких проводиться аналіз джерел кримінального законодавства, розкриваються питання формування інститутів кримінального права. До них відносяться роботи: Ш. С. Грінгауза “К вопросу об уголовном праве и правотворчествомасс в 1917 и 1918 гг.” (1940 р.) [9], А. А. Герцензона “История советского уголовного права (1917–1947)” (1948 р.) [15]. На рівні монографій окремі питання розвитку та застосування законодавства про кримінальну відповідальність розкриваються в працях: Б. С. Утевського “Уголовное право” (1949 р.) [33], В. Д. Меньшагіна

“Применение наказания по советскому уголовному праву” (1958 р.) [19] та ін.

У 1944–1960 рр. проводиться атестаційна діяльність із підготовки вчених-криміналістів в Україні. Так, у Львівському державному університеті імені Івана Франка захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук М. Б. Фішман – «Борьба с абортom по советскому уголовному праву» (1950 р.), Ф. І. Раніш – «Условное осуждение по советскому уголовному праву» (1951 р.). У цей же період у Харківському юридичному інституті захистили кандидатські дисертації Я. М. Брайнін – «Аналогія і розширювальне тлумачення в іноземному і радянському кримінальному праві» (1947 р.), Н. Ф. Яшинова – «Вопросы назначения наказаний по совокупности преступлений по советскому уголовному праву» (1951 р.) [16, с. 249].

Значний вклад у розвиток кримінального законодавства зробила наукова школа при Київському державному університеті імені Тараса Шевченка. На кримінально-правову тематику одним з перших у післявоєнний період захистили кандидатські дисертації П. С. Матишевський – «Ответственность за хищение социалистической собственности», Ю. О. Фролов «Принцип индивидуализации наказания по советскому уголовному праву» (1954 р.) [16, с. 249].

Одним із перших джерелознавчих російських досліджень цієї проблематики була колективна праця за редакцією професора І. Т. Голякова “Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952 гг.” (1953) [24] та праця “Борьба с преступностью в Украинской ССР” (книга в 2-х т.) за редакцією українського вченого-криміналіста П. П. Михайленка (1967 р.) [2; 3].

Історіографія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, починаючи з 60-х років ХХ ст. і до розпаду СРСР переважно стосувалася аналізу кримінально-правових норм КК 1961 р. Необхідно зазначити, що в радянській історіографії 20–80-х рр. ХХ ст. тема систематичного посилення кримінальної репресії не могла стати об’єктом наукового дослідження, адже це суперечило ідеології правлячої

комуністичної партії. У цей час вийшла низка робіт про причини й сутність сталінізму: В. М. Даниленка, Г. В. Касьянова, С. В. Кульчицького “Сталінізм на Україні 20–30-ті роки” та С. В. Кульчицького “Між двома війнами (1921–1939 рр.)”. Досліджуючи процес становлення тоталітарної системи в 1930-х роках, автори зробили висновок, що репресії були необхідним елементом функціонування радянської влади в умовах багатонаціональної держави.

Перші праці, в яких йшлося про застосування КК як владного засобу кримінальної репресії проти населення у ході реалізації політичного курсу влади в означений період, з'явилися у вітчизняній історіографії у 80–90-х рр. ХХ ст. Після розпаду СРСР висвітлення еволюції та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність означеного періоду, здійснювалися в окремих напрямках як російськими так і українськими вченими. Серед російських представників вагомий внесок в розкриття цієї проблематики зробила професор Н. Ф. Кузнецова, яка видала низку праць, зокрема “Курс кримінального права” (в п'яти томах) (2002) [17], а також Н. С. Таганцев “Русское уголовное право” (в 2-х) (2001 р.) [28]. Заслуговує на увагу збірник правових актів “История развития уголовного законодательства Советского государства (1917–1991 гг.)”, укладачем якої є Ю. А. Агафонов [1].

Вважаємо за необхідне в окрему групу виділити праці російських та українських дослідників, які займалися науковою розробкою питань радянської кодифікації кримінального законодавства УСРР 1922 р. та 1927 р., а саме: Ю. А. Агафонов [1], А. А. Герцензон [8], Ж. О. Дзейко [12], М. І. Колос [16], П. П. Михайленко [20], А. А. Сулейманов [27], І. Б. Усенко [32], Г. В. Швеков [36] та ін. До сучасних видатних російських дослідників цієї проблематики необхідно віднести таких науковців як: А. В. Брілліантов [4], М. Р. Детков [11]. При цьому більшість праць зазначених авторів присвячено окремим аспектам досліджуваної теми: сутності покарання, його мети, механізму виправного впливу на засуджених. Заслуговує на увагу праця Г. М. Іванової “История ГУЛАГа. 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты” (2006 р.) [13], у якій висвітлюються аспекти репресивної

політики радянської влади, акцентуючи увагу на тому, що елементом цієї політики було й законодавство про кримінальну відповідальність.

Етапи становлення та розвитку українського законодавства про кримінальну відповідальність висвітлюються в українських підручниках та посібниках П. Л. Фріса “Кримінальне право України. Загальна частина” (2009 р.) [34], І. Я. Терлюка “Огляд історії кримінального права України” (2007 р.) [29]. У монографічних працях Ю. І. Шаповала, В. М. Нікольського, С. І. Білоконя відтворюється процес застосування кримінально-правових норм у 20–30-х рр. XX ст. органами ДПУ, НКВС, діяльність яких спрямовувалася на здійснення політичного курсу радянської влади.

Аналіз політичних рішень, які зумовлювали трансформацію кримінального законодавства у 20–30-х рр. XX ст. здійснювався на підставі таких збірників документів і матеріалів як: “Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание” (в 5-ти т.), над яким працював російський історик В. П. Данілов та співупорядники Р. Маннінг і Л. Віола [30]; “Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939” (в 4-х т.) за редакцією В. П. Данілова та А. Береловича [25] та ін.

Важливі історично-правові дослідження періоду незалежності, які стосуються окремих аспектів теми дисертації провели українські дослідники: О. В. Волох [4], Т. В. Вронська [5], В. К. Гришук [9], В. К. Матвійчук [16], В. Т. Окіпніук [20], О. М. Шармар [29]. Основна увага цих науковців акцентувалася на висвітленні положень кримінального законодавства означеного періоду, в тому числі і тих, які свідчили про його надмірно репресивний характер, починаючи з 1919 р. до кінця 30-х рр. XX ст.

Висновки. На підставі аналізу цих праць можна виокремити такі групи досліджень: перша група – напрацювання радянського періоду; друга – охоплює праці вітчизняних авторів за часів незалежної України; третя – включає видання зарубіжних вчених, значний обсяг яких складають праці російських науковців. Сучасна історіографія, на відміну від радянського часу, за відсутності цензури має в

своєму розпорядженні достатній фактологічний матеріал та широкий доступ до документів.

Література:

1. Агафонов Ю. А. Историческое развитие уголовного права в России / Ю. А. Агафонов, И. В. Упоров : [учебн. пособие]. – Краснодар : Краснодарский юрид. ин-т МВД России, 2001. – 117 с.
2. Борьба с преступностью в Украинской ССР : сб. док. : в 2 т. / [авт. очерка и сост. проф. П. П. Михайленко]. – К. : КВШМОП УССР, 1967. – Т. 2 : 1926–1967 гг. – 1967. – 952 с.
3. Борьба с преступностью в Украинской ССР : сб. док. : в 2 т. / [авт. очерка и сост. проф. П. П. Михайленко]. – К. : КВШМОП УССР, 1966. – Т. 1 : 1917–1925 гг. – 1966. – 832 с.
4. Бриллиантов А. В. Эволюция дифференциации наказания в докодифицированном советском уголовном законодательстве и первых уголовных кодексах / А. В. Бриллиантов // История органов внутренних дел России. Вып. 3. Сборник научных трудов. – М.: ВНИИМВД РФ, 2000. – С. 174–180.
5. Волох О. В. Історія кримінально-правової боротьби з посяганнями на власність в Україні (1917–1927 роки) : дис. ... канд. юрид. наук : спец.: 12.00.01 / Волох Олена Василівна. – К., 2002. – 206 с.
6. Вронська Т. В. Відповідальність за державні злочини у проектах Кримінального кодексу СРСР (1946–1949 рр.) / Т. В. Вронська, О. С. Лисенко, Р. Л. Чорний // Український історичний журнал. – 2012. – №1. – С. 120–134.
7. Гернет М. Н. Имущественные преступления: текст и комментарий ст.ст. 180–195 Уголовного кодекса. Текст. / М. Н. Гернет. – М. : Право и жизнь, 1925. – 42 с.
8. Герцензон А. А. Из истории создания первого советского Уголовного кодекса / А. А. Герцензон // Советское государство и право. – 1967. – № 3. – С. 92–96.
9. Грингауз Ш. К. вопросу об уголовном праве и правотворчестве масс в 1917 и 1918 гг. // Ш. Грингауз // Советское государство и право. – 1940. – № 3. – С. 80–91.
10. Грищук В. К. История кодификации законодательства развитого социализма (на материалах Украинской ССР) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». – К., 1985. – 20 с.
11. Детков М. Г. Становление и развитие системы уголовных наказаний и их исполнение в отношении несовершеннолетних:

исторический аспект / М. Г. Детков. – Вологда : ВИПЭ Минюста России, 2001. – 26 с.

12. Дзейко Ж. О. Особливості становлення вітчизняної законодавчої техніки у радянський період в контексті кодифікації законодавства 1920-х років / Ж. О. Дзейко // Наше право. – 2014. – № 3. – С. 13–21.

13. Иванова Г. М. Гулаг в системе тоталитарного государства / Г. М. Иванова. – М. : МОНФ, 1997. – 288 с.

14. История развития уголовного законодательства Советского государства : сб. правовых актов 1917–1991 гг. [сост. Ю. А. Агафонов и др.]. – Краснодар : Краснодарский юридический институт МВД России, 2000. – 298 с.

15. История советского уголовного права (1917–1947) / [А. А. Герцензон, Ш. С. Грингауз, Н. Д. Дурманов, М. М. Исаев и др.]. – М. : Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. – 466 с.

16. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок ХХІ століття) : монографія : у 2 томах. Т. 1. Освіта, наука, законодавство / М. І. Колос; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – К. : Острог, 2014. – 448 с.

17. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 : Учение о преступлении [Электронный ресурс] : [учеб. для вузов] / под ред. доктора юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доцента И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало-М, 2002. – [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://yport.inf.ua/snoski21660.html>.

18. Матвійчук В. К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки / В. К. Матвійчук // Юридична наука. – 2011. – №3. – С. 139 – 151.

19. Меньшагин В. Д. Применение наказания по советскому уголовному праву / В. Д. Меньшагин, Н. Д. Дурманов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1958. – 313 с.

20. Михайленко П. П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. 1 / П. П. Михайленко. – К. : АН УРСР, 1959. – 436 с.

21. Немировский Е. Я. Советское уголовное право : пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного кодекса СССР. Часть общая и особенная. – Одесса, 1924. – 292 с.

22. Окіпнюк В. Т. Державне політичне управління УСРР (1922–1934 рр.) : історико-юридичний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. Т. Окіпнюк. – К., 2001. – 259 с.

23. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР : Часть общая / А. А. Пионтковский – М. : Госиздат, 1925. – 238 с.

24. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952 гг. / под ред. проф. И. Т. Голякова. – М. : Госюриздат, 1953. – 463 с.

25. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы: в 4-х т. / [под ред. Береловича А., Данилова В.]. – М. : РОССПЭН, 2000. Т. 1. : 1918–1922. – 2000. – 864 с.

26. Солнцев К. И. Уголовное право. Особенная часть / К. И. Солнцев // Воинские преступления. – М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1938. – 72 с.

27. Сулейманов А. А. Первый уголовный кодекс РСФСР : концептуальные основы и общая характеристика / дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Сулейманов. – Ульяновск, 2006 – 194 с.

28. Таганцев Н. С. Русское уголовное право / Н. С. Таганцев (В 2 т.) Т. 1. – Тула: Автограф, 2001. – 800 с.

29. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України / І. Я. Терлюк : навч. посібн. – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 90 с.

30. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание: 1927–1939 : Документы и материалы : В 5 т. / [Данилов В. и др. (ред).]. – М. : “Российская политическая энциклопедия”, 1999. Т. 1 (май 1927 – ноябрь 1929). – 1999. – 880 с.

31. Трайнин А. Уголовное право. Особенная часть: Должностные и хозяйственные преступления [Текст] / А. Трайнин; Всесоюзный ин-т юридических наук. – М. : ЮриздатНКЮ СССР, 1938. – 136 с.

32. Усенко І. Б. Перва кодифікація законодавства Української ССР / І. Б. Усенко. – К. : Наукова думка, 1989. – 120 с.

33. Утевский Б. С. Общее учение о должностных преступлениях [Текст] / Б. С. Утевский; Всесоюзный ин-т юрид. наук Министерства юстиции СССР. – М. : Юридическое изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. – 440 с.

34. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина [підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-е видання, доповнене і перероблене] / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – 152 с.

35. Шармар О. М. Виникнення та розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність / О. М. Шармар, В. В. Бабаніна // Митна справа. – 2012. – № 1. – С. 82–89.

36. Швеков Г. В. Первый советский уголовный кодекс. / Г. В. Швеков. – М. : Высшая школа, 1970. – 208 с.

37. Эстрин А. Должностные преступления [Текст] / А. Эстрин. – М. : Юридическое издательство НКЮ РСФСР, 1928. – 108 с.

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 342.9:347.73

Гасвський І.М.,
канд. юрид. наук, доцент,
директор Департаменту координації
системи фінансового моніторингу Державної
служби фінансового моніторингу України

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ: СУТНІСТЬ, РІЛЬ ТА ПРИНЦИПИ

Розкрито сутність національної системи фінансового моніторингу. Надано характеристику ролі та принципів системи фінансового моніторингу України. Представлені пропозиції щодо удосконалення роботи національної системи фінансового моніторингу та покращення механізму координації її учасників.

Ключові слова: національна система фінансового моніторингу, фінансовий моніторинг, суб'єкти фінансового моніторингу, відмивання коштів.

Раскрыта сущность национальной системы финансового мониторинга. Дана характеристика роли и принципов системы финансового мониторинга Украины. Предоставлены предложения относительно усовершенствования работы национальной системы финансового мониторинга и улучшения механизма координации ее участников.

Ключевые слова: национальная система финансового мониторинга, финансовый мониторинг, субъекты финансового мониторинга, отмывание денег.

The nature of the national system of financial monitoring is disclosed. The description of the role and principles of the system of financial monitoring of Ukraine are presented. The suggestions for

improvement of the national system of financial monitoring and improvement of the coordination mechanism of the participants are presented.

Keywords: the national system of financial monitoring, financial monitoring, the subjects of financial monitoring, money laundering.

Постановка проблеми. В період різких соціально-економічних перетворень, високого рівня організованої злочинності, що в тому числі обумовлюється проведенням антитерористичної операції на сході України, важливу роль відіграє реалізація на державному рівні відповідних комплексних превентивно-запобіжних заходів.

Значне місце в системі таких заходів (явищ) посідає національна система фінансового моніторингу, як певна сукупність методів аналізу, контролю та прогнозування, спрямованих на досягнення фінансової стабільності як окремого господарюючого суб'єкта, так і фінансово-кредитної сфери країни загалом.

Синонімом словосполучення «національна система фінансового моніторингу» є «національна система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», проблематика функціонування якої розкрита у Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року [1].

Система фінансового моніторингу функціонує в Україні з 2002-го року та включає ефективні моделі фінансового моніторингу і міжвідомчого співробітництва та передбачає інструменти законодавчого, організаційного та інституційного характеру.

Національна система фінансового моніторингу здебільшого розглядається як економіко-правове поняття. При тому, що на даний час законодавство України не містить визначення термінів «система фінансового моніторингу», а тим більше «національна система фінансового моніторингу» що,

напевно, є його недоліком з методологічної та прикладної точки зору.

Аналіз дослідження даної проблеми. Вивченням та аналізом розвитку системи фінансового моніторингу та взаємозв'язків її суб'єктів займалась значна кількість науковців та практиків, серед найбільш відомих з яких можна відзначити Білоуса В.Т., Ковальчука А.Т., Користіна О.Є., Котляревського Я.В., Черкаського І.Б., Чернявського С.С., Чубенка А.Г. та ін. Однак, дуже часто поза увагою теоретико-правових досліджень залишалось питання сутності самої національної системи фінансового моніторингу та її складових.

Метою цієї статті є розкриття поняття національна система фінансового моніторингу, характеристика її ролі, принципів та значення у реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та надання пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (Закон) [2] чітко визначаються такі терміни як «фінансовий моніторинг», «державний фінансовий моніторинг», «первинний фінансовий моніторинг».

Фінансовий моніторинг функціонує як це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу (пункт 48 частини першої статті 1 Закону).

Сам термін «фінансовий моніторинг» лежить в основі всього Закону. Зазначений термін покриває всі права та зобов'язання, які існують для учасників національної системи фінансового моніторингу.

Запровадження та ефективне функціонування фінансового моніторингу покликане для попередження та ліквідації негативних наслідків відмивання коштів, фінансування тероризму та вчинення інших предикатних злочинів.

Трактують поняття «фінансовий моніторинг» науковці з різних точок зору. Деякі визначають фінансовий моніторинг як особливу форму фінансового контролю, що має процес здійснення уповноваженими державними органами у сфері фінансового контролю та суб'єктами первинного фінансового моніторингу та спрямовується на виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. У свою чергу, необхідно зазначити, що фінансовий моніторинг є автономним поняттям, і не може бути виражений лише як сутність контролю.

З іншої точки зору, фінансовий моніторинг є сукупністю заходів суб'єктів фінансового моніторингу для виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції щодо віднесення їх до таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження, з подальшим переданням її правоохоронним органам.

Предметом фінансового моніторингу є сукупність різноманітних видів діяльності, спрямованих на задоволення потреб клієнтів, а об'єктами – фінансово-економічні відносини в фінансовому і реальному секторах, внутрішні процеси в суб'єктах первинного фінансового моніторингу і взаємозв'язки останніх у ринковому середовищі.

Отже, беручи до уваги вищезазначені визначення фінансового моніторингу, в тому числі й законодавче, можна зазначити, що фінансовий моніторинг є поняттям, дещо схожим з поняттям фінансового контролю, однак фінансовий моніторинг є поняттям більш широким, оскільки передбачає постійне спостереження, що дає можливість прогнозувати випадки ризиків пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та іншими злочинами.

На нашу думку, слід виокремити такі принципи фінансового моніторингу:

а) принцип економічної ефективності – передбачає необхідність існування позитивного економічного ефекту, тобто перевищення економічних вигід над витратами на організацію процесу фінансового моніторингу;

б) принцип законності – передбачає встановлення основної мети проведення фінансового моніторингу суб'єктами фінансового моніторингу – запобігання відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

в) принцип дотримання професійної таємниці – передбачає дотримання професійної таємниці суб'єктами первинного фінансового моніторингу з обов'язковим розкриттям інформації про клієнта та його фінансових операцій Держфінмоніторингу;

г) принцип оптимальності ризиків суб'єктів первинного фінансового моніторингу – передбачає отримання оптимальних ризиків суб'єктів первинного фінансового моніторингу з одночасним отриманням ними максимального доходу;

г) принцип інформаційної прозорості – передбачає побудову національних систем фінансового моніторингу з урахуванням провідного світового досвіду фінансового моніторингу, повне та постійне співробітництво з міжнародними організаціями, об'єднаннями та підрозділами фінансової розвідки інших країн, а також обмін інформацією, сучасними технологіями та методами легалізації коштів/фінансування тероризму/фінансування розповсюдження зброї масового знищення;

д) принцип уникнення конфліктів інтересів – суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний докладати максимальних зусиль для уникнення конфлікту інтересів його працівників і клієнтів, а також конфлікту інтересів своїх клієнтів;

е) принцип обов'язковості – впровадження норм щодо проведення заходів фінансового моніторингу, визначених на підставі достовірних даних про об'єкти фінансового моніторингу за звітний період, та встановлення відповідальності суб'єктів фінансового моніторингу за порушення законодавства

у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

е) принцип рівності, недопущення будь-яких проявів фінансової дискримінації – забезпечення однакового підходу суб'єктів первинного фінансового моніторингу та суб'єктів державного фінансового моніторингу до клієнтів (при визначенні обов'язків щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення);

ж) принцип доступності – забезпечення дохідливості норм законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення для клієнтів та суб'єктів фінансового моніторингу;

з) принцип взаємності – забезпечення дво- або багатостороннього обміну інформацією між підрозділами фінансової розвідки різних держав. Даний принцип також враховує складову власної ініціативи, тобто можливості звернення з власної ініціативи підрозділу фінансової розвідки однієї країни до аналогічного підрозділу іншої щодо окремих випадків чи підозр проведення легалізації доходів та фінансування тероризму.

Якщо брати виключно законодавчу характеристику, то Закон передбачає використання поняття системи фінансового моніторингу лише відповідно до певних категорій суб'єктів фінансового моніторингу.

Термін «національна система фінансового моніторингу» відрізняється від терміну «система фінансового моніторингу» його масштабністю. Аналогічно термінам «національна оцінка ризиків» та «оцінка ризиків». Національний рівень означає залучення державної складової при визначенні та урегулюванні суспільних відносин, тоді як «система фінансового моніторингу» та «оцінка ризиків» можуть вибудовуватись і на рівні суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Згідно із статтею 5 Закону (система та суб'єкти фінансового моніторингу) система фінансового моніторингу складається з первинного та державного рівнів. Принцип дворівневості системи фінансового моніторингу в Україні був передбачений ще у першому законі з питань боротьби з відмиванням коштів [3] та збережений і зараз.

Первинний рівень характеризується проведенням первинного фінансового моніторингу, що визначається як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу і спрямовані на виконання вимог Закону, нормативно-правових актів суб'єктів державного фінансового моніторингу, що включають, зокрема, проведення обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу (пункт 31 частини першої статті 1 Закону).

Державний рівень характеризується проведенням державного фінансового моніторингу, що визначається як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами державного фінансового моніторингу й спрямовуються на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (пункт 11 частини першої статті 1 Закону).

Таким чином, у основу характеристики національної системи фінансового моніторингу через систему суб'єктів покладено розподіл на дві категорії суб'єктів фінансового моніторингу.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу, якими є:

1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;

2) платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем;

3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;

4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів);

5) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;

6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;

7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу:

а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;

б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;

в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино;

г) нотаріуси, адвокати, адвокатські бюро та об'єднання, аудитори, аудиторські фірми, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (крім осіб, що надають послуги в рамках трудових правовідносин);

8) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Характеризуючи первинний рівень національної системи фінансового моніторингу, слід відзначити, що він охоплює весь ринок фінансових і нефінансових послуг. Водночас, на відміну від попереднього законодавства, Законом із переліку суб'єктів первинного фінансового моніторингу виключено:

- еквайрингові установи (еквайри) – юридичні особи, які здійснюють еквайринг, під яким розуміється послуга технологічного, інформаційного обслуговування розрахунків за операціями, що здійснюються з використанням електронних платіжних засобів у платіжній системі (пункти 1.8, 1.9 статті 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [4]);

- клірингові установи – юридичні особи, що за результатами проведеного ними клірингу формують клірингові

вимоги та надають інформаційні послуги. Кліринг – це механізм, що включає збирання, сортування, реконсиляцію та проведення взаємозаліку зустрічних вимог учасників платіжної системи, а також обчислення за кожним із них сумарного сальдо за визначений період часу між загальними обсягами вимог та зобов'язань (пункти 1.18, 1.16 статті 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [4]);

- фізичні особи - підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує 150 000 гривень. Зазначені суб'єкти виключені із категорії суб'єктів первинного фінансового моніторингу враховуючи обмеження обігу готівкових коштів, які набрали чинності 1 вересня 2013 року згідно з постановою Правління Національного банку України від 6 червня 2013 р. № 210 «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою» [5].

Суб'єкти державного фінансового моніторингу, до яких віднесені Національний банк України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Державна служба фінансового моніторингу України. Це контрольно-наглядовий рівень національної системи фінансового моніторингу.

З урахуванням цього, під національною системою фінансового моніторингу в теоретико-методичному значенні слід розуміти сукупність форм та методів взаємовідносин, що виникають при здійсненні фінансового моніторингу суб'єктами первинного та державного фінансового моніторингу, а також іншими учасниками сфери запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за участі клієнтів (представників клієнтів), правоохоронних та судових органів, компетентних органів іноземних держав і спеціалізованих міжнародних органів та організацій.

У наведеному (широкому) розумінні системи фінансового моніторингу слід виокремити декілька рівнів взаємовідносин між її учасниками:

- взаємозв'язки у внутрішньому механізмі суб'єктів первинного фінансового моніторингу, наприклад, між власниками, відповідальними працівниками та іншим персоналом;

- між клієнтами та суб'єктами первинного фінансового моніторингу;

- між суб'єктами первинного фінансового моніторингу та суб'єктами державного фінансового моніторингу як державними регуляторами;

- між суб'єктами первинного фінансового моніторингу та Держфінмоніторингом як підрозділом фінансової розвідки;

- між клієнтами суб'єктів первинного фінансового моніторингу та Держфінмоніторингом;

- між підрозділом фінансової розвідки і суб'єктами державного фінансового моніторингу;

- між підрозділом фінансової розвідки і правоохоронними органами;

- між правоохоронними органами та клієнтами суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

- між правоохоронними органами і судами;

- між судами та клієнтами суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

- між суб'єктами державного фінансового моніторингу та загальнодержавними органами регулювання (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та інші);

- між суб'єктами державного фінансового моніторингу та міжнародними спеціалізованими організаціями й об'єднаннями у сфері боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення.

Принципами, які притаманні та визначають рівневість національної системи фінансового моніторингу в контексті діяльності її суб'єктів відповідно до Закону, є:

- а) принцип взаємопов'язаності суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу;

- б) принцип розмежування завдань та обов'язків між суб'єктами фінансового моніторингу;
- в) принцип повної підзвітності та підконтрольності первинного рівня державному;
- г) принцип невторгання у законну діяльність суб'єктів фінансового моніторингу;
- г) принцип превентивності роботи суб'єктів фінансового моніторингу.

Водночас, метою створення та роботи всіх інституцій національної системи фінансового моніторингу є досягнення якісних та кількісних результатів при регулюванні суспільних відносин у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

А це, в першу чергу, забезпечення утвердження Україною статусу надійного партнера міжнародної спільноти у сфері фінансового моніторингу; вжиття заходів до запобігання виникненню передумов для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення та мінімізація ризиків використання фінансової системи України з метою відмивання «брудних» коштів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Як наслідок, національна система фінансового моніторингу покликана виконувати функцію регулювальника фінансово-економічної стабільності, яка безпосередньо впливає на декриміналізацію та детінізацію економічних відносин, підвищення інвестиційної привабливості економіки України, а також посилення інформаційної прозорості фінансової системи.

Висновки. Враховуючи суб'єктно орієнтовані характеристики національної системи фінансового моніторингу, можливо надати такі рекомендації щодо удосконалення її роботи та покращення механізму координації її учасників:

- 1) актуалізація системи, тобто, необхідність своєчасного включення до учасників національної системи фінансового моніторингу нових суб'єктів, які можуть бути задіяні у боротьбі з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та

фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення (наприклад суб'єкти, що забезпечують проведення он-лайн ігор);

2) збереження чіткості у формуванні повноважень суб'єктів фінансового моніторингу (акцент на наглядово-регулюючих функціях суб'єктів державного фінансового моніторингу та превентивних суб'єктів первинного фінансового моніторингу);

3) консолідація завдань зі збору, оброблення, аналізу інформації про фінансові операції виключно в межах Державної служби фінансового моніторингу України, зокрема, шляхом розвитку Єдиної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

4) опрацювання питання щодо наділення підрозділу фінансової розвідки України, поряд із функцією виявлення активів, одержаних злочинним шляхом, функціями із повернення таких активів та їх менеджменту і збереження;

5) розширення можливостей Державної служби фінансового моніторингу України щодо проявів законодавчої ініціативи, зокрема, шляхом ініціювання змін до переліку офшорних зон.

У той же час, остання редакція Рекомендацій FATF, яка затверджена 16 лютого 2012 р. [6], та четверта директива Європейського Союзу та Ради проти відмивання коштів та фінансування тероризму, яка набрала чинності 26 червня 2015 р. [7], будуть визначати наступні зміни та перспективи розвитку національної системи фінансового моніторингу протягом найближчих років.

Література:

1. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року, 9 березня 2011 р. № 190-р // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 88.

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та

фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України, 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII // *Голос України*. – 2014. – № 216.

3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України, 28 листопада 2002 р. № 249-IV // *Голос України*. – 2002. – № 233.

4. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України, 5 квітня 2001 р. № 2346-III // *Голос України*. – 2001. – № 84.

5. Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою: постанова Правління Національного банку України, 6 червня 2013 р. № 210, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 2 липня 2013 р. за № 1109/23641 // *Офіційний вісник України*. – 2013. – № 54. – Ст. 1973.

6. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf](http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf)

7. Директива Європейського Парламенту та Ради проти відмивання коштів та фінансування тероризму 2015/849: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:JOL_2015_141_R_0003&from=EN

УДК 342.13

Гелемей М.О.,

провідний науковий співробітник
відділу організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІДЕРІВ ЕКСТРЕМІСТСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ УГРУПОВАНЬ

У статті розглядаються окремі питання психологічних особливостей лідерів екстремістських молодіжних угруповань, надається оцінка моральних якостей, які притаманні їм.

Ключові слова: лідер, організатор, молодіжний екстремізм, психологічний портрет, особа злочинця.

В статье рассматриваются отдельные вопросы психологических особенностей лидеров экстремистских молодежных группировок, дается оценка моральных качеств, которые присущи им.

Ключевые слова: лидер, организатор, молодежный экстремизм, психологический портрет, лицо преступника.

The paper discusses some issues of psychological features of the leaders of extremist youth groups, assesses the moral qualities that are inherent in them.

Keywords: leader, organizer, youth extremism, a psychological portrait, face criminal.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей психології особистості учасників екстремістських організацій, спрямоване на вирішення комплексу наукових і прикладних завдань, пов'язаних із запобіганням такого складного явища, як організована злочинність.

Для функціонування злочинної екстремістської групи характерним є поступове розширення сфери й діяльності в часі і просторі, збільшення кількості вчинених злочинів, перехід до більш простих до більш серйозних злочинів.

У процесі розширення злочинної діяльності всередині злочинної групи проходить формування психологічної і функціональної структури, тому необхідно погодитись з висловленою думкою В.Бедя про те, що чим вищий рівень розвитку групи, тим більш чітко виступає й внутрішня психологічна структура, стабілізується її склад, а діяльність стає цілеспрямованою, відбувається розподіл ролей і функцій між її членами [1, с. 45].

Аналіз дослідження даної проблеми. Наукову проблему вивчення особи злочинця розглядали вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як: Ю.М. Антонян, М.М. Бабаєв, Е.Богардус, В.М. Бурлаков, М.І. Ветров, В.В. Голіна, О.М. Джужа, А.І. Долгова, К.Е. Ігошев, І.І. Карпець, І.С. Кон, О.М. Костенко, М.С. Крутер, Н.Ф. Кузнєцова, В.М. Кудрявцев, Н.С. Лейкіна, Г.М. Міньковський, О.Б. Сахаров, М.О. Стручков, С.А. Тарарухін, В.О. Туляков, А.П. Тузов, В.І. Шакур та ін.

Метою статті є з'ясування психологічних особливостей лідерів екстремістських молодіжних угруповань.

Виклад основного матеріалу. На певному етапі розвитку екстремістської групи в її внутрішній структурі з'являється фігура лідера, який зазвичай виступає в ролі організатора і керівника. З появою лідера група стає більш організованою і згуртованою, а діяльність активізується, отримує цілеспрямований характер і набуває все більше суспільно небезпечного характеру.

Одночасно з внутрішньою психологічною структурою створюється і функціональна структура злочинної групи. Кожен новий злочин все більш чітко розподіляє ролі учасників групи: одні безпосередньо виконують діяння, інші підшукують об'єкти злочинів, а треті забезпечують збут викрадено і т.п. Функціональна структура визначається особовим складом злочинної групи, видом скоєного злочину, об'єктом посягань та іншими чинниками.

Так, ми погоджуємося з думкою В.Васильєва, що у більшості випадків злочинні організації мають пірамідальну структуру, на вершині якої знаходиться її основний лідер, а в безпосередньому його оточенні — невелика група осіб, які приймають основні рішення [4, с. 354].

При всій безумовній важливості питань, пов'язаних з організацією екстремістських груп і керівництва ними, до сьогодні у літературі не визначено психологічної характеристики лідерства в екстремістських групах та злочинних екстремістських організаціях, а також його кримінально-правової атрибуції.

На думку Б.Бондаренка, висування лідера в злочинній групі проходить стихійно, у міру її розвитку і функціонування. При цьому діють два чинники: об'єктивний і суб'єктивний [2, с. 268].

Суть об'єктивного чинника полягає в тому, що в лідери екстремістської групи стихійно висувається той член групи, який найбільш корисний для її діяльності, найвиразніше проявляє себе при підготовці і вчиненні злочинів та різних екстремістських акцій.

Суб'єктивний чинник ґрунтується на тому, що особа-лідер володіє саме такими особистими якостями, які є необхідні для здійснення функцій лідера в екстремістській групі. Це зазвичай люди найбільш активні, рішучі, інтелектуально підковані життєвим, а то й злочинним досвідом, уміючи підпорядкувати собі інших [3, с. 37]. Проте В.Биков переконаний, що лідер у злочинній групі висувається не лише завдяки своїм особливим людським якостям. Особисті якості мають значення настільки, наскільки вони необхідні для вирішення спільних завдань, що стоять перед злочинною організацією.

Поняття лідер і організатор злочинної групи є досить неоднозначними. Думки вчених різняться щодо визначення поняття організатора злочинної групи. Так, Б. Бондаренко зазначає, що організаторами є особи, які створили та очолили злочинне об'єднання, розробляли плани злочинної діяльності, а також керували вчиненням окремих злочинів [2, с. 145].

Під організатором конкретного злочину дослідник розуміє осіб, які: організували злочин, тобто не лише схиляли інших осіб до вчинення злочину, а й самі брали безпосередню участь як виконавці у його вчиненні; керували безпосередньо вчиненням злочину незалежно від того брали вони особисту участь у фізичному виконанні складу злочину чи вчиняли тільки дії, що сприяли успіху злочинної діяльності.

Особа організатора екстремістського злочинного угруповання характеризується багатовекторністю, обумовленою не в останню чергу різноманіттям видів злочинної діяльності. Як правило, це повнолітня, доросла особа, яка володіє певними знаннями в економіці, психології, уміє домагатися поставленої мети й підкоряти своїй волі інших осіб. Нині існує необхідність показати подібність і розбіжність між організаторами злочинних екстремістських угруповань і лідерами злочинної діяльності, їх радниками й консультантами з питань організації злочинного бізнесу.

Так, під час викриття ролі організатора (лідера) екстремістського злочинного угруповання необхідно чітко розрізняти й доводити наявність у цьому угрупованні елемента організованості. Лише при встановленні високого ступеня організованості угруповання, що становить оперативний інтерес

для слідства, який виражається, зокрема, у беззаперечному підкоренні всіх членів своєму лідерові, у відсутності в них можливості вчинення злочинних дій без прямого умислу на те організатора, останній, безумовно, може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за всі вчинені членами угруповання діяння, навіть якщо лідер (організатор) і не був посвячений у деталі, несуттєві обставини їх вчинення.

Лідер (організатор) злочинного угруповання так само, як правило, не несе кримінальної відповідальності за вчинення членом його угруповання злочинних дій, у випадку ексцесу.

Поняття лідера злочинної діяльності, на нашу думку, ширше ніж організатора злочинного угруповання. До сфери його впливу належать такі криміналістично значимі аспекти, як розроблення стратегічної спрямованості злочинної діяльності в «підконтрольному» йому регіоні, здійснення загального керівництва ходом виконання екстремістських акцій задумів екстремістськими співтовариствами, вживання заходів протидії правоохоронним органам щодо поновлення циклу злочинної діяльності.

Своєю діяльністю лідер сприяє успішному функціонуванню цієї групи, поліпшує її діяльність, проте особисто ніяких активних дій із створення злочинної групи чи злочинної організації та її керівництва не чинить.

Поряд із цим у ряді випадків лідер не тільки контролює певну територію, але й має своє угруповання, за допомогою якого і реалізуються його наміри [2, с. 39].

Функції лідера злочинної діяльності дещо різняться від функції організатора групи: він може бути генератором дій, продумувати злочинні наміри, передаючи їх особам, які мають об'єктивні і суб'єктивні можливості втілити ці дії в життя, проте особисто лідер не може брати участі ні в створенні, ні у вчиненні конкретних злочинів. Межа між намірами і мінімальними активними діями лідера з втілення цих намірів у життя є тією межею, де починає працювати механізм кримінально-правових норм.

Існує певна класифікація лідерів (організаторів) злочинної екстремістської діяльності за ступенем їх участі в цій діяльності:

- 1) лідер (організатор) – активний член угруповання;

2) лідер – «генератор ідей» («тіньовий лідер»).

У першому випадку лідер – це член угруповання, за яким воно визнає право приймати рішення в ситуаціях, що мають значення для всього угруповання. У групах, що складаються із двох, трьох осіб, лідер зовні яскраво не виявляється, він поєднує у своїй особі функції і керівника, і виконавця. Його роль «розкривається» у більш складних злочинних структурах.

У другому випадку йдеться про так званих «тіньових лідерів», які вкладають свої думки у вуста найбільш авторитетних членів злочинного угруповання, шанують КК і не здійснюють відкритих дій, що ним передбачені, самі перебувають на відстані, у тіні, і нерідко їх зовнішність не можуть описати рядові члени угруповання.

На нашу думку, розуміння психології дій злочинця, його особистості є ключем для розуміння сутності самої злочинності. Відтак пізнання механізму злочинної поведінки і особистості злочинця у сучасному сьогоденні набуває особливої актуальності. Вивчення особистості злочинця, зокрема лідера, є надзвичайно важливим для створення науково обґрунтованих заходів, що покликані позитивним чином вплинути на них.

Вивчення особистості лідера екстремістської організації, його психологічних властивостей тісно пов'язано з дослідженням мотивації злочинної поведінки як найближчої і безпосередньої особистісної детермінанти [7, с. 268].

Деякі науковці-кримінологи позитивно висловлюються на користь твердження стосовно того, що в організаторів, керівників злочинних груп та організацій наявні певні організаторські здібності [4, с. 384; 6, с. 132]. Хоча поняття «організаторські здібності» є певною мірою збірним, оскільки передбачає сукупність окремих здібностей, кожна з яких являє собою те чи інше, більш чи менш самостійне психологічне утворення самої особистості організаторські здібності визначають як комплекс індивідуально-психологічних якостей і властивостей людини, який є однією з провідних умов успішного оволодіння нею організаторською діяльністю [5, с. 114].

Організатори стійких екстремістських угруповань є, як правило, керівниками авторитарного складу, які з іншими

членами групи дотримуються певної дистанції, керівництво злочинною діяльністю — за чітко побудованою схемою, зв'язок з членами групи — діловий, засоби впливу на підлеглих — ідеологічна заінтересованість останніх, часом примус, погрози. Усі ці зовнішні «атрибути» організаторської діяльності свідчать про різні внутрішні психологічні склади організаторів злочинів. Таким чином, відносини між керівником і рядовими членами злочинних організацій часто ускладнені примусом і жорстокою владою з боку керівника, тому викриттю останнього може сприяти налагоджена робота з членами групи, яких не влаштовує авторитарний стиль керівництва. Існує тісний зв'язок організаторських здібностей з окремими соціально-психологічними якостями особи, які можна назвати «лідерськими якостями» чи «лідерськими здібностями».

Лідерство надає людській сукупності системної якості — організованості, сукупності перетворюється на ансамбль, збіговище — в групу.

Дійсно, саме зусиллями лідера здійснюється перетворення звичайного угруповання в організовану згуртовану групу, діяльність якої детермінована потребою в реалізації ідей, які виголошуються лідером і закладаються у фундамент групи. З появою лідера група стає організованою і згуртованою, її діяльність активізується отримує цілеспрямований характер і набуває все більш суспільно небезпечного характеру. Як влучно відзначає В.Биков, «лідер організовує і спрямовує всю діяльність групи, регулює основні неформальні норми групової поведінки, практично замикає на собі всю систему побудови і підтримки зовнішніх кримінальних зв'язків...» [3, с. 37].

Висновки. Слід зазначити, що лідерські здібності і вміння управляти оточуючими забезпечуються емоційною холодністю, яка блокує або значно обмежує суб'єктивні можливості до співпереживання. Водночас ця риса характеру і лінія поведінки дозволяє зберегти необхідну соціально-психологічну дистанцію з оточуючими, тверезо аналізувати створювані обставини із вартуванням усіх найбільш важливих моментів і на основі цього приймати раціональні рішення. Природно, що між двома цими типами лідерів виникає суперництво, протистояння, скрита

ворожість, але в силу спільних цілей і шляхів їх досягнення вони співпрацюють.

Література:

1. Бедь В.В. Юридична психологія : навч. посібник / В.В. Бедь.— К. : Каравела, 2003.- С.151
2. Бондаренко Б.І. Психологія ОРД. Заг. частина : навч. посібник / МВСУ, Луган. акад. внутр. справ ім.10-річчя незалежності України ; за ред.: проф. Е.О. Дідоренка, проф. Я.Ю. Кондратьєва. — Луганськ : РВВ ПАВС,2003.— 272с.
3. Быков В. Лидерство в преступных группах / В.Быков // Законность.—1997.— №4.— С.37-40.
4. Васильев В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильев.— 3-е изд.— СПб. : Питер, 2000.—624с.
5. Кудрявцев В.Н. Научное прогнозирование в криминологии Кудрявцев // Изучение и предупреждение преступности. Вып.8. — Воронеж: ВГУ, 1968.; Криминальная ситуация на рубеже веков в России / Под ред. А.И.Долговой. — М., 1999 и др.
6. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. — К. : Юрінком Інтер, 2001.— 480с.
7. Ратинов А.Р. Психология личности преступника. Ценностно-нормативный поход / А.Р. Ратинов // Личность преступника как объект психологического воздействия. — М.,1979. — С.22.

УДК 321.7(477)

Доценко О. С.,

канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри управління та
роботи з персоналом Національної
академії внутрішніх справ

КОНТРОЛЬ ТА ОЦІНКА РЕАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

В даній науковій статті розглядається актуальне питання яке полягає в контролі та оцінці реалізації виконання державно-управлінських рішень. Також запропоновано ґрунтовні висновки та пропозиції, щодо розглядаємої тематики.

Ключові слова: контроль, оцінка, управлінські рішення, виконання.

В данной научной статье рассматривается актуальный вопрос которое заключается в контроле и оценке реализации выполнения государственно-управленческих решений. Также предложено основательные выводы и предложения по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: контроль, оценка, управленческие решения, выполнение.

In this scientific article discusses a topical issue which is to monitor and assess the implementation of the implementation of public-management decisions. Also invited to solid conclusions and proposals on the subjects.

Keywords: monitoring, evaluation, management solutions, implementation.

Постановка проблеми. Статус правової, демократичної держави, закріплений Конституцією України, вимагає неухильного забезпечення правоохоронними органами прав і свобод людини, зміцнення законності та дисципліни. Вирішення цього завдання значною мірою залежить від налагодження дієвої системи контролю. За допомогою контролю здійснюється збір та аналіз інформації про стан виконання підконтрольними суб'єктами положень законів і підзаконних правових актів, забезпечується якість виконання управлінських рішень, виявляються причин та умови, що сприяють порушенню вимог правових норм, надається практична допомога для їх усунення.

Важливою ланкою системи державного управління є контроль за виконанням державно-управлінських рішень. Процеси децентралізації державного управління паралельно мають супроводжуватись удосконаленням централізованого контролю. Передача відповідальності за прийняття управлінських рішень зверху до низу, делегування все більших повноважень нижчим органам управління об'єктивно вимагають посилення контролю в державному управлінні. Без цього державній системі загрожують негативні наслідки [1, с. 36].

Аналіз дослідження даної проблеми. Дослідженням питань щодо контролю та оцінки реалізації виконання державно-управлінських рішень займалися, зокрема, Васильєв І.О., Грицаєнко Л.О., Дрозд О.Ю., Дубинський О.Ю., Захарова Л.М., Конопльов В.В., Павлов Д.М., Похомов В.В., Скопич О.Д., Троханенко І.І. Хотінь І.В. та інші провідні вчені-адміністративісти. Водночас відсутні спеціальні наукові праці, в яких би проблема контролю та оцінки реалізації виконання державно-управлінських рішень порушувалася і вирішувалася системно та всебічно, із наведенням напрямів такої оцінки, що, в кінцевому підсумку, підвищило б ефективність контролю у вище вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу. Контроль у державному управлінні – це одна з найважливіших функцій, яка порівнює фактичний стан у тій чи іншій галузі з вимогами, які поставлені перед нею; виявляє недоліки та помилки в роботі та попередити їх; попереджує можливі помилки, суб'єктивні неправомірні дії та небажані результати в діяльності учасників управлінських відносин; оцінює відповідність здійснення інших функцій управління завданнями, що поставлені перед ним; виявляє результати та можливості удосконалення функціонування елементів державно-управлінської системи.

Разом з тим, контроль тісно пов'язаний з іншими видами діяльності і може входити до їх складу як певна частина, має специфічний характер як функція управління. Також як певний вид діяльності його можна розглядати як самостійну дію, складову інших видів діяльності держави та функцій її органів.

Основна сутність контролю у сфері державного управління полягає у формуванні передумов, за яких органи влади діяли б відповідно до своїх повноважень і визначеного політичного курсу та забезпечували реалізацію поставлених перед ними завдань. Система контролю покликана забезпечити гарантії належного функціонування управлінських систем у цілому та їх окремих елементів. У широкому розумінні контроль визначається як процес, призначений для подання обґрунтованих гарантій результативності та ефективності діяльності, надійності звітування відповідно до певних законів і правил.

Контроль стає можливим завдяки наявності суб'єкта, об'єкта управління та взаємозв'язку між ними. Відповідно, контроль як тип відносин є ставленням суб'єкта до власної діяльності або до діяльності інших суб'єктів з погляду дотримання певних норм. За допомогою контролю суб'єкт управління отримує інформацію для коригування управлінської діяльності. Діяльність суб'єктів контролю, об'єднаних у певну структуру, спрямована на досягнення управлінських цілей і заснована на використанні принципів, типів, методів і технологій контролю, визначається як процес контролю [2, с. 61].

У процесі управління контрольні функції держави завжди були пріоритетними. Вони багато у чому визначають успішне проведення політики держави у зв'язку з факторами:

- ефективності функціонування системи державного контролю, що сприяє укріпленню виконавської дисципліни у всіх сферах громадської життєдіяльності суспільства;
- зміни обсягів державного бюджету, що вимагає контролю над його використанням і виконанням, тому що бюджетні кошти визначені на розвиток реального сектору економіки і вирішення соціальних питань, не завжди використовуються за призначенням;
- необхідності визначення суб'єктів господарювання, які іноді порушують податкове, бюджетне законодавство, несвоєчасно перераховуючи бюджет держави, податки, збори чи інші обов'язкові платежі і ін.

Система контролю, що є підсистемою державного управління, багато в чому сприяє стійкості системи і її розвитку. Завдяки контролю досягається надійний зворотній зв'язок, який дозволяє виявляти результати впливу керівного суб'єкта на керованого об'єкта, допущені відхилення від управлінських рішень, а також від принципів організації і регулювання. Виявляючи відхилення і їх причини, контроль дозволяє визначити шляхи досягнення цілей і виправлення допущених прорахунків, або порушень в роботі об'єкта управління [3, с. 8].

Контроль у сфері державного управління в широкому розумінні означає перевірку дотримання законів, вимог нормативно-правових актів, виконання прийнятих рішень, установлення відхилень від цілей і завдань державного

управління і корегування діяльності об'єкта управління. Оскільки контроль здійснюється на різних етапах управлінської діяльності, тобто є наскрізною управлінською функцією, можна пояснити як аналітичну функцію управління, яка представляє собою здійснення суб'єктом управління комплекс заходів спостереження за підготовкою, прийняттям і етапом реалізації управлінських рішень, а також перевірки фактичного стану державної організації (підрозділу, працівника).

Мета контролю – викриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності і економії матеріальних витрат на можливо ранній стадії, з тим щоб мати можливість прийняти коригуючі заходи, в окремих випадках притягнути винних осіб до відповідальності, отримати компенсацію за вчинені збитки або здійснити заходи з попередження чи зменшення таких порушень в майбутньому.

Контроль за своїм змістом включає в себе три елементи:

- отримання необхідної інформації про стан процесу виконання прийнятих рішень і планів організаційної діяльності об'єкта управління;
- аналіз і оцінку ситуації, що складається на підґрунті отриманої інформації, дослідження виниклих проблем і прогнозу змін оперативної обстановки;
- реакцію на виявлені в ході контролю відхилення від заданих параметрів, встановлених відповідними нормативно-правовими актами і прийняття необхідних заходів з корегування завдань і усунення виявлених недоліків.

Основними компонентами системи державного контролю є:

- контролююча підсистема (суб'єкти контролю);
- контрольована підсистема (об'єкти контролю);
- нормативно-правова підсистема (нормативно-правова документація);
- форми, методи і технології реалізації контрольної діяльності;
- науково-технологічна підсистема – це теоретичні знання у сфері організації контролю і технології контрольної діяльності.

Таким чином, цілі, завдання і їх практична реалізація формують систему контролю як сукупність суб'єктів, об'єктів, нормативно-правових документів, форм і методів його здійснення.

Суб'єктами контролю виступають контролюючі органи держави, громадські організації, трудові колективи, недержавні контролюючі структури (спеціальні юридичні і фізичні особи, наприклад аудиторські фірми). До державних контролюючих органів відносяться як органи загальної компетенції (Президент України, Уряд України, органи місцевого самоврядування), а також і спеціально створені (незалежні – Конституційний суд, вищі органи фінансового контролю, інститут омбудсмена, прокуратура), а також діючих в структурах центральних апаратів спеціальні підрозділи з контрольними і піднаглядними функціями, які здійснюють різні види контролю.

Як правило, контролюючі органи наділені такими правами:

- отримати доступ до визначених об'єктів і предметів контролю та проведення їх обстеження;
- затримувати і отримувати необхідну для контролю інформацію;
- запрошувати посадових осіб і інших громадян і отримувати від них інформацію та пояснення;
- використовувати допомогу фахівців і експертів;
- вручати приписи щодо усунення виявлених в ході контролю порушень;
- призупиняти повноваження посадових осіб або рішення, що прийняте з порушенням вимог нормативно-правових актів;
- проводити заходи для притягнення до відповідальності згідно з законодавством осіб, винних у скоєнні правопорушень.

Об'єктом контролю виступають державні органи і організації, суб'єкти господарювання всіх форм власності, фізичні особи, громадські організації.

Предметом контролю є визначені суспільні відносини, пов'язані з виконанням яких-небудь правил, обов'язків або вимог юридичних і фізичних осіб (органів державного управління, державних організацій, суб'єктів господарювання всіх форм власності та громадян), а саме:

- дотримання встановлених органами державної влади і управління нормативно-правових актів, правил, порядку здійснення того чи іншого виду діяльності;

- дотримання встановлених стандартів по якості товарів і послуг, а також відповідності товарів (послуг) установленим їм властивостям. Дана стандартизація передбачає такий рівень вимог по якості товарів та послуг, який відповідає науково-обґрунтованим вимогам по забезпеченню безпеки особи, суспільства і держави;

- дотримання фізичними і юридичними особами визначених обов'язків, покладених на них нормативно-правовими актами. В числі таких обов'язків необхідно назвати, наприклад, оплату встановлених закон внесків до фонду соціального страхування.

Особливості контрольованої підсистеми - це наявність розвинутого внутрішнього контролю, що необхідно враховувати контролюючим органам.

Реалізація контрольної діяльності базується на таких принципах, як:

- законодавче визначення цілей і завдань державного контролю, компетенції, функцій, відповідності контролюючих органів;

- незалежність контролюючих органів;

- дотримання законності в діях контролюючих організацій;

- координація діяльності контролюючих організацій;

- регулярність проведення контролю;

- високий професіоналізм перевіряючих;

- невідворотність покарання винних;

- адекватність заходів впливу за порушення виконавчої дисципліни;

- обов'язкові службові перевірки за фактами порушень, їх аналіз, розробка і проведення відповідних заходів, їх корегування;

- гласність результатів, але із збереженням в необхідних випадках режиму таємності суб'єктів господарювання;

- єдина методологія проведення контролю, наявність загальної інформаційної бази контролю;

- організація зворотного зв'язку, що дозволяє встановити безперервний контроль за діяльністю підконтрольного об'єкта і його результатами;

- ефективність державного контролю як з точки зору його результативності так і економічності, тобто обґрунтованості витрат на утримання контролюючих органів і відповідності витрат до результатів діяльності [3, с. 10].

Таким чином, контроль повинен бути об'єктивним, дієвим, систематичним і гласним.

Залежно від наукових і практичних завдань в основу класифікації видів контролю можуть бути визначені різні критерії: природа суб'єктів контролю та їх завдань, зміст контрольної діяльності, характер контрольних повноважень суб'єкта контролю з об'єктом контролю, стадії управління під час яких проводиться контроль, юридичні або дисциплінарні наслідки від проведеного заходу й ін.

Тому можна зробити висновок про те, що за суб'єктами здійснення контроль поділяються перш за все на державний і громадський. У світовій практиці визначають наступні види державного контролю:

- президентський контроль;
- парламентський контроль;
- урядовий контроль;
- судовий контроль;
- контроль органів виконавчої влади;
- контроль уповноваженого з прав людини (омбудсмена).

Виходячи із спрямованості можна виділити внутрішній (відомчий) та зовнішній (надвідомчий чи міжвідомчий) контроль. При цьому внутрішній здійснюється у відношенні органів однієї системи, а зовнішній стосовно не підпорядкованих суб'єктів.

Важливе місце в системі контролю займає фінансовий контроль, що направлений на перевірку організації на предмет економії і цільових витрат державних бюджетних і позабюджетних коштів, законності і правильності розподілу фінансування та ведення бухгалтерських рахунків. За змістом відносин, які складаються в різних сферах державного управління, як правило визначають: бюджетний, податковий,

банківський, валютний, митний контроль та нагляд за страховою діяльністю.

За часовим параметром розрізняють попередній, поточний і підсумковий контроль.

Попередній контроль спрямований на процес підготовки до послідовної реалізації прийнятих рішень. До кола його завдань відносяться дослідження готовності всіх структур керованого об'єкта до виконання посадових обов'язків, поставлених нових завдань, планових позицій і доручень, а також доведення до виконавців програми дій чи планових заходів та перевірка повноти їх засвоєння. При цьому визначається доступність виконання запланованих заходів, забезпечення необхідними силами і засобами, оргтехнікою, матеріальними ресурсами.

Поточний контроль проходить через весь цикл реалізації управлінських рішень. Він дозволяє виявити недоліки і прорахунки в організації і виконанні рішень, що дозволяє своєчасно корегувати їх регулюючими рішеннями.

Підсумковий контроль, при якому отриманий результат співставляється з плановими завданнями, виявляються відхилення від заданих параметрів та їх причин, що є основою для вироблення нової програми майбутніх дій з урахуванням позитивного і негативного досвіду, а також тенденцій зміни обстановки.

Для організації і проведення контролю використовуються такі форми:

- перевірка;
- звіт підрозділів і працівників;
- заслуховування на засіданнях, нарадах, у відповідних керівників органів (підрозділів);
- систематичне повсякденне відстежування;
- контроль виконання документів.

За видами перевірки бувають комплексні, цільові (тематичні) та лінійні. Такі перевірки підрозділів дозволяють контролювати процес і результати діяльності в повному обсязі або на окремому напрямку і застосовуються на всіх рівнях управлінської діяльності.

Література:

1. Грицасенко Л. Державний контроль і прокурорський нагляд, сутність і співвідношення // Вісник нац. акад. прокуратури України. – 2012. – №2. – С. 34-38.
2. Павлов Д.М. Адміністративне право: Загальна частина: Конспект лекцій. – К.: МАУП, 2007. – 136 с.
3. Захарова Л.М. Система державного контролю: посібник. Мінськ: Академія управління при Президенті Республіки Білорусь. 2013. – 123 с.
4. Хотінь І.В. Значення методів пізнання в підготовці управлінських рішень // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 14-15 листопада 2014 р. – Ужгород: ФОП Бреза А.Е. 2014. – 220 с.

УДК 321.7

Дрозд О.Ю.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри
адміністративної діяльності

Національної академії внутрішніх справ

**ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ
ЩОРІЧНИХ ВІДПУСТОК ЗГІДНО ПОЛОЖЕНЬ НОВОГО
ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ»**

Аналізується порядок обчислення тривалості щорічних чергових відпусток поліцейських, їх оформлення та терміни використання. Розглядається порядок складання та затвердження графіків щорічних відпусток, а також внесення до них змін. Досліджуються підстави та основні правила поділу, перенесення, поєднання та продовження щорічних чергових відпусток.

Ключові слова: відкликання з відпустки, відпустка, графік відпусток, грошова компенсація, невикористана відпустка, перенесення відпустки.

Анализируется порядок исчисления продолжительности ежегодных очередных отпусков полицейских, их оформления и сроки использования. Рассматривается порядок составления и

утверждения графиков ежегодных отпусков, а также внесение в них изменений. Исследуются основания и основные правила разделения, перенос, сочетание и удлинение ежегодных очередных отпусков.

Ключевые слова: отзыв из отпуска, отпуск, график отпусков, денежная компенсация, неиспользованный отпуск, перенос отпуска.

Analyzes the method of calculating the duration of the regular annual vacations police for their design and terms of use. We consider the procedure for drafting and approving annual leave schedules and rewiring. We study the reasons and the basic rules of separation, transfer, combination and extension of the regular annual vacations.

Keywords: withdrawal from vacation, vacation, vacation schedule, compensation, unused vacation, holiday transfer.

Постановка проблеми. Право на відпочинок усім, хто працює, у тому числі й поліцейських, гарантується Конституцією та законодавством України. Надання усім працівникам поліції часу відпочинку для відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, а також для виховання дітей, задоволення власних життєвих потреб та інтересів є прямим обов'язком керівництва Національної поліції.

З прийняттям нового Закону України «Про національну поліцію» (далі – Закон) [1], вперше на законодавчому рівні було чітко визначено тривалість, порядок обчислення та надання відпусток для працівників поліції. Нагадаємо, що до цього часу вказані питання регулювались лише на підзаконному рівні, а саме, в Положенні про проходження служби рядовим та начальницьким складом ОВС [2], окремі положення якого (ті, що не суперечать Закону) на даний час все ще зберігають свою чинність. Однак, таке регулювання носило фрагментарний характер і досить часто не було узгоджено із чинним трудовим законодавством. Наразі, більшість спірних моментів вже вирішено й працівники поліції отримали додаткові гарантії їх соціального захисту та своєрідну компенсацію за складність та напруженість їх роботи, зокрема, у вигляді подовжених

основних щорічних відпусток. Так, згідно ст. 93 Закону, загальна тривалість щорічної основної оплачуваної відпустки поліцейського становить тридцять календарних днів, якщо законом не визначено більшої тривалості відпустки. За кожний повний календарний рік служби в поліції після досягнення п'ятирічного стажу служби поліцейському надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки, але не більш як п'ятнадцять календарних днів.

Водночас, незважаючи на таке детальне регулювання тривалості щорічних основних відпусток поліцейських, порядок їх надання та оформлення потребує деякого роз'яснення, оскільки ст. 93 Закону закріплює лише загальні правила такої процедури. Решта питань регулюється трудовим законодавством, зокрема, ст. 79 КЗпПУ [3] та ст. 10 Закону України «Про відпустки» [4].

Виклад основного матеріалу. У першу чергу, необхідно звернути увагу на той факт, що чергові щорічні основна та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік служби надаються поліцейським після закінчення шести місяців безперервної служби в поліції. У разі надання зазначених відпусток до закінчення вказаного терміну, їх тривалість визначається пропорційно до відпрацьованого часу.

Щорічні відпустки повної тривалості до настання шестимісячного терміну безперервної роботи у перший рік служби в поліції надаються лише таким категоріям працівників за їх бажанням: 1) жінкам – перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї, а також жінкам, які мають двох і більше дітей віком до 15 років або дитину-інваліда; 2) чоловікам, дружини яких перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами; 3) особам, звільненим після проходження строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу або альтернативної (невійськової) служби, якщо після звільнення із служби вони були прийняті на роботу протягом трьох місяців, не враховуючи часу переїзду до місця проживання; 4) сумісникам – одночасно з відпусткою за основним місцем роботи; 5) працівникам, які успішно навчаються в навчальних

закладах та бажають приєднати відпустку до відпустки у зв'язку з навчанням чи творчої відпустки; 6) працівникам, які не використали за попереднім місцем роботи повністю або частково щорічну основну відпустку і не одержали за неї грошової компенсації; 7) працівникам, які мають путівку (курсівку) для санаторно-курортного (амбулаторно-курортного) лікування; 8) батькам–вихователям дитячих будинків сімейного типу; 9) в інших передбачених законом випадках.

Тривалість чергової відпустки у році вступу на службу в поліції обчислюється пропорційно з дня вступу до кінця року з розрахунку однієї дванадцятої частини відпустки за кожен повний місяць служби. Чергові відпустки за другий та наступні роки служби можуть бути надані поліцейському в будь-який час відповідного робочого року.

Черговість надання поліцейським щорічних відпусток визначається графіками відпусток, при складанні яких обов'язково мають бути враховані інтереси служби, особисті інтереси працівників та можливості для їх відпочинку, забезпечувати рівномірне перебування поліцейських у чергових відпустках протягом календарного року та можливість працівника протягом всієї служби використати чергову відпустку в різні пори року. Як правило, графіки чергових відпусток складаються із розрахунку щомісячного знаходження у відпустках 10-12 відсотків наявної кількості особового складу органу поліції. Виняток з цього правила, так само як і необхідність внесення змін до вже затвердженого графіку відпусток, може бути продиктований умовами службової діяльності і, в першу чергу, її надзвичайними обставинами (наприклад, проведення міжнародних спортивних змагань, масштабних політичних заходів тощо), за яких органи внутрішніх справ переводяться на посилений варіант несення служби, що передбачає заборону надання працівникам відпусток. Досвідчений керівник має завчасно спрогнозувати стан оперативної обстановки, врахувати посилення навантаження у певні періоди року і, з урахуванням цих обставин, забезпечити реалізацію права працівників поліції на отримання та відбуття чергової відпустки за поточний рік.

Згідно п. 5.6. Галузевої угоди між МВС України, Професійною спілкою атестованих працівників ОВС України та Професійною спілкою працівників державних установ України [5], графіки щорічних відпусток працівників затверджуються керівником органу поліції за погодженням з профспілкою відповідного рівня, у термін до 15 грудня. Графіки відпусток доводяться до відома всього особового складу органу поліції і є обов'язковими для виконання як керівником органу поліції, так і працівниками.

Чинне законодавство не встановлює конкретної форми графіку надання відпусток, тому в органі поліції може бути розроблена власна форма такого документу, або ж він може складатись у довільній формі. В графіку відпусток, як правило, зазначається місяць початку використання відпустки, інколи – місяць початку відпустки і місяць її закінчення чи конкретна дата початку відпустки. За домовленістю сторін відпустку можна планувати частинами, що також відображається в графіку відпусток. Конкретний період надання щорічних відпусток у межах, встановлених графіком, визначається за погодженням з працівником та керівником органу поліції.

Чергова відпустка може бути надана в інший період, ніж той, який передбачено в графіку чергових відпусток за ініціативою як поліцейського, так і відповідного керівника, з внесенням відповідних змін до графіка чергових відпусток. В обов'язковому порядку, за ініціативи працівника поліції, щорічні чергові відпустки в зручний для нього час надаються: 1) жінкам перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї; 2) жінкам, які мають двох і більше дітей віком до 15 років або дитину-інваліда; 3) одинокій матері (батьку), які виховують дитину без батька (матері); опікунам, піклувальникам або іншим самотнім особам, які фактично виховують одного або більше дітей віком до 15 років за відсутності батьків; 4) дружинам (чоловікам) військовослужбовців; 5) ветеранам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, а також особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; 6) батькам-вихователям

дитячих будинків сімейного типу; 7) в інших випадках, передбачених законодавством.

Керівним, педагогічним, науковим, науково-педагогічним працівникам, спеціалістам навчальних закладів щорічні відпустки повної тривалості у перший та наступні робочі роки надаються у період літніх канікул незалежно від часу прийняття їх на роботу. Працівникам, які навчаються в навчальних закладах без відриву від служби, щорічні відпустки за їх бажанням приєднуються до часу проведення настановних занять, виконання лабораторних робіт, складання заліків та іспитів, часу підготовки і захисту дипломного проекту та інших робіт, передбачених навчальною програмою.

Керівник відповідного органу поліції зобов'язаний забезпечити: 1) ведення обліку тривалості відпусток, що надаються працівникам; 2) здійснення належного контролю за дотриманням графіка відпусток; 3) своєчасне внесення змін і доповнень до графіків відпусток, що обумовлені життєвими обставинами та станом оперативної обстановки; 4) контроль за проведенням інструктажів про правила поведінки під час перебування у відпустках; 5) надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань та для оздоровлення тощо.

Надання працівникові поліції чергової відпустки оформляється наказом. Накази по особовому складу про надання відпусток працівникам на наступний місяць видаються до 10 числа кожного місяця відповідно до затверджених графіків, з визначенням у необхідних випадках осіб, на яких тимчасово покладається виконання обов'язків керівників, яким надається відпустка.

Певну специфіку має поділ чергової відпустки поліцейського на частини та використання цих частин. Так, згідно ч. 5 ст. 93 Закону, відпустка тривалістю менше 10 діб за бажанням особи рядового або керівного складу може бути надана одночасно з черговою відпусткою в наступному році. Також, поліцейським дозволяється, за бажанням, використовувати відпустку частинами. При цьому, згідно ч. 6 ст. 93 Закону, одна частина відпустки має бути не менше 10 діб.

Проаналізувавши закріплені в ст. 93 Закону правила поділу чергової відпустки поліцейського на частини, можна помітити, що вони суттєво відрізняються від тих, які закріплені в Положенні про проходження служби рядовим і начальницьким складом ОВС, а також в КЗпПУ та Законі України «Про відпустки». Так, згідно абз. 3 п. 53 Положення, особам рядового і начальницького складу, які мають право на відпустку тривалістю 40 днів і більше, дозволяється, за їх бажанням, використовувати її в два строки. При цьому одна частина відпустки має бути не менше 30 днів. Як бачимо, закріплені в Положенні правила є більш суворими ніж ті, що передбачені Законом. По-перше, Положення дозволяє використовувати відпустку лише в два строки, тоді як Закон кількість частин взагалі не визначає. По-друге, Положення дозволяє ділити відпустку лише тим працівникам, які мають право на відпустку тривалістю 40 днів і більше, тоді як Закон поширює це правило на всіх без винятку поліцейських. По-третє, Положення вимагає, щоб основна частина відпустки складала не менше 30 днів, тоді як Закон мінімально допустимою вважає 10-денну частину відпустки. Таким чином, з викладеного випливає, що Закон України «Про національну поліцію» суттєво розширив права поліцейських при отриманні та використанні щорічних відпусток, що слід вважати цілком обґрунтованим і логічним з огляду на особливий характер служби в поліції.

Водночас, варто зазначити, що закріплені в ст. 93 Закону України «Про національну поліцію» правила поділу щорічних відпусток на частини також суттєво відрізняються від тих, що закріплені в загальних нормах трудового права. Так, згідно ст. 79 КЗпПУ та ст. 12 Закону України «Про відпустки», основна безперервна частина щорічної відпустки має становити не менше 14 календарних днів. Відразу ж зауважимо, що така тривалість основної безперервної частини щорічної відпустки визначена не лише в національному, а й в міжнародному законодавстві. Так, згідно ст. 8 Конвенції Міжнародної організації праці «Про оплачувані відпустки», одна із частин щорічної відпустки має складатись принаймні з двох безперервних робочих тижнів [6]. При цьому Конвенція не містить вказівки на те, що частина відпустки тривалістю не

менше 14 календарних днів є основною частиною, яка має обов'язково надаватись першою. Однак, саме за таким правилом сьогодні надаються відпустки всім працівникам органів внутрішніх справ.

Варто пам'ятати, що Закон України «Про національну поліцію» передбачає можливість поділу щорічної відпустки на частини, а не обов'язок керівника органу поліції поділити її на частини за бажанням працівника. З метою недопущення втрат робочого часу чи з міркувань служби керівник може не погодитися поділити відпустку саме так, як того бажає поліцейський, або ж може запропонувати йому інший варіант поділу щорічної відпустки або не поділяти її взагалі.

Наступне, на що необхідно звернути увагу при аналізі порядку та умов надання поліцейським чергових відпусток – це терміни використання таких відпусток та можливість їх перенесення. Згідно ч. 7 ст. 93 Закону, чергова відпустка надається поліцейському, як правило, до кінця календарного року. В даному випадку, виникає необхідність у розмежуванні календарного року та робочого року, оскільки в ст. 10 Закону України «Про відпустки» вживається саме останній термін. Під робочим роком прийнято розуміти період служби протягом 12 місяців, відлік якого починається від дня початку служби до закінчення 365 (366) днів. Календарний рік має дещо інший термін: він розпочинається з 01 січня кожного нового року і закінчується 31 грудня.

Закону України «Про національну поліцію» не містить спеціальної вказівки на право працівника поліції на перенесення щорічної відпустки за його вимогою. Водночас, таке право гарантується ст. 80 КЗпПУ та ст. 11 Закону України «Про відпустки». Так, на вимогу працівника щорічна відпустка повинна бути перенесена на інший період у таких випадках:

- 1) порушення керівником визначених термінів письмового повідомлення працівника про час надання відпустки
- 2) несвочасної виплати заробітної плати працівнику за час щорічної відпустки.

Щорічна відпустка повинна бути перенесена на інший період або продовжена також у разі:

- 1) тимчасової непрацездатності працівника, засвідченої у встановленому порядку;
- 2) виконання працівником державних

або громадських обов'язків, якщо згідно з законодавством він підлягає звільненню на цей час від основної роботи із збереженням заробітної плати; 3) настання строку відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами; 4) збігу щорічної відпустки з відпусткою у зв'язку з навчанням. Відразу ж зауважимо, що настання перерахованих вище обставин зовсім не означає, що працівник може на власний розсуд вирішувати питання про перенесення відпустки на період, безпосередньо наступний за днем припинення дії цих обставин. При перенесенні щорічної відпустки новий строк її надання встановлюється за погодженням між працівником і керівником органу поліції.

Керівник органу в крайніх випадках теж може виступати ініціатором перенесення щорічної відпустки працівника. Зокрема, у разі, коли надання щорічної відпустки в раніше обумовлений період може несприятливо відбитися на нормальному ході роботи органу, та за умови, що частина відпустки тривалістю не менше 24 календарних днів буде використана в поточному робочому році. Однак, для перенесення відпустки в зазначеному випадку обов'язковою має бути письмова згода працівника та погодження профспілкового органу.

Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом ОВС передбачає можливість поєднання чергових відпусток. Так, згідно п. 54 Положення, особам середнього, старшого і вищого начальницького складу у разі переведення по службі в іншу місцевість дозволяється, за їх бажанням, поєднувати чергові відпустки за два роки. Поєднана відпустка надається за новим місцем служби і її загальна тривалість не повинна перевищувати трьох місяців, без урахування часу, необхідного для переїзду до місця проведення відпустки і назад, але не більше 15 діб. У разі службової необхідності поєднана відпустка за новим місцем служби може бути надана в два строки, в межах загальної тривалості та з видачею кожного разу проїзних документів.

Важливо пам'ятати, що чинним законодавством не передбачено строку давності, після якого працівник втрачає право на щорічну відпустку. Водночас, при перенесенні та поєднанні чергових відпусток категорично забороняється

ненадання щорічних відпусток повної тривалості протягом двох років підряд, а також ненадання їх протягом робочого року особам віком до вісімнадцяти років та працівникам, які мають право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами чи з особливим характером праці (ст. 80 КЗпПУ та ст. 11 Закону України «Про відпустки»).

У разі перенесення щорічної відпустки новий термін її надання встановлюється за згодою між працівником і керівником органу поліції. Якщо причини, що зумовили перенесення відпустки на інший період, настали під час її використання, то невикористана частина щорічної відпустки надається після закінчення дії причин, які її перервали, або за згодою сторін переноситься на інший період.

Окрім перенесення та поєднання, чергова відпустка може бути подовжена. Так, ст. 78 КЗпПУ містить загальне правило, згідно якого дні тимчасової непрацездатності працівника, засвідченої у встановленому порядку, до щорічних відпусток не включаються. Конкретизація даного правила та порядок його реалізації визначено в ч. 8 статті 93 Закону, згідно якої поліцейським, які захворіли під час чергової відпустки, після одужання відпустка продовжується на кількість невикористаних днів. Продовження відпустки здійснюється керівником, який надав її, на підставі відповідного документа, засвідченого у визначеному законом чи іншим нормативно-правовим актом порядку. Продовження терміну чергової відпустки оформлюється наказом керівника органу поліції, який її надав, на підставі рапорту поліцейського та листка непрацездатності лікувального закладу оформленого належним чином та засвідченого у встановленому порядку.

Поряд із умовами та порядком надання щорічних відпусток працівникам поліції, стаття 93 Закону закріплює певні гарантії реалізації права поліцейських на щорічні відпустки у випадку їх звільнення. Так, згідно ч. 9 вказаної статті, поліцейським у рік звільнення за власним бажанням, за віком, через хворобу чи скорочення штату в році звільнення, за їх бажанням, надається чергова відпустка, тривалість якої обчислюється пропорційно з розрахунку однієї дванадцятої

частини відпустки за кожний повний місяць служби в році звільнення.

Як видно з аналізу зазначеного положення, право на чергову відпустку при звільненні мають не всі працівники поліції, а лише ті, що звільняються: 1) за власним бажанням; 2) за віком; 3) через хворобу; 4) через скорочення штату. Відразу ж зауважимо, що такий підхід законодавця суттєво обмежує трудові права працівників поліції, які визначені в чинному законодавстві. Так, згідно ст. 3 Закону України «Про відпустки», невикористана відпустка з наступним звільненням надається всім працівникам за їх бажанням окрім тих, які звільняються за порушення трудової дисципліни (датою звільнення в цьому разі є останній день відпустки). Крім того, у разі звільнення працівника у зв'язку із закінченням строку трудового договору невикористана відпустка може за його бажанням надаватися й тоді, коли час відпустки повністю або частково перевищує строк трудового договору (у цьому випадку чинність трудового договору продовжується до закінчення відпустки).

Якщо порівняти підстави звільнення, що перераховані в ч. 9 ст. 93 Закону і дають право працівнику поліції на отримання чергової відпустки, із загальними підставами звільнення поліцейських зі служби, що визначені в ч. 1 ст. 77 Закону, то можна помітити, що поза увагою законодавця залишилось велика кількість підстав звільнення, які в жодному разі не можна віднести до підстав звільнення за порушення дисципліни. Так, наприклад, не зрозуміло, чому не можуть піти у чергову відпустку перед звільненням поліцейські, в яких закінчується контракт (контракт – це різновид строкового трудового договору), або які переходять у встановленому порядку на роботу до інших міністерств і відомств (організацій). У зв'язку з цим, вважаємо, що щорічна чергова відпустка в рік звільнення зі служби в поліції має надаватись всім працівникам поліції, окрім тих, що звільняються за порушення службової дисципліни.

Таким, що порушує трудові права окремих категорій працівників поліції слід також вважати абз. 2 ч. 9 ст. 93 Закону в якому зазначається, що при звільненні поліцейського проводиться відрахування з грошового забезпечення надмірно

нарахованої частини чергової відпустки за час невідпрацьованої частини календарного року.

Відразу ж зауважимо, що зазначене правило в жодному разі не можна поширювати на всіх без винятку працівників поліції, які звільняються зі служби до закінчення календарного року, за який вони вже використали відпустку повної тривалості. Річ у тім, що ст. 22 Закону України «Про відпустки» забороняє проводити відрахування у випадку звільнення працівника у зв'язку з: 1) призовом або прийняттям (вступом) на військову службу, направленням на альтернативну (невійськову) службу; 2) переведенням працівника за його згодою на інше підприємство або переходом на виборну посаду у випадках, передбачених законами України; 3) відмовою від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, а також відмовою від продовження роботи у зв'язку з істотною зміною умов праці; 4) змінами в організації виробництва та праці, в тому числі ліквідацією, реорганізацією або перепрофілюванням підприємства, скороченням чисельності або штату працівників; 5) виявленням невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, що перешкоджають продовженню даної роботи; 6) нез'явленням на роботу понад чотири місяці підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, якщо законодавством не встановлено більш тривалий термін збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні; 7) поновленням на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу; 8) направленням на навчання; 9) виходом на пенсію. Відрахування із заробітної плати за невідпрацьовані дні відпустки у разі смерті працівника теж не проводиться.

Окрім надання поліцейському щорічної відпустки за фактично відпрацьований час в натурі, чинним законодавством передбачена можливість виплати йому відповідної грошової компенсації. Так, згідно ч. 10 статті 93 Закону, за невикористану в році звільнення відпустку поліцейським, які звільняються з поліції, виплачується грошова компенсація відповідно до закону.

Підстави, порядок та особливості виплати грошової компенсації за невикористані відпустки визначені в ст. 83 КЗпПУ та ст. 24 Закону України «Про відпустки». Зокрема, вказаними законодавчими актами встановлено, що у разі звільнення працівника йому виплачується грошова компенсація за всі невикористані ним дні щорічної відпустки, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину-інваліда з дитинства підгрупи А І групи. При звільненні керівних, педагогічних, наукових, науково-педагогічних працівників, спеціалістів навчальних закладів, які до звільнення пропрацювали не менш як 10 місяців, грошова компенсація виплачується за невикористані ними дні щорічних відпусток з розрахунку повної їх тривалості. У разі переведення працівника на роботу на інше підприємство, в установу, організацію грошова компенсація за невикористані ним дні щорічних відпусток за його бажанням повинна бути перерахована на рахунок підприємства, установи, організації, куди перейшов працівник. У разі смерті працівника грошова компенсація за не використані ним дні щорічних відпусток, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину-інваліда з дитинства підгрупи А І групи, виплачується спадкоємцям.

Відкликання поліцейського з чергової відпустки – це припинення його чергової відпустки за ініціативи керівника органу поліції. Згідно ч. 11 статті 93 Закону, відкликання поліцейського із чергової відпустки, як правило, забороняється. У разі крайньої необхідності відкликання із чергової відпустки може бути дозволено керівнику територіального органу поліції. Як видно, аналізована норма Закону не містить жодної вказівки ані на порядок, ані на підстави відкликання поліцейського з відпустки. Тому, при вирішенні даних питань необхідно звертатись до загальних норм трудового права. Так, проаналізувавши ч. 8 ст. 79 КЗпПУ та ч. 3 ст. 12 Закону України «Про відпустки» можна прийти до висновку, що відкликання працівника поліції з щорічної відпустки допускається за умови дотримання трьох обов'язкових вимог: 1) згода працівника поліції; 2) настання непередбачених, непередбачених обставин, крайньої необхідності; 3) якщо основна безперервна частина

відпустки (до відкликання або після нього) становитиме не менше 14 календарних днів. Так, наприклад, працівник поліції може бути викликаний для відвернення стихійного лиха, виробничої аварії або негайного усунення їх наслідків, для відвернення нещасних випадків, простою, загибелі або псування майна підприємства, установи, організації тощо.

Відкликання працівника поліції з відпустки здійснюється тільки наказом уповноваженого на це керівника органу поліції, з обов'язковим наведенням причин та кількості невикористаних днів відпустки, які, як правило, надаються в поточному році. У разі відкликання працівника з відпустки його працю оплачують з урахуванням тієї суми, що була нарахована на оплату невикористаної частини відпустки.

Невикористана частина щорічної відпустки надається працівникові після закінчення дії причин, з яких його відкликано з відпустки, або за згодою сторін може бути перенесена на інший період. За бажанням поліцейського невикористана частина відпустки може бути приєднана до чергової відпустки на наступний рік (абз. 2 ч. 11 ст. 93 Закону).

Варто зауважити, що ст. 93 Закону не містить вказівки на час, протягом якого працівникові міліції має бути надана невикористана частина чергової відпустки. Тому, при вирішенні даного питання необхідно керуватись загальними нормами трудового права. Так, згідно ст. 79 КЗпПУ та ст. 12 Закону України «Про відпустки», невикористана частина щорічної відпустки має бути надана працівнику, як правило, до кінця робочого року, але не пізніше 12 місяців після закінчення робочого року, за який надається відпустка.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.
2. Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] : постанов. Кабінету Міністрів України від 29 лип. 1991 р. № 114. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF>
3. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] : прийнятий 10 груд. 1971 р. ; в ред. станом на 01 січ. 2016 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

4. Про відпустки : Закон України від 15 лист. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 4.

5. Галузева угода між Міністерством внутрішніх справ України, Професійною спілкою атестованих працівників ОВС України та Професійною спілкою працівників державних установ України на 2012-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ppdu.ck.ua/zakonodavstvo/galuzevi-ugodu/haluzeva-uhoda-mizh-mizh-ministerstvom-vnutrishnih-sprav-ukrajiny-profesijnoyu-spilkoju-atestovanyh-pratsivnykiv-orhaniv-vnutrishnih-sprav-ukrajiny-ta-profesijnoyu-spilkoju-pratsivnykiv-derzhavnyh-us/>

6. Конвенція про оплачувані відпустки [Електронний ресурс] : прийнята Міжнародною організацією праці від 24 черв. 1970 р. № 132 ; ратифік. Законом України від 29 трав. 2001 р. № 2481-III. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_022

УДК 321.1

Пітков С.В.,

д-р юрид. наук, професор,
заступник директора Центру
перепідготовки та підвищення кваліфікації
працівників Міністерства юстиції;

Мехтісва Т.В.,

канд. юрид. наук, заступник начальника Головного
територіального управління юстиції з питань державної
реєстрації – начальник Управління державної реєстрації

АНТИКРИЗОВА МОДЕЛЬ ВІДНОСИН МІЖ ГРОМАДЯНАМИ ТА ДЕРЖАВОЮ

У статті досліджено пріоритетні напрями формування громадянського суспільства в Україні. Зазначено, що діяльність громадських рад, з'їзди, круглі столи стали частиною повсякденного життя країни в цілому і кожної територіальної громади. Акцентовано увагу, що сьогодні забезпечення прозорості діяльності органів державної влади стало головним завданням українського суспільства. Проаналізовано проблемні

напрями реалізації положень Закону України «Про доступ до публічної інформації». Обґрунтовано необхідність створення декількох глобальних реєстрів відповідно до напрямку – фізична особа / юридична особа / майно. Причому інформація в цих реєстрах має бути взаємопов'язаною. Зазначено про актуальність впровадження Єдиного реєстру фізичних осіб. Обґрунтована пропозиція щодо посилення громадського контролю за діяльністю службовців органів державної влади в межах положень Закону України «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.) та Концепції розвитку електронного урядування в Україні (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 2250-р від 13.12.2010 р.). Підтримана пропозиція прийняття Закону України «Про інформаційну систему – Електронний уряд» (проект Державного комітету інформатизації України, 2008 р.).

Ключові слова: громадські організації, громадські ради, публічна інформація, реєстри, юридичні особи, фізичні особи, органи публічної влади.

В статье исследованы приоритетные направления формирования гражданского общества в Украине. Отмечено, что деятельность общественных советов, съезды, круглые столы стали частью повседневной жизни страны в целом и каждой территориальной общины. Акцентируется внимание, что сегодня обеспечение прозрачности деятельности органов государственной власти стало главной задачей украинского общества. Проанализированы проблемные направления реализации положений Закона Украины «О доступе к публичной информации». Обоснована необходимость создания нескольких глобальных реестров в соответствии с направлением – физическое лицо / юридическое лицо / имущество. Причем информация в этих реестрах должна быть взаимосвязанной. Отмечена актуальность внедрения Единого реестра физических лиц. Обосновано предложение по усилению общественного контроля за деятельностью сотрудников органов государственной власти в пределах положений Закона Украины «О доступе к публичной информации» (2011 г.) и Концепции развития электронного управления в Украине (одобрена

Распоряжением Кабинета Министров Украины № 2250-р от 13.12.2010 г.). Поддержано предложение принятия Закона Украины «Об информационной системе – Электронное правительство» (проект Государственного комитета информатизации Украины, 2008 г.).

Ключевые слова: общественные организации, общественные советы, публичная информация, реестры, юридические лица, физические лица, органы публичной власти.

In the article the priority areas of the formation of civil society in Ukraine. It was noted that the activities of public councils, congresses, round tables have become part of everyday life of the country as a whole and of each territorial community. The attention that today is ensuring the transparency of public authorities was the main task of the Ukrainian society. We analyzed the problem areas of implementation of the Law of Ukraine "On access to public information." The necessity of creating multiple global registers in accordance with the direction - a natural person / legal person / property. Moreover, the information in these registers should be interconnected. The urgency of the implementation of the Unified Register of individuals. Sound proposals to strengthen public control over the activity of employees of public authorities within the provisions of the Law of Ukraine "On Access to Public Information" (2011) and the Concept of development of e-governance in Ukraine (approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 2250-r of 13.12.2010 g). Decision to support the proposal of the Law of Ukraine "On information system - e-Government" (a project of the State Committee of Informatization of Ukraine, 2008).

Keywords: non-governmental organizations, community councils, public information, rosters, legal entities, individuals, public authorities.

Постановка проблеми. Україна знаходиться у вкрай важких умовах. Політико-економічні, а нині і військово-стратегічні виклики наразі не дають можливості забезпечити стабільний розвиток держави. Катастрофічний брак коштів посилений безвідповідальністю, некомпетентністю, корумпованістю посадових осіб органів державної влади

поглиблює кризу, яка немов ракова пухлина знищує суспільство і державу. Влада вкрай дискредитувала себе через зловживання і бюрократію у найгірших її проявах. Сприйняття бюрократії як синоніму адміністративної системи давно пішло в небуття, на зміну якому прийшла звичайна канцелярщина.

Проте нарешті громадськість та громадяни взяли активну участь у формуванні громадянського суспільства в Україні. Діяльність громадських рад, з'їзди, круглі столи стали частиною повсякденного життя країни в цілому і кожної територіальної громади. Так само як і нормою відносин цивілізованої спільноти є спілкування за допомогою соціальних мереж, використання для платежів електронних ресурсів, проведення засідань у режимі відео конференцій, голосування під час виборів через Інтернет, купівля квитків в онлайн-режимі тощо. Новітні технології виводять суспільні відносини на якісно новий рівень, що вимагає і відповідну зміну правосвідомості людей.

Виклад основного матеріалу. Треба усвідомити публічним службовцям і донести до громадян, що право – це практична реалізація концептуальних моделей, створених для покращання життя як окремої людини, так і розвитку сучасної цивілізації в цілому [1]. Популяризація права має стати топомією у роботі усіх структур органів державної влади та місцевого самоврядування.

В той же час на сьогодні цілий ряд процедур, функцій і навіть структур органів державної влади стали анахронізмами колишньої партійно-номенклатурної системи, рудиментами радянського устрою, що спотворюють і врешті суттєво гальмують позитивні новації та реформи. Через це державний апарат досі не може позбутися стану закритої, зацикленої на собі фармації з претензією на новонародженого Левіафана.

Сьогодні забезпечення прозорості діяльності органів державної влади стало головним завданням українського суспільства. За визначенням провідних адміністративістів відбувається зміна адміністративних відносин «поглиблення у відносинах державного управління та забезпечення спрямованості правопорядку на інтереси людини у відносинах з державою, зокрема, органами виконавчої влади» [2, с. 25-30]. Передові країни світу і перш за все Європейський союз надають

приклад одночасно прозорості і якості надання адміністративних послуг і захисту персональних даних громадянина. Український народ який відстояв своє право бути частиною Європейської цивілізації готовий до кардинальних змін. А чи готові до змін самі органи державної влади?

Наприклад, лише в структурних підрозділах Державної фіскальної служби однієї області, які займаються забезпеченням стягнення податків працює близько 1500 службовців а також десятки осіб допоміжного персоналу. Якщо врахувати обсяги витрат на комунальні послуги, відрядження, обслуговування автопарку, при середній заробітній платі 2,5 - 3 тис. грн. – виходить більше 5 мільйонів гривень лише на забезпечення діяльності цієї системи в одній області. А в цілому по Україні більше 100 мільйонів гривень на місяць і, відповідно 2,5 мільярда гривень на рік.

А скільки коштів витрачається на пенсійне забезпечення колишніх високопосадовців? До речі, пенсійна система України така ж неефективна, громіздка та бездіяльна. І витрати на її утримання не набагато менші ніж на утримання податкових органів.

Податкові органи замість того щоб боротися з розкрадачами державного майна, неплатниками податків, тіньовими схемами виплати зарплати в «конвертах», викачкою грошей з держави через офшори продовжує кришування «бізнесменів», та нищення підприємництва.

Звісно, ніхто не буде говорити, що є не актуальним питання притягнення до відповідальності посадових осіб, організацій, що здійснюють порушення податкового законодавства. Але для цього є правоохоронні органи в функціональні обов'язки яких входить боротьба з корупцією та економічною злочинністю. В сучасному суспільстві пронизаному інформаційними технологіями постала необхідність відійти від спотворених корупцією форм та механізмів оподаткування і впровадити інноваційні, прозорі схеми збирання податків.

Не є виключенням і сучасна система оподаткування, що виписана громіздким та неефективним Податковим кодексом України, створеним в умовах формування олігархічно-

кланового суспільства. Сьогодні вкрай важливим стало питання яким чином будуть реформовані податкові органи, як невід'ємної частини системи органів державної влади.

Що можуть запропонувати органи державної влади суспільству? І чи потрібні суспільству взагалі така їх кількість?

У відповідності до законодавства про очищення влади та боротьбу з корупцією, для нормальної співпраці органів державної влади з приватними бізнес-установами, громадськими організаціями і, перш за все, громадянами України необхідно забезпечити їх відкритість на всіх рівнях. Це має сприяти недопущенню до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади однією особою чи групою осіб, підлив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини.

В перспективі тіньові оборудки будуть виведені на світло, збільшаться надходження до державного бюджету та будуть подолані корупційні схеми. Наразі саме це повинно бути головним завданням реформаторів. Сьогодні держава має все необхідне матеріально-технічне та кадрове забезпечення для проведення такої роботи. Перш за все треба забезпечити публічність декларацій керівників і співробітників органів державної влади.

Для уникнення спекуляцій на питанні приватності особистого життя державних службовців в частині їх фінансових статків Конституційний Суд України у своєму Рішенні у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 наголошує на тому, що перебування особи на посаді, пов'язаний зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження. Публічний характер як самих органів – суб'єктів владних повноважень, так і їх посадових осіб вимагає оприлюднення

певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету в суспільстві.

Одночасно слід відкрити всі витрати та надходження органів державної влади в областях (по напрямам, по підрозділам, тощо). Законодавчим підґрунтям такого кроку є положення ч. 5 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», за яким «не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно.

При дотриманні вимог, передбачених частиною другою цієї статті, зазначене положення не поширюється на випадки, коли оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню чи запобіганню злочину». Залишається розробити механізм електронного обліку та виведення інформації на офіційному сайті відповідного органу державної влади з обов'язковим дотриманням спеціальних режимів використання інформації відповідно до чинного законодавства. За взірць може слугувати будь-яка державна електронні база даних (Єдиний державний реєстр судових рішень, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно тощо).

Взагалі, епоха інформаційних технологій надає широкі можливості мінімізувати персональне спілкування представників держави та громадян при наданні останнім більшості адміністративних послуг, в тому числі і щодо збирання, акумулювання та використання персональних даних для потреб оподаткування, ліцензійної та іншої дозвільної діяльності, реєстрації актів цивільного стану тощо. З одного боку це спростить процедуру отримання адміністративної послуги, а з іншого зведе до мінімуму потужний корупціогенний чинник – залежність громадянина від цілої низки контрольно-наглядових органів, переводячи їх відносини в електронну, безособистісну площину.

На сьогодні в Україні вже існує цілий ряд реєстрів, до яких вносяться різні дані щодо осіб, установ, фактів: Єдиний державний реєстр судових рішень; Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб підприємців; Єдиний ліцензійний реєстр; Державний реєстр друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності; Єдиний реєстр громадських формувань; Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів; Єдиний реєстр адвокатів України, Реєстр адвокатських об'єднань тощо.

Проте, така велика кількість реєстрів, інформація в яких ніяким чином між собою не корелюється скоріше заважає обліку та контролю, аніж їм сприяє. Внесення змін і доповнень в один реєстр не означає автоматичної зміни інформації, пов'язаної з певною подією, в інших реєстрах, а отже, непоодинокими є факти, коли вже давно померла людина роками значиться в реєстрах виборців, діючих підприємців, адвокатів тощо. Для вирішення цієї проблеми достатньо створити лише декілька глобальних реєстрів відповідно до напрямку – фізична особа / юридична особа / майно. Причому інформація в цих реєстрах має буди взаємопов'язаною.

Така інформатизація істотно спрощує перш за все систему соціального та пенсійного забезпечення, процедуру отримання будь-яких ліцензій, дозволів тощо. Значно оптимізує систему оподаткування. Робить ведення бізнесу прозорою діяльністю, зменшує, а часто і усуває необхідність перевірок. Адже правоохоронні органи відразу отримують дані, які можуть свідчити про корупційні оборудки. А держава отримує об'єктивні дані про найважливіше для її існування – людський ресурс.

Отже, говорячи про Єдиний реєстр фізичних осіб слід сказати, що до цього Реєстру мають вноситись дані починаючи з народження людини і закінчуючи його смертю. До реєстру вносяться усі дані про особу, які мають юридичне значення - реєстрація народження, сімейного стану, зміна прізвища, отримання чи вихід з громадянства, отримання паспорту, ідентифікаційного коду тощо. Повні біометричні данні для отримання паспортів. Інформація щодо історії правового

статусу громадянина – отримання статусу інваліда, пенсіонера, малозабезпеченого тощо. Наявність спеціальних обмежень (наявність судимості, стягнень тощо). Інформація про трудову діяльність особи [3]. Всі ці дані можуть міститись в цьому реєстрі, при цьому отримувати інформацію з певних частин бази, звісно матимуть лише особи з правом доступу до конфіденційної інформації.

Отримання громадянами права брати участь у виборах, реєстрація місця проживання, податкових, військових зобов'язань тощо – також може вноситься до реєстру автоматично. І особа буде повідомлена, наприклад про отримання можливості реалізувати ті або інші права, за допомогою Інтернету, а також за допомогою звичайної поштової листівки.

На основі даних з Реєстру, за необхідності, мають видаватись різноманітні посвідки, при досягненні 18-ти років або зміни прізвища – паспорти. Автоматично вноситься інформація в списки виборців. Наприклад, в разі смерті громадянина він буде вибувати з числа виборців і під час виборчого процесу дільниці матимуть максимально точні данні. Крім цього, кожна працююча особа повинна мати реєстраційну картку працівника (трудова книжка) яка заповнюється працівниками відділу кадрів з одночасним внесенням відповідних даних до цього реєстру. В майбутньому, органи пенсійного забезпечення за заявою громадянина, використовуючи дані з Реєстру зможуть зробити нарахування пенсії без вимог у громадянина безлічі довідок з його колишніх місць праці, які вже давно припинили своє існування.

На перший погляд може здатися, що пропонується встановлення тотального контролю за громадянами. Проте, уся ця інформація щодо громадян вже перебуває на обліку у держави. Проте, враховуючи розгалужений, масивний державний апарат її використання абсолютно хаотичне і не може бути відслідковане, в першу чергу, самими громадянами. І цим активно користуються чиновники.

Наступний облік який має вести держава – Реєстр землі та нерухомості. До нього вноситься інформація щодо правового статусу всієї землі, яка знаходиться в межах України та споруд

які на ній розташовані: дані про форму власності та власника, перебування в довгостроковій оренді; про обтяження (арешти, іпотека, застава сервітути) тощо. Звісно, як було вже сказано, сучасні інформаційні технології дозволяють пов'язати дві програми між собою. І в такому разі держава матиме можливість ефективно, вчасно і відповідно до закону здійснювати загальне управління майновим ресурсом.

І, наприклад, в разі смерті громадянина і при відсутності заповіту на державний орган може бути покладено обов'язок автоматично оповістити його родичів про необхідність отримати спадок. Або ж за певних умов, при дотриманні всіх передбачених законодавством процедур передати державі виморочне майно.

Реєстр юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Власне, на сьогодні діючий реєстр. До нього мають входити дані не тільки про зареєстровані юридичні особи, але й дані про самозайнятих осіб, видані дозволи та ліцензії а також інша інформація, яка стосується правового статусу підприємств, установ організацій і має юридичне значення.

Враховуючи, що повний доступ до цих реєстрів буде мати єдиний державний орган – Державна реєстраційна служба, необхідно пам'ятати про встановлену відповідальність за збереження і використання інформації, що в цих реєстрах міститься. Чинне кримінальне, адміністративне та цивільне законодавство вже зараз встановлює не тільки особливий режим використання інформації, але й відповідальність за порушення законодавства в цій сфері.

Більшість питань, щодо отримання дозволів, довідок, ліцензій сучасні технології вже зараз дозволяють вирішувати в он-лайн режимі: заповнив форму; оплатив за допомогою картки, чи в Інтернет режимі одержав дозвіл; роздрукував документ з QR-кодом і став до роботи.

В такій системі громадянин зможе миттєво отримувати будь-які довідки, інформацію, адміністративні послуги тощо, а кожен чиновник, разом з його майном, доходами та витратами буде під прискіпливим поглядом громади. Інформаційне суспільство створює умови в яких таке явище, як корупція не може існувати. Саме цієї відкритості і бояться ті, хто за

допомогою влади отримує в свої руки кошти держави і кошти громади та використовує їх для власного збагачення.

Призначення, переміщення, атестація кадрів має бути абсолютно прозорою. Представники Громадської ради при органах державної влади повинні входити до складу всіх комісій, рад тощо, що діють в них створюються і діють.

Облік і контроль – ці дві складові будь-якої системи, що дозволяють їй ефективно здійснювати управління наявними ресурсами. Держава, як надскладна система з особливим механізмом також використовує засоби обліку та контролю для обслуговування власних потреб. Проте, вважати їх використання лише як забезпечення діяльності держави було б невинуватим звуженням можливостей обліку та контролю як способів, що можуть мати позитивні наслідки для самих громадян. Ми можемо говорити про взаємовигідність аудиторської та контрольної діяльності як для держави, так і для суспільства.

Зважаючи на високий рівень корумпованості всієї системи органів державної влади надважливим є забезпечення прозорих та підконтрольних громадськості атестаційних перевірок для всіх публічних службовців зі складанням іспиту, тестування, а за необхідності перевірки на поліграфі.

Власне, у сфері розвитку громадського контролю за діяльністю публічних службовців необхідно забезпечити:

- залучення інститутів громадянського суспільства до процесів вироблення органами державної влади управлінських рішень;
- удосконалення системи, форм і методів громадського контролю за публічною службою з урахуванням визначених законом особливостей і обмежень;
- впровадження посад з контрольно-консультаційними функціями для роботи на громадських засадах у системі органів державної влади представникам громадських об'єднань [4].

На посилення громадського контролю за діяльністю службовців органів державної влади необхідно в межах положень Закону України «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.) та Концепції розвитку електронного

урядування в Україні (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 2250-р від 13.12.2010 р.) підтримати прийняття Закону України «Про інформаційну систему – Електронний уряд» (проект Державного комітету інформатизації України, 2008 р.) та передбачити в ньому норму такого змісту: «Обов'язковій передачі (реплікації) до Національного депозитарію електронних інформаційних ресурсів підлягають державні електронні інформаційні ресурси, а саме: реєстри, кадастри, класифікатори, бази даних, звіти про виконання покладених повноважень, використані кошти Державного бюджету України та інші упорядковані державні електронні інформаційні ресурси, які формуються або створюються на підставі нормативно-правових актів за кошти Державного бюджету України органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, організаціями та установами у сфері їх управління, для виконання завдань та повноважень у межах їх компетенції».

Сучасні технології дозволяють оперативно в режимі он-лайн отримувати, розміщати, розповсюджувати, акумулювати, аналізувати будь-які обсяги інформації.

А громадяни, громадські організації готові, мають можливість і відповідну фахову підготовку та знання для того щоб надати насправді правдиву і достовірну інформацію, щодо реального стану діяльності підприємств, відомств, організацій, стану економіки, рівня підготовки, кількості культурних заходів, тощо.

Ці заходи нададуть можливість виявити хабарників та осіб що зловживають владою серед співробітників органів державної влади і забезпечить їх відкритість та публічність.

Окрім іншого органи державної влади повинні активно включитись в роботу по самоочищенню від корумпованих чиновників. Наразі публічна служба має усі необхідні для цього повноваження і інформаційну базу.

Висновки. Оптимізація неефективних структур – потреба часу. Знищення корупційного спрута можливе лише в умовах прозорості, відкритості та доступності насправді правдивої інформації. Бо на противагу бездіяльності може стати

історичний досвід зловживань при збиранні податків - полюддя. Тоді великий князь Ігор І Старий вдруге пішов збирати данину з підлеглих, які вже сплатили всі податки. У відповідь платники податків перебили його дружину, а самого недолугого збирача податків прив'язали до двох нахилених дерев та відпустили їх. І вже тільки наступниця Ігоря – Ольга Велика врахувала сумний досвід свого чоловіка та провела реформу оподаткування. Встановила фіксовані «уроки» (фіксовані обсяги податків) та «погости» (місця зборів податків).

І нехай це буде застереженням від пращурів своїм нащадкам-чиновникам від небезпечної гри із власними громадянами.

Література

1. Петков С.В. Теорія адміністративного права / С.В. Петков : К. : КНТ, 2014, – 2014. – 208 с.
2. Андрійко О.Ф. Проблемні питання адміністративного права та адміністративного законодавства в сучасних умовах / О.Ф. Андрійко // Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку : IV Міжнародна науково-практична конференція // Ред кол. О.Ф. Андрійко, В.П. Нагребельний та ін. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С. 25-30.
3. Мехтієва Т. В. Реєстраційне право : навч. посіб. / за заг. ред. С.В. Петкова / Т. В. Мехтієва. – К. : Дакор, 2011. – 312 с.
4. Армаш Н.О. Державні політичні діячі: становлення та перспективи їх адміністративно-правового статусу [Текст] : монографія / Н. О. Армаш ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 316 с.

УДК 340.12

Подольак-Богачек Е.Б.,
аспірант кафедри адміністративного права
та процесу, фінансового і інформаційного права
Львівського університету бізнесу та права

ЗАСАДИ ВІДОБРАЖЕННЯ ЯВИЩА КОРУПЦІЇ У ДЖЕРЕЛАХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ АНТИЧНОЇ ІНДІЇ

Викладено узагальнення щодо соціально-правової оцінки проявів корупції, її тенденцій, що є характерними для античного етапу процесів право- та державотворення в парадигмі політико-правових процесів в Індії, розглянуто питання формування ефективної антикорупційної системи у окреслений період розвитку правової науки. Визначено особливості організації соціально-правового буття стародавньої Індії на засадах симбіозу філософської думки та релігійних постулатів.

Ключові слова: корупція, прояви, протидія, соціально-правовий аспект, профілактика.

Изложены обобщения относительно социально-правовой оценки проявлений коррупции, ее тенденций, характерных для античного этапа процессов становления права и государства как самостоятельных институтов в парадигме политико-правовых процессов в Индии, рассмотрены вопросы формирования эффективной антикоррупционной системы в означенный период развития правовой науки. Определены особенности организации социально-правового бытия древней Индии на основе симбиоза философской мысли и религиозных постулатов.

Ключевые слова: коррупция, проявления, противодействие, социально-правовой аспект, профилактика.

In this article the generalizations on social legal estimates of corruption, trends that represent antic state of legal sphere, addresses to the social and economic consequences of corruption in society has been analyzed and the basic direction of counteraction to this negative phenomenon were underlined.

The characteristics of the social and legal life of Ancient India were determined by total domination of philosophical and religious spheres over traditional forms of modern states governance that ensure proper implementation of control measures in modern society - law, stratification of political forces, preventive and repressive components of the law. The function of system-building concept of the social system of Ancient India is performed by a caste model of society with clear and axiomatic differentiation of potential of each of the five castes in the aspect of use of the social benefits. It was underlined that due to the low level of specialization of the law as a complex social institute, the appearance of corruption in the sources of social-politic knowledge of the ancient period is projected through the very foundation of the society itself, so we marked up the essential thesis of different social realms to consolidate corruption as it has been perceived by the representatives of antic period. An effort to produce the specific comparative-functional analysis of the forms and the very understanding of corruption in the antic and modern periods of legal sphere development were made. Experience of counteracting corruption in different periods of Ancient India was consolidated with the chronological-functional criteria and summarized in next components: period of Upanishads; period of Buddhism; period of Manu. Due to the content of ancient sources of political-legal thought of India the restructuration and specification of the public mechanism were represented in the light of corruption counteraction.

Keywords: corruption, the appearance, counteraction, social legal aspect, prophylaxis.

Постановка проблеми. Феномен корупції, як соціальне явище, з моменту введення в систему понять та категорій (вперше зустрічається в звітах античного міста-держави Лагаша за часів правителя Урукагина, які датуються другою половиною XXIV ст. до н.е., які знайшли своє відображення у трактатах «Артхашастра» [1, с. 122-124]) зазнав кардинальних етимологічних трансформацій. Аутентичне сприйняття корупції (від лат. *corruptio* – спільна діяльність групи осіб у певній сфері та *rumperе* – знищення, руйнування, те, що призводить до занепаду; або від лат. *corrupture* – гниття, псування [2, с. 127]) асоціювалось з процесом трансформації

навколишнього середовища та його елементів у формі втрати ними власних корисних властивостей чи погіршення їх якості. Зважаючи на необхідність конвергенції античної правової науки з соціальними тенденціями, термін «корупція» було інтегровано у систему правових понять-категорій з метою узагальнення комплексу правопорушень, що вчинялись представниками влади та носили корисливий характер (для прикладу – у політичних трактатах Стародавньої Греції даний термін використовувався для позначення фактів перевищення державними службовцями розмірів матеріальної винагороди за службову діяльність, оскільки одержання «дарунків» було легітимним в межах певного майнового ліміту [3, с. 59-60]).

Аналіз дослідження даної проблеми. Окремі питання дослідження форм репрезентації корупційного феномену у парадигмі ретроспективних політико-правових формацій відображені у дослідженнях В. Авер'янова, С.-Р. Акерман, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, А. Васильєва, В. Вовк, І. Голосніченка та інших.

Метою даного дослідження виступає виокремлення особливостей відображення феномену корупції у соціально-правовій думці Античної Індії шляхом проектування положень історичних джерел даного періоду на площину сучасного розуміння даного деструктивного явища.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи історико-правовий вимір трансформації корупції неодмінно слід розкрити особливості рефлексії даного феномену у джерелах політико-правової думки античної Індії (період середини 20-16 століть до н.е.) – ведичних збірках: Рігведі та Саміведі. Дані збірки становлять собою форми консолідації античних правил організації державного управління, форм норморегуляції соціального життя, а відтак містять вказівки на фактори дестабілізації даних підсистем, у тому числі – корупцію [4].

Особливістю організації соціально-правового буття стародавньої Індії слід визначити тотальну домінацію симбіозу філософської думки та релігійних постулатів над традиційними для сучасних держав формами забезпечення належної реалізації заходів по управлінню суспільством – право, стратифікація політичних сил, превентивно-репресивні положення законодавства тощо. Функцію

системотворчої концепції побудови суспільного ладу тогочасної Індії виконувала кастова модель суспільства з чіткою та аксіоматичною диференціацією потенціалу кожної з п'яти каст щодо користування соціальними благами. Очевидна в умовах сьогодення дискримінація, властива описаній соціально-структуризаційній моделі, все ж не піддавалась сумніву щодо її апологічності з поняттями справедливості, оскільки, ідентифікувалась як така, що заснована повелінням божества, представником якого на землі виступає «славний раджа». Відверта диспаритетність статусів окремих субструктур суспільства зумовлена, у тому числі формуванням владного апарату тільки з представників домінантної касты – брахманів, безальтернативно породжувала передумови для когерентності корупційної складової у сфері державного управління та каталізувалась відсутністю навіть формальних механізмів протидії зловживанням представників державно-владного апарату. Сакральність описаного соціального порядку превентувала потенційні рухи соціального протистояння фактичному гніту безправної більшості правлячою меншістю, яка заручалась протекторатом богоподібного правителя та законів, зорієнтованих тільки на обмежений континіум соціального ареалу держави. Визначальним парадоксом Індії постає сутнісно-антагоністична взаємодетермінація у системі корупція – удосконалення законодавства даної політико-територіальної організації. Для збереження владних позицій на випадок соціального обурення, владна верхівка, а саме верховні брахмани, які виконували функції радників правителя та водночас уособлювали вищий орган законодавчої влади держави прикладали усіх зусиль щодо детальної регламентації власного привілейованого права на провадження публічної влади, відтак мимохідь призводили до деталізації формозмістовних компонент політико-правових інститутів держави. Таким чином зловживання публічною владою водночас слугувало передумовою розробки інноваційної, за ємнісним критерієм, системи законодавства для означеного періоду.

Для зручності та послідовності аналізу ключових аспектів відображення сутності корупції в джерелах політико-правової думки Стародавньої Індії дотримуватимемось хронологічної послідовності висвітлення закономірностей поступової видозміни провідних течій останньої у формах домінуючих у різні періоди бачень оптимальної

організації державного механізму (з властивими кожній з них підходами до протидії деліквентним явищам):

- період упанішад;
- концепція буддизму;
- джайнізм.

Концепція управління в Стародавній Індії періоду упанішад обґрунтовано вважається дослідниками основоположною концепцією, що відіграла роль базису для подальшої конвергенції правової думки з потребами, які диктувались перманентним соціальним поступом та правовою аномією, зумовленою недосконалістю правового конструкту названої державної формації. «Функціонально упанішадизм (від лат. «упанішада» – навчання у діалозі з наставником) забезпечив диверсифікацію філософської та правової підсистем соціальної свідомості та започаткував подальший поступальний розвиток правових норм як соціально-політичного продукту самостійного від філософсько-міфологічних підходів, які пронизували усталену модель світосприйняття того часу» [5, с. 34]. Гомогенізація правового простору неодмінно детермінувала деталізацію таких правових інститутів як структура механізму управління, ідентифікація юрисдикції кожної з ланок державної влади, встановлення кваліфікаційних цензів для заміщення посад, пов'язаних зі здійсненням владних функцій та, що найважливіше – визначення критеріїв оцінки правомірності реалізації владних повноважень представниками держави.

Як відзначає відомий дослідник комплікативних феноменів у діяльності державного апарату ранніх етапів державотворення Голмс С. : «Відсутність спеціалізованої правоохоронної структури в Стародавній Індії не свідчила про незастосування процесуального алгоритму відновлення правопорядку, порушеного відхиленнями від усталених політичних поглядів правлячої еліти. Здійснення цієї функції (звісно ж у спрощеній формі) покладалось на «псевдосудочинство» монаршої особи, тобто визначення правомірності чи протиправності досліджуваного епізоду діяльності службовця залежав від суб'єктивних поглядів правителя. Відносність критеріїв оцінки правомірності діяльності службовців призводив в основному до ситуації, при якій факт акцентуації уваги на певній службовій особі неодмінно завершувався суворим покаранням останнього

в цілях загальної превенції» [6, с. 211-212]. Однак, вважаємо за доцільне деталізувати наведене твердження, оскільки, фактична відсутність законодавчої функції у сучасному спеціалізованому розумінні, не свідчить про відсутність альтернативних (традиційних, філософсько-ідеологічних, морально-психологічних) форм фіксації номенклатури девіативних явищ. Що стосується розкриття типових порушень у процесі здійснення державного управління, партикулярні нариси останніх знаходимо в положеннях Рігведи: «Воістину – одна справа – блага, інша – приємна. Обидві вони з різними цілями тому сковують людину. Добре буває тому хто притримується благого; первинну ціль втрачає той, хто обирає з них двох приємну... Розумний, помисливши, розрізнить їх, оскільки він надасть перевагу благому над приємним. Нерозумний, для тлінної насолоди надасть перевагу приємному над благим. Не повинна людина радіти багатству: хіба зможемо ми володіти ним коли побачимо тебе, – Яму – бога смерті?... Знаю я, що багатство непостійне, оскільки не досягнути вічного невічним... Насолоджуйся наданим тобі, не посягай на майно інших...» [7, с. 123].

Оскільки положення Рігведи де-факто – настанови правителю для успішного владарювання над народом, приходимо до висновку, що домінантним фактором флуктації управлінських процесів, на викорінення котрого були спрямовані останні – надмірна меркантильність. Екстраполюючи отримані висновки на площину сучасного досвіду управлінських процесів у публічному апараті беззастережно можемо стверджувати що йдеться про корупційні правопорушення у формі зловживання владою та перевищення владних повноважень з метою одержання неправомірної вигоди. Постає запитання якими були наслідки для посадовця, в діях якого простежувались ознаки даного типу корупційних діянь в наведений період в практиці державного управлінського апарату Індії? «Комплексний аналіз документальних джерел даного періоду свідчить, – як зазначає І.П. Голосніченко, – що оскільки влада правителя базувалась на сакральних уявленнях про емергенцію правлячої верхівки, нівеляція приписів верховного носія влади прирівнювалась до відступу від істинної (на думку апологетів цієї влади) релігії та її настанов, а отже, порушували

вищий порядок. Особу, якій інкримінувались названі порушення піддавали найсуворішому покаранню – страті» [8, с. 76].

Таким чином, концептуальними моментами регламентації явища корупції у документальних джерелах періоду упанішад у політико-правовому континіумі Стародавньої Індії виступали:

- ідентифікація даного явища як протиправного та наділеного ознаками деструктивності щодо механізму здійснення державної влади;

- визначення форм існування корупції лише у частині матеріальних правопорушень корисливого характеру;

- безальтернативна форма реагування на факти корупційних правопорушень у вигляді застосування вищої міри покарання – страти;

- евентуальність протидії корупційним правопорушенням (правитель та вищі посадові особи, які і уособлювали владу користувались імунітетом від інкримінації корупційної заангажованості внаслідок відсутності внаслідок відсутності спеціалізованої, та що найважливіше, – незалежної ланки правоохоронної системи в державі).

Реструктуризація поглядів на оптимальний алгоритм здійснення державної влади та управлінської діяльності як форми прояву останньої в політико-правовій думці Античної Індії пов'язуються з інтеграцією буддизму у сферу соціальної практики в якості домінуючої концепції організації соціального порядку. Визначальними позиціями, на яких базувалась названа течія виступали проголошення соціальної рівності та альтруїстичності системотворчими базисами усієї публічної системи Індії, що безумовно контрастувало з попередньо окресленими засадами кастового поділу та соціальної сегрегації. Провідним ідеалом буддизму на етапі його розвитку у соціальній практиці Античної Індії слугувало перманентне прагнення індивіда до самовдосконалення через відречення від матеріальних благ, посвята себе служінню оточуючим тощо. Таким чином, зважаючи на інтегративність соціального середовища, політична підсистема суспільства також зазнала істотних видозмін під впливом поглядів буддизму.

Есенцію наслідків інтеграції постулатів буддизму у площину державного управління Античної Індії знаходимо в положеннях

«Трипітаки» – консолідованої збірки настанов та регламентів провадження владно-управлінської діяльності. Як відзначає О.В. Чебунін: «Палійський канон, або ж Трипітака є продуктом комплексних змін світосприйняття не лише на базовому соціальному, але й на вищому – державному рівні. Положення буддизму щодо утримання від надмірних задоволень власних потреб диктувало вимоги населення щодо наближення рівнів правового, соціально-економічного та політичного забезпечення заможних громадян та простого люду. ... чим утворювався інноваційний підхід до розуміння сутності владних повноважень як інструменту що повинен слугувати цілям добробуту усієї держави а не лише обраних її представників» [9, ст. 71-72]. Супутніми проявами «гуманізації» державного управління в Античній Індії виправдано виступили диференціація повноважень між ланками державного апарату, чітке окреслення повноважень посадових осіб, забезпечення доступу до здійснення політичних повноважень значної частини населення (тотального паритету у цій сфері не існує навіть у сучасних умовах соціального устрою Індії), та, що найважливіше – запровадження системи покарань за відступ від офіційно-регламентованої процедури службової діяльності. Погоджуємось з позицією О.О. Шевченка: «Казнокрадство та непотизм, властиві ранньому етапові державотворення в Індії були істотно обмежені у своїх проявах у зв'язку з запровадженням найсуворіших покарань що застосовувались до носіїв владних функцій. Визначальна заслуга у реалізації вказаних змін відводиться універсальному продуктові філософської думки того часу – Трипітаці» [10, ст. 52].

Ефективність викорінення корупційних проявів зі сфери державного управління в Індії в період античності пояснюється також фактичною довільністю провадження процедури розслідування у справах про делікти представників влади. Таким чином уся повнота повноважень у цій сфері виступала прерогативою раджі, який, у свою чергу, задля підвищення власного авторитету безкомпромісно зводив алгоритм розслідування до твердження: «Зійшовши з праведного шляху готуйся до страждань...бо того народ звинувачує хто дійсно провинився, втративши довіру та повагу підданих» [11, ст. 195]. Зважаючи на деструктивність наслідків акцентуації уваги верховної влади на

діяльності конкретного службовця внаслідок соціальної дисоціації наслідків такої діяльності з усталеними поняттями справедливості та ефективності, переважна більшість девіативних намірів корупційного типу превентувалась ще на рівні свідомості носія владних повноважень.

Однак визначальним в цілях реалізації когнітивних завдань даного дослідження виступає джайнізм як напрям розвитку політико-правової думки Античної Індії. Постулати даної соціальної течії знайшли своє відображення в найвидатнішому зібранні вчень, настанов та трактатів політичного, управлінського та дисциплінарного характеру досліджуваного періоду становлення державності – «Артхашастрі». Новаційність положень даної збірки полягала у тотальній реконсидерації базисів соціальної організації Індії: скасування катової системи суспільства, нівеляції вед як аксіоматичних приписів норморегулятивного характеру, і найголовніше – спростування теологічної компоненти сприйняття інституту публічної влади. Десакралізація державної влади призвела до спростування тезису про богообраність представників держави, а відтак і до заперечення раціональності спадкового характеру набуття права на зайняття державних посад, відтак було актуалізовано конвергенцію публічного апарату та соціального середовища. Подолання вибіркового доступу окремих каст до процесів державного управління як наслідок інституціоналізації положень Артхашастри у соціальне буття – ніщо інше як подолання непотизму (одного з основних системоутворюючих явищ, які у своїй єдності становлять феномен корупції).

Апологети джайнізму вперше надали формального виразу концепції пріоритету емпіричного досвіду та практичних навиків у сфері управління над соціальним статусом та походженням індивіда, у такий спосіб забезпечивши не лише істотний прогрес у сфері регламентації інституту професійного відбору та підвищення ефективності публічної влади, але й реструктуризували архетипний підхід до укомплектування державного апарату з числа найзаможніших верств населення, для яких владні повноваження виступали лише засобом подальшого збагачення. У свою чергу відступ від теологічних засад інтерпретації генезису публічної влади надав простір для інтеграції теорії публічного договору у соціальну свідомість, згідно тверджень якої держава позиціонувалась лише як

інструмент досягнення соціального блага, втрачаючи при цьому значення самоцілі. Державні службовці, як репрезентатори держави, у свою чергу поставали вже не у ролі привілейованих суб'єктів, а сприймалися як наймані працівники, владні повноваження котрих надаються їм народом на строковій основі з встановленням відповідальності за ефективність їх здійснення. Очевидно, що вказана система трансформацій, хоча і у латентній формі, але все ж відіграла ключову роль у процесі протидії корупційним проявам у публічно-правовому сегменті.

В контексті висвітлення форм регламентації антикорупційних заходів у положеннях Артхашастри показовим, на нашу думку, слід визнати наступний фрагмент: «При обмежених можливостях людині достатньо жмені ячменю, втім, як тільки повернеться достаток, таж людина дивиться на весь світ неначе на порошок! Саме тому зміна становища людини визначає оцінку речей загалом. Якщо ти раджа, призначено тобі доїти державу, а підданих усіх тримати у достатку. Не забувай – розсудливий та далекоглядний хазяїн корову доїть для себе, однак і теля погодувати не забуде. Коли усі піддані ситі – віддячать правителю сторицею» [12, с. 176]. Загальне на перший погляд твердження, спроектоване через призму соціальних реалій того часу набуває визначально-нового значення. Усталена концепція соціально-економічного забезпечення службових осіб в античний період становлення державних інститутів базувалась на засадах відсутності державного механізму оплати праці даної категорії осіб, що відтак призводило до необхідності останніх компенсувати даний фактор поборами населення, казнокрадством та іншими способами, які йдуть в розріз з засадами законності та домінації права. Інноваційність досвіду становлення правової системи Античної Індії полягала у запровадженні нормативів оплати праці носіїв владних повноважень за рахунок державної казни. Формальне закріплення права службовців та кореспондуючого йому обов'язку держави по виплаті заробітної плати вперше відбулось у положеннях Манавадхармашастри (Законів Ману). Як відзначає австрійський теоретик права та фундаменталіст у сфері функціонально-інституційної організації апарату державного управління Ганс Кельзен: «Походження державної влади цілком слушно обґрунтовується різноманітними теоріями правової та інших соціальних наук, однак беззаперечно, що прототипом сучасної

організації влади у державі є досвід Індії, відображений у історичних джерелах, що збереглися до наших днів. ... Складно уявити звичну для нас модель держави без тих нововведень, які були запропоновані представниками правової думки давньої Індії, зокрема і без запропонованої у цей період системи оплати службової діяльності...» [13, с. 211-212].

Висновки. Таким чином, досвід запобігання корупції в Античній Індії зводиться до наступних інновацій, введених у сферу соціально-правового буття:

1) Запровадження інституту моніторингу соціальної думки як заходу виявлення потенційної корупційності державних службовців;

2) інституціоналізація системи покарань за діяння з ознаками корупції (зловживання владою, казнокрадство тощо);

3) започаткування засад механізму професійного відбору на засадах домінації практичного досвіду над соціальним походженням та майновим статусом претендента;

4) введення інституту оплати праці державних службовців та заборона одержання майнових благ з альтернативних джерел.

Література:

1. Бонгард-Левин Г.М Древняя Индия. История и культура. / Григорий Максимович Бонгард-Левин. – СПб.: Алетейя, 2001. –288 с.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: А ТЕМП, Азъ, У-ФАКТОРИЯ, Изд. группа, 2004. – С. 944.
3. Теория смешанной конституции в античности: критический анализ политических взглядов Полибия. / К. фон Фриц / пер. с англ. (Серия «Профессорская библиотека»). – СПб.: Издательство СПбГУ, 2007. – 419 с.
4. Філософія як історія філософії: Підручник / за заг. ред. Ярошовця В.І. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с.
5. Гайдук А. В. Заходи адміністративного примусу у боротьбі з корупцією в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Гайдук Андрій Валерійович. – К., 2006. – 193 с.
6. Голмс С. Політична корупція античної доби / С. Голмс, А. Шайо]. – К.: К.І.С., 2004. – 440 с.
7. Th. Aufrecht. Die Hymnen des Rigveda. 1—2. Teil, 3. Auflage, Berlin, 1955.— 322 p.

8. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. – К.: Вища школа. – 1991. – 427 с.
9. Чебунин А. В. Китайский буддийский канон. История проникновения и становления буддизма в Китае: [монография] /А. В. Чебунин. — Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2009. — 278 с.
10. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн / О. О. Шевченко. – К.: Атіка, 1998 – 364 с.
11. Чебунин А. В. Вена-питака (буддийский канон): [монография] /А. В. Чебунин. — Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс АНТЕЙ, 2011. — 412 с.
12. Антология мировой философии в четырех томах. Философия древности и средневековья часть / под ред. В. В. Соколова. – М.: «Мысль» – 1969. – 576 с.
13. Кельзен Г. Чистое учение о праве и аналитическая юриспруденция / Г. Кельзен; пер. с англ. А. А. Краевского. – СПб.: ООО Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2011. – 675 с.

УДК 347.73

Пудрик Н.С.,
здобувач кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПОДАТКОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ ТА СУМІЖНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена доктринально-системному дослідженню податкового провадження та суміжних до нього теоретико-правових категорій. Автором надано визначення таким динамічним та одночасно теоретико-неоднозначним категоріям, як «процес», «провадження», «процедура» та «юрисдикція». Виявлено, позначено та охарактеризовано три основні підходи до розуміння змісту і правової природи «податкового процесу», зокрема – юрисдикційний, позитивний, нормативно-установчий. Автором висловлено своє ставлення до раціональності зазначених підходів і запропоновані можливі

шляхи подолання проблем, котрі виникають в процесі відмежування податкового провадження від суміжних теоретико-правових категорій.

Ключові слова: податкове провадження, податковий процес, процедура, юрисдикція, юрисдикційний підхід, позитивний підхід, нормативно-установчий підхід.

Стаття посвящена доктринально-системному дослідженню податкового провадження і суміжних з ним теоретико-правових категорій. Автором дані визначення таким динамічним і одночасно теоретико-неоднозначним категоріям, як «процес», «провадження», «процедура» і «юрисдикція». Виявлені, позначені і охарактеризовані три основні підходи до розуміння змісту і правової природи «податкового процесу», в частині – юрисдикційний, позитивний, нормативно-встановчий. Автором висловлено своє ставлення до раціональності вказаних підходів і запропоновані можливі шляхи подолання проблем, які виникають в процесі відмежування податкового провадження від суміжних теоретико-правових категорій.

Ключевые слова: податковий провадження, податковий процес, процедура, юрисдикція, юрисдикційний підхід, позитивний підхід, нормативно-встановчий підхід.

The article is devoted to doctrinal-systematic investigation of tax proceedings and related to its legal-theoretical categories. The author gives the definition as dynamic and at the same time theoretical and ambiguous categories like «process», «production», «procedure» and «jurisdiction». Identified, defined and described three main approaches to the understanding of the content and legal nature of the «tax process», in particular jurisdictional, positive, normative and constitutive. The authors expressed his attitude to the rationality of these approaches and suggest possible ways of overcoming problems that arise in the process of separating the tax from production related theoretical and legal categories.

Keywords: tax procedure, tax process, procedure, jurisdiction, jurisdictional approach, positive approach, legislative or policy approach.

Постановка проблеми. З огляду на перманентну трансформацію податкового законодавства неабиякої актуальності набуває доктринально-системне дослідження загальнотеоретичних понять податкового права. У зв'язку з тим, що підгалузь податкового права починає тільки своє становлення, непоодинокими є випадки розходжень вчених-правників до змістовного наповнення окремих правових категорій. Невизначеність в доктринальних підходах нерідко виступає причиною суперечливої практики в правозастосуванні. Саме тому чітке доктринально-теоретичне обрамлення категоріально-понятійного апарату в наш час є таким важливим. В даному дослідженні основна увага звертається на розгляд процесуальних за своїм змістом категорій. Вбачається за доцільне, шляхом системного аналізу, визначити зміст та системно-правове значення такої правової категорії як «податкове провадження» та його співвідношення із суміжними податково-правовими категоріями.

Виклад основного матеріалу. До того як перейти до безпосереднього розгляду піднятої проблематики, вбачається за доцільне надати визначення таким динамічним та теоретико-неоднозначним категоріям, як «процес», «провадження» та «процедура». Термін процес походить від латинського слова «processus», що означає «рух». Змістове наповнення та специфіка проявів даного поняття залежить від сфери суспільних відносин, в рамках яких воно знаходить свій прояв. Якщо розглядати «процес» як категорію безсторонню, відірвану від специфіки конкретних суспільних реалій, то під ним слід розуміти послідовну зміну предметів і явищ, що є результатом закономірних процесів, а своєю кінцевою метою має досягнення конкретного результату [3]. Якщо ми говоримо про «процес» як загально-правову категорію, то під ним слід розуміти встановлену приписами чинного законодавства послідовність юридично значущих дій, які мають своїм телеологічним направленням досягнення певного юридичного результату.

Отже, головною детермінантою «процесу» як явища суспільної дійсності є досягнення певного кінцевого результату.

В юридичному аспекті такий результат має своїм завданням викликати настання конкретного правового наслідку, що безпосередньо впливає на зміст прав та обов'язків суб'єктів права. Що ж стосується такого поняття як «процедура», то етимологія цього слова бере свій початок від латинського «procedo», що означає рухаюся вперед [3]. Для того, щоб з'ясувати змістовне наповнення поняття «процедура», вбачається за доцільне з'ясувати філологічні підходи до тлумачення його змісту, так як їм властива найбільша міра узагальненості та універсальності, тобто відсутня прив'язка до специфіки конкретного виду суспільних відносин. В «Словнику іншомовних слів» під процедурою пропонують розуміти офіційно визначений чи такий, що визначається звичаєвою практикою порядок, послідовність дій, що мають своїм завданням сприяти оформленню якихось справ [2, с. 128].

Що стосується «Сучасного енциклопедичного словника», то в ньому під процедурою розуміють встановлений порядок розгляду та ведення якої-небудь справи [4, с. 357]. Якщо ж ми говоримо про застосування такого поняття як «процедура» в юридичній сфері, слід констатувати, що його значення набуває доволі своєрідного забарвлення, а його застосування певною мірою відмежовується від інших суспільних категорій. На нашу думку, під процедурою в загальноправовому розумінні слід розуміти формалізований в нормативних приписах порядок здійснення певної діяльності, яка має свою предметну особливість. Що стосується такого терміну як «провадження», то йому властиве саме юридично-змістовне забарвлення. Йому не властиве суспільно-поширене вживання. Таким чином, ми говоримо про спеціально-юридичний характер дефініції розглядуваного поняття. Що ж стосується змістовної складової поняття «провадження», то під ним слід розуміти процесуальну діяльність суб'єктів права з вирішення конкретної справи, розгляду конкретного питання, досягнення певного юридичного результату.

Для змістовного розуміння поняття «податкового провадження» за доцільне вбачається розглянути зміст такого

податково-правової категорії як «податковий процес». Проаналізувавши доктринальні джерела, що стосуються досліджуваної проблематики, можна прийти до висновку, що єдиного, теоретично-обґрунтованого підходу до визначення змісту такої категорії як «податковий процес» розроблено не було. Існують три головні підходи до розуміння «процесу» та «податкового процесу», зокрема – юрисдикційний, позитивний, нормативно-установчий підхід. Що стосується першого підходу (юрисдикційного), то відповідно до нього під податковим процесом розуміється діяльність судових органів з розгляду та вирішення податкових спорів.

Розглядаючи даний підхід, вбачається за доцільне визначити зміст такого поняття як «юрисдикція». Дане поняття також є багатоаспектною правовою категорією, яка може розглядатися як у широкому, так і у вузькому розумінні. В широкому розумінні, під юрисдикцією слід розуміти межі (територіальні, предметно-відомчі, темпоральні) поширення влади уповноважених суб'єктів публічно-владної діяльності. За такого розуміння під юрисдикційною діяльністю слід розуміти діяльність органів публічної влади, яка відноситься до сфери їх компетенції та забезпечує реалізацію управлінських функцій таких публічно-владних інститутів. У вузькому розумінні під юрисдикцією слід розуміти категорію справ, на розгляд та вирішення яких уповноважені органи судової влади. В даному випадку юрисдикційна діяльність буде ототожнюватися із судовою діяльністю судів, які в межах своїх компетенційних повноважень здійснюють розгляд тієї чи іншої категорії справ. Отже, у вузькому розумінні детермінуючою ознакою юрисдикційної діяльності є здійснення її органом судової влади (суб'єктний критерій). Взагалі перший підхід слід розглядати як вузький підхід, адже він виносить за рамки юридичного процесу врегульовану процесуальними правовими нормами діяльність суб'єктів права з приводу реалізації свої законодавчо закріплених прав та виконання своїх нормативно встановлених обов'язків.

Що стосується другого підходу, то в рамках нього слід виокремити вчених-правників, які відстоюють концепцію «широкого юридичного процесу» (П. О. Недбайло,

В. М. Горшенёв, А. І. Кім, В. С. Основін) та ті, які стоять на позиціях «релятивної» концепції юридичного процесу (П. М. Рабинович, В. М. Протасов, А. О. Павлушина, О. В. Малько, М. В. Карасьов, П. І. Кононов) [1, с. 3]. Вчені-правники, які відстоюють як першу, так і другу концепції, сходяться на тому, що під юридичним процесом слід розуміти врегульовану процесуальними приписами діяльність суб'єктів владних повноважень, уповноважених та правозобов'язаних суб'єктів, що стосується правореалізації регулятивних та охоронних правовідносин. На нашу думку, широкий підхід є більш виваженим та обґрунтованим, адже охоплює собою всю сферу правовідносин, які наділені процесуальними ознаками.

В рамках податкового права даний підхід вбачається більш актуальним аніж перший (юрисдикційний), адже специфіка податкових правовідносин полягає в тому, що вони являють собою процедурно-стадійну діяльність уповноважених та правозобов'язаних суб'єктів податкового права з приводу акумуляції публічних коштів, що і формують економічний базис існування суспільної формації. Сама підгалузь податкового права в переважній більшості сформована з правових приписів процесуального характеру. Тому вбачається недоцільним зводити юрисдикційно-процесуальну діяльність виключно до розгляду та вирішення податкових спорів. Що ж до юрисдикційного підходу, то він втрачає свою обґрунтованість в рамках податкового права також у зв'язку з тим, що специфіка вирішення податкових спорів не є значною.

Ми не можемо говорити про специфічну податково-процесуальну діяльність з вирішення податкових спорів, адже порядок розв'язання таких спорів по великій мірі визначається адміністративно-процесуальними приписами. Якщо ми говоримо про судовий порядок вирішення податкових спорів, то він здійснюється адміністративними судами в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства (відсутня податково-процесуальна специфіка). Що ж стосується адміністративного порядку вирішення податкових спорів (доюрисдикційні процедури), то слід відмітити, що в такому випадку задіюються узгоджувальні процедури вирішення спорів, активна участь в яких відводиться органу публічної

влади (у випадку податкових спорів таким органом є Державна фіскальна служба України), в яких окрім предмету спору відсутня будь-яка специфіка. Адміністративний порядок вирішення податкових спорів ми визначаємо як адміністративно-управлінську діяльність Державної фіскальної служби. В такому випадку ми говоримо, що її специфіка зводиться виключно до предмета та суб'єкта спору. Отже, адміністративний порядок вирішення податкових спорів визначається організаційними та узгоджувальними прийомами, які застосовуються в рамках адміністративного способу вирішення будь-якої категорії спорів.

Головною ж підставою відмовитися від юрисдикційної концепції розуміння юридичного процесу в рамках податкового права є той факт, що вона безпосередньо направлена на вирішення спору, виявлення правопорушення. Що ж до суспільних відносин в рамках податкового права, то значна їх частка носить безспірний, безделіктний характер. Як правило, процесуальними нормами податкового законодавства детермінується порядок добровільного виконання правозобов'язаними суб'єктами податкового права свого податкового обов'язку. Що ж стосується вирішення податкових спорів, то нормативно-визначений порядок їх врегулювання є лише структурною частиною податкового законодавства, яка в жодному випадку не може бути визнана превалюючою.

Що ж стосується нормативно-установчого підходу, то його прибічники (Т. Н. Макаренко, В. Є. Кузнечикова) пропонують включити до податкового процесу групу правових норми з приводу правотворчості в сфері оподаткування. Зважаючи на той факт, що специфіка прийняття нормативно-правових актів у сфері оподаткування відсутня, ми не можемо говорити про «податковий правотворчий процес». Крім цього на підтвердження нашої позиції слугує той факт, що розмежування компетенції органів вищої публічної влади та органів системи місцевого самоврядування з питань регулювання сфери оподаткування перебуває у сфері нормативної дії конституційного права. Що ж стосується податкових консультацій (як узагальнюючих так й індивідуальних), то слід

відмітити, що вони є актами тлумачення приписів податкового права, а аж ніяк не нормативно-установчими актами [1, с. 15].

Література:

1. Боднарук Ю. В. Податкові провадження в Україні: теоретико-правові засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ю. В. Боднарук; кер. роботи Л. К. Царьова; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2008. – 19 с.
2. Словник іншомовних слів / За редакцією О. С. Мельничука, Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії Наук Української РСР (АН УРСР). – К., 1977.
3. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/velykyj>
4. Сучасний енциклопедичний словник. – М., 1987.

УДК 342.7

Сербин Р.А.,

старший науковий співробітник, здобувач
кафедри адміністративного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ БЛАГОДІЙНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті охарактеризовано основні методи публічного адміністрування благодійництва в Україні. Сформульовано поняття методології дослідження публічного адміністрування благодійництва в Україні. Визначено подальші напрями дослідження.

Ключові слова: метод, методологія, діалектичний матеріалізм, абстрагування, аналіз і синтез, історико-матеріалістичний метод, структуралізм, системний аналіз, структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний метод.

В статье охарактеризованы основные методы публичного администрирования благотворительности в Украине. Сформулировано понятие методологии исследования публичного администрирования благотворительности в Украине. Определены дальнейшие направления исследования.

Ключевые слова: метод, методология, диалектический материализм, абстрагирование, анализ и синтез, историко-материалистический метод, структурализм, системный анализ, структурно-функциональный, системно-деятельностный, системно-генетический метод.

The article describes the main methods of public administration philanthropy in Ukraine. The concept of public administration research methodology of philanthropy in Ukraine. Defined future directions for research.

Key words: method, methodology, dialectical materialism, abstraction, analysis and synthesis of historical materialist method, structuralism, systems analysis, structural-functional, system and activity, system-genetic method.

Постановка проблеми. Тривалий час проблеми методології не посідали належного місця в науці через механістичність або релігійність тих чи інших поглядів на світ. Зразком пізнання були принципи механіки, розроблені Г. Галілеєм і Ф. Декартом. Емпіризм протягом багатьох століть виступав вихідною позицією при розгляді всіх проблем [1, с. 15].

Особливості сутності, змісту та правової природи будь-якого поняття чи явища розкривається, в першу чергу, під час його дослідження та пізнання, які є складовими такого поняття як методологія.

Аналіз дослідження даної проблеми. Дану проблематику досліджували такі науковці, як В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, Д.А. Александров, Р.Г. Апресян, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородин, Є.В. Донін, О.М. Донік, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Л.В. Коваль, Т.О. Коломєєць, В. К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, Д.М. Лук'янець, С.В. Матяж, Р.С. Мельник, С.А. Ошеров, С.В. Тихомиров, Л.А. Сенека,

О.О. Стрельнікова, О.Г. Стрельченко, В.К. Шкарупа та ін. Все ж таки, ця тема настільки актуальна, що спонукає до подальшого її дослідження.

Метою статті є проведення ґрунтовного дослідження особливостей методології дослідження публічного адміністрування благодійництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Філософи І. Кант та Г. В. Ф. Гегель, щодо сутності розуміння «методології», зробили спробу розглянути закономірності в самому мисленні: сходження від конкретного до абстрактного, суперечності розвитку буття і мислення тощо. Усі досягнення минулого були опрацьовані у вигляді діалектичного методу пізнання реальної дійсності, в основу якого було покладено зв'язок теорії і практики, принципи пізнання реального світу, детермінованості явищ, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного.

Дослідження категорії методології є досить складним, так як у різних наукових працях формулюється різноманітними дефініціях.

Так, зарубіжними науковцями, В. І. Загвязінським, Р. А. Атахановим такі поняття як «методологія» і «методи дослідження» не розмежовуються, а ототожнюються та синонімізуються [2, с. 41; 3, с. 59]. Вітчизняна наука розглядає методологію як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на яких ґрунтується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. У контексті викладеного, поділяємо думку із І. В. Табаріним, який вважає, що у науковому пізнанні істинними повинні бути не лише отримані, в ході дослідження, результати – нові знання, але й шлях до цих знань – методологія, тобто ті методи, за допомогою яких, і були отримані нові дані.

Вільна енциклопедія Вікіпедія категорію «методологію» трактує у трьох варіаціях: по-перше, як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються у визначеній науці; по-друге, вчення про методи пізнання та перетворення дійсності; по-третє,

як вчення про метод діяльності як такий, що включає принципи, методи діяльності, знання і відображає їх [4].

І. В. Табарін, у загальному вигляді, визначає методологію як сукупність прийомів, способів і засобів, що являють собою методи пізнання, які об'єднанні в певну систему та використовуються у їх сукупності в ході конкретних наукових досліджень для отримання нових знань [5, с. 565].

Р. М. Лукич під методологією розуміє вчення про методи правотворчості й методи правозастосування [6, с. 24].

В. М. Протасова, поняття «методологія» трактується подвійно: по-перше, як вчення про метод; по-друге, як система методів, підходів, способів, що використовуються у тій чи іншій науці, теорії для досліджень [7, с. 29].

К. Д. Петряєва, вважає, що методологія – це система сутнісних аспектів світогляду і теорії (або низки теорій), що визначають дослідницькі принципи науки [8, с. 8].

У контексті системних позицій щодо дослідження методології Е. Г. Юдін виокремлює чотири рівні методологічного знання. На першому рівні знаходиться філософська методологія, що визначає загальні принципи пізнання і категоріальний лад науки в цілому. Другий рівень є рівнем загальнонаукових принципів і форм дослідження. Третій рівень утворює конкретно-наукова методологія, що включає в себе сукупність методів, що застосовуються в межах спеціальних наукових дисциплін. І, останній, четвертий рівень, утворюють методика і техніка дослідження (набір процедур, якими забезпечується достовірність емпіричного матеріалу) [9, с. 40-44].

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що методологія реалізовує наступні функції: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації у фонд теорії науки; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового

пізнання.

Підбиваючи підсумки аналізу дефініцій «методологія», доходимо висновку, що її у загальному вигляді слід розуміти як фундаментальне поєднання прийомів, способів, засобів та методів дослідження, які об'єднанні у певну систему та реалізують максимально точну інформацію про досліджувані процеси та явища. Водночас, під методологічною основою дослідження слід розуміти основне, вихідне положення, на якому ґрунтується саме наукове дослідження.

Принагідно зауважимо на доречній, в контексті викладеного, думці І. В. Табаріна, який зазначив, що у науковій роботі важливо не лише визначити власний предмет дослідження, але й необхідно обов'язково визначити саме ті засоби, що будуть використовуватись при вирішенні наукової задачі, тобто визначити, власне, методи наукового пізнання. Така необхідність обґрунтовується вимогою не лише «представити на суд наукового світу» отримані в ході дослідження нові результати, але й виконати, по суті, головний обов'язок дослідника – обґрунтувати істинність отриманих результатів. А об'єктивним свідченням новизни наукового дослідження є саме чітка вказівка на прийоми, способи та засоби, з допомогою яких і були встановлені нові знання про досліджуваний предмет [5, с. 564].

Враховуючи зазначене, в рамках розгляду конкретної проблематики, вважаємо за необхідне, запропонувати авторську дефініцію **«методологія дослідження публічного адміністрування благодійництва в Україні»** під якою слід розуміти фундаментальне поєднання особливих способів, прийомів та технік, завдяки яким здійснюється благодійництво та надання благодійної допомоги відповідним суб'єктам адміністративно-правових відносин.

На думку П. М. Рабіновича систему методів становлять: філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визначення чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань про них); загальнонаукові методи, тобто такі, які використовуються в усіх або більшості наук (функціональний,

структурний, сходження від абстрактного до конкретного, формальнологічні процедури); групові методи, тобто такі, які застосовуються лише в певній групі наук, наприклад, тільки в суспільствознавстві (конкретно-соціологічного дослідження); спеціальні методи, тобто прийнятні для дослідження предмета, якоїсь однієї науки [10, с. 103].

Отже, з урахуванням викладених теоретичних положень щодо поняття методології, вважаємо за необхідне, охарактеризувати основні методи, що були використані в даному науковому дослідженні:

По-перше, це метод діалектичного матеріалізму. Це один із філософських методів, що заснований на діалектичних уявленнях про оточуючу дійсність та застосовується для пізнання державно-правових явищ.

Застосування методу діалектичного матеріалізму у сфері публічно-правового адміністрування благодійництва дозволяє розглядати співвідношення благодійництва та благодійницької діяльності відповідно до предмету адміністративного права та інших юридично-галузевих утворень в умовах постійного розвитку, взаємодії матеріального й ідеального, забезпечуючи матеріалістичний підхід до зазначених явищ. Також зазначений метод взято за основу під час визначення видів благодійних організацій, виходячи з наявних у них ресурсів та їх функціонально-категоріального використання.

І. Діцген здійснював опис однієї із характерних ознак окресленого методу, а саме: логіка прагне бути навчанням про закони логіки. Тим самим прагне бути і філософська спадщина – діалектика, перший параграф якої говорить: не мислення творить буття, але буття – мислення, частина якого являє собою це мислення, що займається зображенням істини... [11, с. 45]. У свою чергу, Є. В. Ільєнков це називає принципом відповідності мислення дійсності [12, с. 207]. Розглядаючи вказаний метод, також не зайвим буде зазначити, що останній припускає сходження від абстрактного до конкретного. У філософській літературі сходження від абстрактного до конкретного називають методом, а іноді – принципом [13, с. 93–94]. На думку, В. К. Колпакова це пов'язано з деякою невизначеністю терміна «метод». Адже часто те, що іменується методом, являє

собою сукупність методів, причому сукупність і її частина цієї сукупності позначаються словом «метод» [14, с. 106]. Вказаний метод являє собою процес пізнання, коли мислення сходить від чуттєво-конкретного в дійсності до абстрактного в мисленні (виділенню окремих сторін предмета і закріпленню у відповідних абстрактних визначеннях) і потім – до конкретного в мисленні [13, с. 586].

Наступним методом, який хоча і виник історично раніше, ніж діалектико-матеріалістичний, але не утратив свою актуальність і сьогодні є метод абстрагування. Цей метод має універсальний характер і використовується як в практичних, так і теоретичних дослідженнях.

У процесі абстрагування відбувається перехід (сходження) від чуттєво сприйнятих конкретних об'єктів (з усіма їх властивостями, сторонами тощо) до абстрактних уявлень про них, відтворених у мисленні. Абстрагування, таким чином, полягає в уявному нехтуванні якимись менш істотними властивостями, ознаками, зв'язками досліджуваного об'єкта з одночасним виділенням, формуванням однієї чи декількох істотних ознак, властивостей, зв'язків цього об'єкта. Результат, одержаний у процесі абстрагування, називають абстракцією (або використовують термін «абстрактне» — на відміну від «конкретного»).

А. М. Васильєв вважає, що завдяки абстрактним поняттям, що зв'язані логічною системою правової теорії, є можливість виразити правову дійсність у всій її повноті і конкретності [15, с. 84]. Таким чином, без абстракції вийти на категоріальний рівень освоєння дійсності неможливо.

Суть абстрагування полягає у виділенні певної властивості предмета і послідовному планомірному відшаруванні від другорядних неіснуючих властивостей, зв'язків, відносин об'єкта пізнання тощо. Застосування абстрагування при дослідженні публічно-правового адміністрування благодійної діяльності дозволяє запропоновувати нові дефініції, сформулювати процедуру надання благодійної діяльності; встановити права й обов'язки благодійних організацій, їх органів управління і засновників та учасників.

Наступними методами даного дослідження, що пов'язані

між собою та доповнюють один одного у науковому пізнанні є аналіз і синтез, які заключаються у сходженні від конкретного до абстрактного. Виявляючи діалектичний взаємозв'язок між ними, зазначимо, що аналіз і синтез навряд чи можна прийняти за окремі, уособлені способи пізнання. Вони існують лише разом, бо є суттю, двома частинами, двома моментами одного повного пізнання. Кінцевий результат пізнання – завжди представлений діалектичною єдністю аналізу і синтезу.

В межах даного дослідження фактично не існує питань, вирішення яких не було б пов'язано з аналізом і синтезом дійсності або юридичних конструкцій. Найбільш рельєфно зазначені методи виявляються під час визначення організації благодійної діяльності в Україні, механізму її реалізації, з'ясування змісту управлінського процесу в діяльності благодійних організацій тощо.

Наступним є історико-матеріалістичний метод, затверджений у XIX сторіччі як один із найголовніших методів наукового пізнання. Даний метод тісно зв'язаний з методом діалектичного матеріалізму. Фактично, він являє собою історичний підхід з позицій діалектичного матеріалізму. Цей метод вимагає конкретно-історичного підходу до правових категорій, норм і юридичної практики. Історична обумовленість правових категорій і інститутів дозволяє краще зрозуміти їхній зміст, джерела і перспективи розвитку. Застосування історико-матеріалістичного методу у публічно-правовому адмініструванні благодійництва в Україні дало змогу встановити співвідношення понять «добročинність», «благочинність», «благодійність», «філантропія», «меценатство», «спонсорство» та «благодійництво», місця благодійництва у системі соціальних заходів, спрямованих на захист прав і свобод громадян та стабілізації суспільства. Разом з тим, у дослідженні зосереджена увага на характеристиці генезису становлення благодійництва в Україні, який полягає у проявах благодійності у різні часи та епохи, поступово переростаючи у сталі традиції, що жили століттями й переходили з покоління в покоління як найкращі здобутки людства. Історія українського народу свідчить про факти милосердя й благодійності, як прояви високих моральних

якостей та етичних норм, котрі характеризують суспільні пріоритети. Загалом визначено, що основними етапами становлення та розвитку благодійництва в Україні є: «стародавньо-дохристиянський» період; «античний» період благодійництва; «християнський» період, який включає в себе два етапи, а саме: князівський та релігійно-опікунський; період «європейського меценатства»; «імперсько-освітянський» період; період «радянської доби України» та «української державності».

У межах історичного підходу активно застосовувався порівняльно-історичний метод – сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дозволили виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в їхньому розвитку.

Щодо структуралізму як наукового методу, можна зазначити, що він як науковий напрям гуманітарних знань виникає у 20 роках ХХ століття. Його основою є встановлення структури як сукупності відносин, яку розглядають не як «скелет» об'єкта, а як сукупність правил, за якими шляхом перестановки елементів структури можна отримати інші об'єкти [16, с. 657]. У межах структуралізму чільне місце посідають саме синхронічні дослідження об'єкта (а не діахронічні), вивчення його устрою, виокремлення складових і стійких зв'язків між ними. Наприклад, метод структуралізму широко застосовується у дослідженні місця благодійництва в системі соціальної допомоги, формулюванні основних напрямів благодійництва, виокремленні цілей, сфер та форм благодійної діяльності, а також при опрацюванні нормативно-правового регулювання благодійної допомоги в Україні. Цей метод також знайшов своє застосування і під час визначення місця благодійних організацій у системі державних та громадських інституцій загалом та неурядових організацій, зокрема.

Універсальним інструментом пізнавальної діяльності є системний аналіз (або системний підхід). Фактично даний метод набув статусу загальнонаукового принципу, а його застосування як методу настільки поширене, що, на думку В. С. Тютіна, може йтися про загальнонауковий системний рух [17, с. 8].

Підвищена увага до системного методу пояснюється його

відповідністю сучасним закономірностям розвитку науки. В умовах інформаційного вибуху він став інструментом, що відкриває шлях подолання суперечностей між зростанням кількісних характеристик інформаційних потоків і обмеженими можливостями сприйняття інформації. Таким шляхом є системна організація знання [18, с. 28].

Як вказав В. М. Протасов, загадка системного методу, а також його теоретична і практична експансія пояснюються тим, що найбільш ефективним описом будь-якого об'єкта є його опис як системного утворення за допомогою інтеграції і систематизації інформації про цей об'єкт [19, с. 12–18].

Але необхідно зазначити, що при даному методі використовується не вся і не будь-яка інформація, а лише та, що відображає інтегративну якість об'єкта (системи). Системний метод дозволяє мати об'єктивні і коректні знання про об'єкт дослідження за наявності мінімальної за кількісними показниками інформації [20, с. 93]. На думку В. П. Кузьміна, відмінність сумативних і цілісних різниць виникає у феномені інтеграції. Інтегрованість забезпечує об'єднання частин у ціле. У результаті такого поєднання властивості частин модифікуються і виявляються як якісно інші властивості, характерні для цілісності і відмінні від властивостей окремих елементів [21, с. 305]. Система, завдяки своїм фундаментальним якостям (організованість, цілісність, складність, функціональна анізотропність, інерційність), є функціонально рухомим утворенням, а її категорії – методологічним алгоритмом пізнання [22, с. 27].

Застосування системного методу для пізнання поняття «благодійності» дає підстави розглядати її як утворення з інтеграційними якостями, яке має відповідні умови для саморозвитку та має притаманну лише їй структуру і функціональність.

Безпосередньо у його межах розрізняють структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний та інші підходи.

Методологічний принцип, основою якого є категорія предметної діяльності людини (групи людей, соціуму в цілому) визначається як діяльнісний підхід. Діяльність – це форма

активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних із нею систем бути причиною змін у бутті. Діяльність людини може розглядатися в загальному значенні – як динамічна система взаємодії людини із зовнішнім середовищем, а також у вузькому, конкретному – як специфічна професійна, наукова, навчальна тощо форма активності людини, у якій вона досягає свідомо обраних цілей, що формуються внаслідок виникнення потреб.

З метою вивчення функцій структурних утворень застосовується функціональний метод. Його сутність відображається у виділенні форм взаємодій різноманітних суб'єктів або елементів і визначенні їх місця і значення (функції). У тому або іншому вигляді функціональний метод використовувався у всіх концепціях, де суспільство розглядалося системно. Основу функціонального методу (Р. Мертон), становлять три головних постулати: 1) функціональної єдності цілого (узгоджене функціонування всіх його частин); 2) універсального функціоналізму (функціональність відображає корисність усіх соціальних явищ); 3) функціональної необхідності. Застосування цього методу було нами здійснено, у тому числі, під час виокремлення функцій благодійних організацій.

Наступним є синергетичний метод. Загалом поняття «синергетика» походить від давньогрецького слова «synergeia», що означає співробітництво, співучасть, спільну діяльність. Загалом синергетика – це міждисциплінарне направлення наукових досліджень, завданням якого є вивчення природних явищ і процесів на основі принципів самоорганізації систем, які, в свою чергу, складаються з відповідних підсистем. Тому, саме для позначення процесів самоорганізації і започаткували вживання терміна «синергетика». Іноді, синергетику опозиціонують як «глобальний еволюціонізм» або «універсальну теорію еволюції», що дає єдину основу для опису механізму виникнення будь-яких новацій...[23].

Водночас, Енциклопедичний словник за редакцією А. А. Івіна дає наступне визначення «синергетики», що це також міждисциплінарне направлення наукових досліджень, що вивчає загальні закономірності процесів переходу від хаосу до порядку

і, навпаки. Іншими словами процесів самоорганізації та самовільної дезорганізації [24].

Використання даного методу щодо дослідження публічно-правового адміністрування благодійництва полягає у тому, що благодійна діяльність реалізовується через спонтанну самоорганізацію громадян з метою створення благодійних організацій, які надають благодійну допомогу потребуючим особам. Так, наприклад, під час Революції гідності на Майдані Незалежності були спонтанно самоорганізовані благодійні та волонтерські організації, які надавали матеріальну, моральну, організаційну, гуманітарну, медичну допомогу та іншу допомогу потребуючим особам.

Синергетичний метод також відіграв значну роль під час вивчення особливостей адміністративно-правової взаємодії публічної адміністрації та суб'єктів благодійництва.

Розглядаючи питання методології, не можна не зупинитися на такому методі дослідження як інтуїтивний метод. Інтуїція це одна із ірраціональних якостей людини, що дозволяє знайти проблему, вирішення якої призводить до нових відкриттів і досягнень навіть тоді, коли раціональні методи неефективні. Інтуїція найчастіше допомагає з безлічі вибрати правильне вирішення завдання. Як справедливо зауважив Н. Н. Моїсєєв, з часом у центральній нервовій системі виникають нові властивості мислення – здатність «догадуватися». Цей феномен певною мірою незрозумілий. Якби він був осмислений, то це не тільки мало би неосяжне значення для пізнання природи мислення, але й практичні наслідки [25, с. 59].

Варто зазначити, що звичайно, за допомогою інтуїції нічого довести не можна, але вона необхідна для іншого – сприяє суб'єктивній пізнавальній діяльності, призводячи у визначених випадках до якісних проривів у пізнанні дійсності.

Інтуїтивний метод в нашій роботі вплинув на формування пропозицій стосовно запровадження в національне законодавство та практику його реалізації кращого та допустимого в умовах розвитку нашої держави міжнародного досвіду.

Порівняльно-правовий метод призначений для виявлення загальних тенденцій і закономірностей правового розвитку, що

притаманні різним галузевим утворенням у межах однієї держави та зафіксувати їх прояв у специфічних умовах окремих країн. Порівняльно-правовий метод потребує застосування спеціальних прийомів дослідження, що задаються характером об'єкта, наприклад, нормативним характером права [26, с. 6–38].

Висновки. Отже, враховуючи викладене можна зазначити, що пошуки методологічних основ дослідження здійснюються за такими напрямками: вивчення наукових праць відомих учених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення конкретної галузі науки; аналіз наукових праць провідних учених, які одночасно із загальними проблемами своєї галузі досліджували питання такої галузі; узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали означену проблему; здійснення досліджень специфічних підходів для вирішення цієї проблеми професіоналами-практиками, які не лише розробили, а й реалізували на практиці свої ідеї; аналіз концепцій у цій сфері наукової і практичної діяльності українських учених і практиків; вивчення наукових праць зарубіжних учених і практиків.

Разом з тим, розглянуті методи не вичерпують методологічне різноманіття підходів до пізнання питань публічно-правового адміністрування благодійництва в Україні, але, на наш погляд, саме вони є найбільш затребуваними інструментами у їх пізнанні.

Література:

1. Серeda В.В. Феномен дисциплінарної відповідальності в публічно-правових відносинах : [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.В. Серeda ; Національна академія внутрішніх справ. К., 2015. – 408 с.
2. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / В. И. Загвязинский, Р. А. Атаханов. – М. : Academia, 2001. – 207 с.
3. Попковская П. Я. Методология научных исследований / П.Я. Попковская. – Мн. : Информ-прес, 2006. – 182 с.
4. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого: Підручник для науковця / Ю. П. Сурмін. – К. : Навчально-методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 302 с.

5. Табарин И. В. Современная теория права: новый научный курс : [научная монография] / И. В. Табарин. – М. : Издание автора, 2008. – 624 с.
6. Лукич Р. М. Методология права / Р. М. Лукич. – М. : Прогресс, 1981. – 304 с.
7. Протасов В. Н. Теория государства и права. Проблемы теории государства и права / В. Н. Протасов. – 2-е изд., доп. – М.: Юрайт–М, 2001. – 346 с.
8. Петряев К. Д. Вопросы методологии исторической науки / К. Д. Петряев – К. : Выща шк., 1971. – 163 с.
9. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 391 с.
10. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки // Юридична енциклопедія : в 6 т. / П. М. Рабінович. – К. : Українська енциклопедія. – 2001. – Т. 3. – 2001. – 789 с.
11. Дицген И. П. Завоевания (аквизит) философии и письма о логике. Специально демократически-пролетарская логика. – 3-е изд., доп. / И. П. Дицген. – М. : П. Г. Дауге, 1913. – 252 с.
12. Ильенков Э. В. Диалектическая логика: Очерки истории и теории. – 2-е изд., доп. / Э. В. Ильенков – М. : Политиздат, 1984. – 320 с.
13. Швырев В. С. Восхождение от абстрактного к конкретному / В. С. Швырев // Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
14. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
15. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 265 с.
16. Грецкий М. Н. Структурализм / М. Н. Грецкий // Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
17. Тюхтин В. С. Отражение, системы, кибернетика. Теория отражения в свете кибернетики и системного подхода / В. С. Тюхтин. – М. : Наука, 1972. – 256 с.
18. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.
19. Протасов В. Н. Что и как регулирует право / В. Н. Протасов. – М. : Юрист, 1995. – 96 с.

20. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / В. К. Колпаков. – К. : Юринком Інтер, 2004. – 528 с.
21. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – 3-е изд., доп. / В. П. Кузьмин. – М. : Политиздат, 1986. – 397 с.
22. Винограй Э. Г. Основы общей теории систем / Э. Г. Винограй. – Кемерово : КемТИПП, 1993. – 339 с.
23. Лоренц К. З. Концепция самоорганизации. Синергетика. Общие положения / К. З. Лоренц // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/>
24. Ивин А. А. Философия : Энциклопедический словарь / Под редакцией А. А. Ивина – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
25. Моисеев Н. Н. Логика универсального эволюционизма и кооперативность / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1989. – № 8. – С. 56-64.
26. Тилле А. А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. – 2-е изд., доп. / А. А. Тилле, Г. В. Швеков. – М. : Высшая школа, 1978. – 199 с.
27. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.

УДК 321.1(477)

Середа Т. М.,
здобувач кафедри конституційного
та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Проаналізовано важливі аспекти захисту прав людини і громадянина в практиці Конституційного Суду України. Розглянуто напрацювання різних вчених щодо сучасного процесу забезпечення верховенства Конституції України та прав і свобод людини та громадянина, а також звернуто увагу на інститут конституційної скарги як гарантію захисту основних прав людини від свавілля влади й як важливий засіб

забезпечення розвитку конституційної демократії, основу якої формують права людини та громадянина України.

Ключові слова: захист прав людини, порушення прав людини, запровадження конституційної скарги в Україні.

Проанализированы важные аспекты защиты прав человека и гражданина в практике Конституционного Суда Украины. Рассмотрено наработки разных ученых относительно современного процесса обеспечения верховенства Конституции Украины и прав и свобод человека и гражданина, а также обращено внимание на институт конституционной жалобы как гарантию защиты основных прав человека от произвола власти и как важное средство обеспечения развития конституционной демократии, основу которой формируют права человека и гражданина Украины.

Ключевые слова: защита прав человека, нарушения прав человека, внедрение конституционной жалобы в Украине.

The important aspects of defence of human and citizen rights are analysed in practice of Constitutional Court of Ukraine. Research of scientists is considered in relation to the modern process of providing of supremacy of Constitution of Ukraine and rights and freedoms of man and citizen, and also paid regard to institute of constitutional complaint as guarantee of defence of basic rights of man from the self-will of power and as an important backer-up development of constitutional democracy basis of which is formed by human and citizen of Ukraine rights.

Keywords: defence of human rights, rights are broken, introduction of constitutional complaint in Ukraine.

Постановка проблеми. На сьогодні день наша держава впевнено реалізує євроінтеграційний напрям зовнішньої політики. Головним завданням нашої держави є забезпечення функціонування дієвого механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. Провідне місце в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина України належить Конституційному Суду України як гаранту верховенства Основного Закону на всій території держави.

Основоположні гарантії захисту прав та свобод людини в Україні закладені передусім у Конституції України. Сам факт закріплення в Конституції України окремих прав та свобод і врегулювання загальних засад взаємодії людини і держави є основним чинником для функціонування системи національних органів, діяльність яких спрямована на захист порушених прав.

Аналіз дослідження даної проблеми. Сучасний процес забезпечення верховенства Конституції України та прав і свобод людини та громадянина зумовив певну активізацію досліджень проблем конституційної юстиції, які знайшли своє відображення у працях Д. Белова, Ю. Бисаги, А. Головіна, П. Євграфова, А. Колодія, М. Козюбри, Я. Ленгер, П. Мартиненка, О. Мироненка, В. Погорілка, М. Савенка, А. Селіванова, І. Тимченка, Ю. Тодики, В. Федоренка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, Л. Юзькова та інших.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначає, О. Климович, відповідно до ст. 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року громадяни мають право безпосередньо звертатися до Конституційного Суду України з питань тлумачення норм Конституції і законів України. Суд не розглядає справу по суті, і результатом розгляду заяви не може бути компенсація шкоди конкретному громадянину. Таким чином, Конституційний Суд України не може розглядатися як засіб захисту прав людини в розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [1, с. 35].

Дійсно, функції Конституційного Суду України як такі в законі прямо не визначені, чим зумовлено дискусію в наукових колах щодо системи і змісту цих функцій. У ст. 150 Конституції України та у ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» [2] відображені лише повноваження Конституційного Суду України, виходячи з яких під його функціями слід розуміти основні напрями діяльності, що реалізуються Судом через його повноваження з метою виконання основних завдань конституційного правосуддя, а також утвердження конституційної законності в межах держави.

Конституційний Суд України згідно з його компетенцією та повноваженнями виконує функцію захисту прав і свобод

людини в кількох формах, однією з яких є конституційний контроль, відповідно до ст. 150, 151, 159 Конституції України.

Зазначені види конституційного контролю відіграють важливу роль у механізмі захисту Конституційним Судом України прав і свобод людини. Однак вони розглядаються в загальному сенсі, тобто мають «абстрактний характер» і не діють у конкретних правовідносинах, що вимагають негайного врегулювання. Звернемо увагу, що саме непрямий характер конституційно-судового механізму захисту прав і свобод людини хоча й не підриває демократичної сутності конституційного правосуддя, але певною мірою звужує правомочності, гарантовані ст. 55 Конституції України в частині безпосереднього оскарження конституційності актів центральних органів державної влади. Оцінюючи діяльність конституційної юстиції в Україні, авторський колектив монографії «Проблеми та перспективи запровадження конституційної скарги в Україні» зазначає, що «процедури абстрактного контролю на сьогодні виявили високу ефективність у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина» [5, с. 18].

Іншою формою захисту прав і свобод людини Конституційним Судом України є повноваження щодо розгляду конституційних звернень про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Аналіз статей 42, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» висвітлює, що законодавець надає можливість фізичним та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України. На думку А. Головіна, «Конституційний Суд України, даючи офіційне тлумачення правових норм, забезпечує захист прав громадян у питаннях, що були предметом розгляду органів судової або виконавчої влади. Своє право на судовий захист у єдиному органі конституційної юрисдикції в Україні громадяни, особи без громадянства, іноземці, фізичні особи можуть реалізувати або через звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини чи інших суб'єктів конституційного подання, або порушивши клопотання про офіційне тлумачення положень Конституції та законів України» [6].

Ми погоджуємося з думкою В. Шаповала, який зазначає, що потенціал конституційної юстиції щодо захисту прав і свобод людини використовується в нашій країні недостатньо. Звернемо увагу, у законодавстві України не передбачено право громадян звертатися до Конституційного Суду України щодо конституційності законів та, відповідно, немає можливості захистити свої права, якщо громадяни вважають, що ці права були обмежені чи звужені за змістом і обсягом щодо існуючих і гарантованих Конституцією України за допомогою конституційної юстиції. У зв'язку з цим доречною є теза С. Ківалова, який зазначає, що «саме при розгляді скарг громадян безпосередньо проявляється правозахисна функція органу конституційної юстиції, насамперед тому, що в такому випадку Конституційний Суд України буде не тільки брати пряму участь в усуненні перешкод до належного здійснення громадянами своїх прав і свобод, а й буде ще більшою мірою сприяти реалізації конституційно гарантованого права на судовий захист» [7, с. 15].

Варто наголосити, що роль суб'єктів, уповноважених на звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням про визнання того чи іншого нормативного акта неконституційним у зв'язку з порушенням ним прав і свобод людини (Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини), неоднакова. Як свідчить практика діяльності органів конституційного правосуддя країн Європи, ні посадові особи вищих органів державної влади, ні суди загальної юрисдикції не використовують можливості конституційного правосуддя щодо захисту прав і свобод людини так активно, як це роблять фізичні особи [8, с. 76]. Як стверджує німецький фахівець у галузі конституційного права П. Геберле, саме громадян слід вважати головними гарантами конституційних цінностей [9, с. 59].

Спираючись на дослідження вчених, присвячених проблемі захисту прав людини за допомогою конституційної юстиції можна стверджувати, що найбільш універсальним за своїми можливостями є інститут індивідуальної конституційної скарги. Саме на необхідності запровадження його в механізм захисту прав і свобод людини в Україні наголошує більшість

авторів. Цей інститут є дієвим засобом захисту конституційних прав від порушень, спричинених актами або діями органів державної влади та їх посадових осіб. Інститут конституційної скарги заснований у ФРН, Польщі, Чехії, Словенії та низці інших європейських держав [10, с. 87].

Можливість звернення до Конституційного Суду з конституційною скаргою передбачена також і в Конституції Чехії. Аналізуючи її ст. 85, в якій міститься текст присяги судді Конституційного Суду, варто звернути увагу на важливий момент — закріплення його головним завданням і обов'язком захист природних прав людини. Також ст. 87 гарантує можливість звернення зі скаргою до Конституційного Суду не лише приватних осіб, а й територіальних органів місцевого самоврядування у зв'язку з незаконним втручанням з боку держави. Така процедура є досить цікавою і надає можливість територіальній громаді як колективному суб'єкту захищати свої права.

Таким чином, інститут конституційної скарги виступає не лише як гарантія захисту основних прав людини від свавілля влади, а й як важливий засіб забезпечення розвитку конституційної демократії, основу якої формують права людини. Крім того, «конституційна скарга, будучи специфічним інструментом захисту прав людини, надає особі можливість вступати в правовий спір з державою та її органами, тим самим інтегруючи громадян у процес управління державою» [11, с. 36].

Також варто мати на увазі, що конституційна скарга є ефективним механізмом демократизації суспільства і сприяє зосередженню уваги державних органів на проблемах, пов'язаних із захистом прав людини. Саме активність громадян щодо захисту своїх прав шляхом конституційної скарги є тим індикатором, який показує ступінь дотримання і гарантування прав людини державою, а моніторинг справ, за якими відбувається звернення, дозволить запобігти подібного роду порушенням у майбутньому.

Враховуючи, що Україна як держава порушує основоположні права людини, що засвідчують численні рішення Європейського суду з прав людини, є очевидним і необхідним

запровадження даної процедури, бо це є необхідною передумовою входження України в європейських простір.

З метою усунення системної проблеми невиконання рішень Європейського суду з прав людини, за виконання яких відповідальність несе держава, необхідно внести зміни до законодавства щодо виконання судових рішень, спрямовані на забезпечення виконання зобов'язань держави за пілотним рішенням Європейського суду з прав людини «Ігор Миколайович Іванов проти України» [12].

Зокрема, на виконання рішення Європейського суду у справі «Василь Іващенко проти України», яким було визнано існування в Україні системної проблеми, а саме: незабезпечення державними органами заявнику можливості отримати копії документів з матеріалів справи щодо нього, в яких він зацікавлений з метою обґрунтування своєї заяви до Європейського суду, Державною пенітенціарною службою України було розроблено проект Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, в яких закріплено норму, що передбачає зобов'язання адміністрації установ виконання покарань сприяти засудженим в отримання копій таких документів [12].

З початку 2014 року станом на 06 червня 2014 Європейським судом з прав людини ухвалено 15 рішень щодо суті, постановлено 4 рішення щодо дружнього врегулювання у справі та у 24 справах затверджено умови односторонньої декларації. Щороку в державному бюджеті передбачаються кошти для виплати відшкодувань за рішеннями Європейського суду з прав людини. Зокрема, з початку 2014 року станом на 06 червня 2014 Україною сплачено 9599774,97 грн. [12].

З урахуванням викладеного можна дійти висновку, що у такий спосіб формується прецедентне право Європейського суду з прав людини, яке враховується при ухваленні рішень в аналогічних справах. Разом із тим таке прецедентне право не є абсолютним і статичним, оскільки Суд лише бере їх до уваги при вирішенні аналогічних справ. Суд розглядає Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року як інструмент, що постійно розвивається, і тому має тлумачитися із урахуванням наявного правопорядку.

Висновки. Отож, в Україні, на сучасному етапі розвитку, існує значна кількість проблемних питань, пов'язаних із запровадженням інституту конституційної скарги.

У зв'язку з цим потрібно розробити процедуру подачі скарги в якій передбачалися такі моменти: коло суб'єктів звернення з конституційною скаргою та предмет звернення; створення ефективного механізму виконання рішень Конституційного Суду України, винесених за підсумками розгляду конституційної скарги; проблема перевантаженості Конституційного Суду України скаргами та інші, та окрім цього законодавство повинно оновлюватися відповідно до європейських стандартів. На нашу думку, введення інституту конституційної скарги позитивно вплине на розвиток механізму захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні як державі, що розвивається в напрямі ідей верховенства права та пріоритету прав людини. Наголошуємо, що саме Конституційний Суд України зможе вирішити значну кількість справ ще до того, як вони потраплять до Європейського суду з прав людини і, таким чином, скоротити кількість звернень від громадян з України.

Конституційна скарга є «механізмом» демократизації суспільства яке сприяє зосередженню уваги державних органів на проблемах, пов'язаних із захистом прав людини. Саме активність громадян України щодо захисту своїх прав шляхом подання конституційної скарги дозволить відстежити ступінь забезпечення прав людини державою, а моніторинг справ, за якими відбувається звернення, дозволить запобігти подібного роду порушенням у майбутньому, і саме тому встановлення інституту конституційної скарги сприятиме підвищенню рівня довіри громадян до судової системи України.

Література:

1. Климович О. Система національних засобів захисту прав людини (в контексті положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) / О. Климович // Право України. — 2001. — № 1. — С. 35.

2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — С. 272.

3. Звіт про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (вересень 2014 – квітень 2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fshowHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791

4. Петрів І. Конституційний Суд України в механізмі захисту прав людини / І. Петрів // Вісник Конституційного Суду України. – 2014. – № 1. – С. 87 – 94.

5. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні : моногр. / О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна, І. І. Бодрова. — К. : Атіка-Н, 2010. — С. 18

6. Головін А. Захист основоположних прав людини і громадянина під час надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення положень / А. Головін // Віче. — 2011. — № 17.

7. Ківалов С. В. Захист Конституційним Судом України прав та свобод людини і громадянина: можливості та проблеми / С. В. Ківалов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Вип. 61. — Одеса : Юридична література, 2011. — С. 7–15.

8. Владиченко С. Д. Проблеми формування ефективного механізму захисту прав і свобод людини Конституційним Судом України / С. Д. Владиченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2005. — № 6 (44). — С. 76.

9. Геберле П. Загальні проблеми конституційного права та Конституційного Суду на матеріалі «німецької моделі» із погляду на Україну / П. Геберле // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 6. — С.59

10. Петрів І. Конституційний Суд України в механізмі захисту прав людини / І. Петрів // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 1. — С.87

11. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні : моногр. / О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Серьогіна, І. І. Бодрова. — К. : Атіка-Н, 2010. — С. 36.

12. Про імплементацію Порядку денного асоціації Україна – ЄС у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_990

УДК 321.67

Стрельченко О.Г.,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ;

Юсіфлі Бахтіяр Таптіг Огли,

студент Національної академії внутрішніх справ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено систему органів поліції та розглянуто структуру спеціалізованих служб таких як: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення тощо.

Ключові слова: патрульна служба; Національна поліція, Міністерство внутрішніх справ, суб'єкт публічного адміністрування, реформа, охорона, публічна безпека і порядок, центральний орган, територіальний орган поліції.

В статье исследована система органов милиции и охарактеризованы специализированные службы как: криминальная полиция; патрульная полиция; органы досудебного расследования; полиция охраны; специальная полиция; полиция особого назначения и тому подобное.

Ключевые слова: патрульная служба; Национальная полиция, Министерство внутренних дел, субъект публичного администрирования, реформа, охрана, публичная безопасность и порядок, центральный орган, территориальный орган полиции.

In the article the system of police and examined the structure of specialized services such as: criminal police; police patrol; pretrial investigation; police protection; Special Police; Police special purpose products.

Keywords: patrol; National Police, Ministry of Interior, the entity public administration reform, security, public safety and order, the central authority, territorial police.

Постановка проблеми. На етапі становлення України як демократичної та правової держави нові державотворчі процеси потребують перебудови і значного підвищення рівня ефективності та якості діяльності правоохоронних органів. У першу чергу ці вимоги стосуються поліції – найчисленнішого загону правоохоронців, оскільки виконання нею завдань пов'язане передусім з реалізацією низки принципів, що ґрунтуються на визнанні загальнолюдських цінностей: гідного ставлення до особи, посилення охорони прав та свобод громадян, різних форм власності та інших пріоритетів правового, демократичного суспільства, визначених Конституцією України.

Аналіз дослідження даної проблеми. Дану проблему досліджували у своїх працях фахівці з теорії управління та адміністративного права і процесу, адміністративної діяльності та інших галузей правових наук: В.Б. Авер'янов, О.П. Альохін, Г.В. Атаманчук, В.Г. Афанасьєв, О. М. Бандурка, Д. Н. Бахрах, О. Ю. Дрозд, Ю. П. Битяк, С.Т. Гончарук, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, О.О. Доценко, В.О. Заросило, О.В. Кузьменко, В.К. Колпаков, М.В. Корнієнко, М.В. Лошицький, О.О. Теличкін, Н.Р. Нижник, А.І. Остапенко, В.К. Шкарупа, Л.С. Явич та інші.

Мета статті полягає дослідженні реформування системи МВС через створення поліції на зразок європейського, діяльність якої ґрунтуються на визнанні загальнолюдських цінностей: гідного ставлення до особи, посилення охорони прав та свобод громадян, різних форм власності та інших пріоритетів правового, демократичного суспільства тощо.

Виклад основного матеріалу. Реформа в структурі Міністерства внутрішніх справ є давно на часі. Враховуючи прорахунки попередніх «реформаторських» ініціатив, діюча влада анонсувала кардинальні зміни, у рамках яких розпочала створення нової патрульної служби в Україні. У 2014 році почався процес складних реформ, метою яких було викорінення

корупції та беззаконня з судової та правоохоронної систем. Для проведення якісних реформ владою прийнято рішення використати успішний досвід закордонних партнерів. Восени 2014 року того ж року Міністр внутрішніх справ представив концепт майбутньої реформи Міністерства внутрішніх справ, в якій передбачалось створення Національної поліції як центрального органу виконавчої влади. Впродовж 2014–2015 років йшла активна робота над законом, який регулював би роботу поліції. Таких законів було підготовлено два, від президента та від уряду. Урядовий законопроект отримав назву «Про Національну поліцію», а його альтернатива підготовлена пропрезидентською більшістю «Про поліцію і поліцейську діяльність».

21 травня 2015 року Верховна Рада України підтримала в першому читанні законопроект № 2822 «Про Національну поліцію, яка дала «зелене світло» Національній поліції. Паралельно з підготовкою нормативної бази для майбутніх реформ здійснювалися конкретні кроки в цьому напрямку. 19 січня 2015 року МВС України оголосило першу реформу в правоохоронних органах – реформу ДАІ. Було відзначено, що ДАІ буде повністю реорганізована, зі звільненням усіх співробітників, а натомість уже починається набір бажаючих у нову патрульну службу, в тому числі з числа співробітників ДАІ [1]. В наступні шість місяців ішов підбір нових кадрів та їх підготовка. У підготовці нових патрульних поліцейських активно допомагали західні партнери. США направила своїх інструкторів з Каліфорнії та Огайо, які провели практичні та теоретичні заняття з новими майбутніми поліцейськими [2].

12 червня 2015 року в Національній академії внутрішніх справ міністр представив особовому складу майбутнього очільника Департаменту патрульної служби та керівника патрульної служби Києва [3]. Уже 2 липня 2015 року Верховна Рада проголосувала за законопроект «Закону про Національну поліцію», а уже 4 серпня 2015 р. Президент України підписав закон «Про національну поліцію», який визначає порядок проходження служби в Національній поліції.

Треба відзначити, що Національну поліцію України Закон України «Про Національну поліцію» визначає як центральний

орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Водночас, поліція призначена для захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства; для протидії злочинності, охорони громадського порядку, власності та для забезпечення громадської безпеки.

Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом. У своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами.

Основними завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [4].

Закон визначає наступну систему поліції, яку складають:

- 1) центральний орган управління поліцією;
- 2) територіальні органи поліції.

До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань.

Так, структуру центрального органу управління поліції затверджує керівник поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ України.

Територіальні органи поліції утворюються в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах, районах у містах як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності поліції і коштів, визначених на її утримання. Їх утворює, ліквідовує та реорганізовує Кабінет Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України на підставі пропозицій керівника поліції. Структуру територіальних органів поліції затверджує керівник поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ України. Водночас, у системі поліції можуть утворюватися науково-дослідні установи та установи забезпечення.

У складі поліції функціонують такі спеціалізовані служби як: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення.

Вважаємо за необхідне охарактеризувати зазначені служби.

Кримінальна поліція — центральний орган виконавчої влади, який спрямовується і координується міністерством, відповідальним за державну політику у сфері забезпечення публічного порядку і захисту осіб, суспільства і держави від протиправних посягань. Кримінальна поліція розслідує кримінальні правопорушення в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом. До її складу входять підрозділи кримінального розшуку, боротьби з кіберзлочинністю і торгівлею людьми, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, економічної безпеки, Інтерполу, експертно-криміналістичні, а також інші підрозділи і служби, необхідні для здійснення оперативно-розшукової діяльності у справах про злочини й адміністративні проступки та надання допомоги поліції громадської безпеки і спеціальної поліції для вирішенні покладених на них обов'язків.

Кримінальна поліція входить до складу територіальних відділів та управлінь поліції, а також Міністерства внутрішніх справ України. Також можуть створюватися міжрегіональні підрозділи кримінальної поліції. Для забезпечення проведення досліджень та експертиз за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства у системі МВС

України створюються і функціонують експертно-криміналістичні установи і підрозділи.

Водночас, *кіберполіція* – це структурний підрозділ Національної поліції України, який діє у складі кримінальної поліції та спеціалізується на попередженні, виявленні, припиненні та розкритті кримінальних правопорушень, механізмів підготовки, вчинення або приховування яких, передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних та комп'ютерних інтернет-мереж і систем [5].

Наступним структурним підрозділом Національної поліції України є *патрульна служба поліції* – це структурний підрозділ Національної поліції України, що виконує функції щодо підтримання громадського порядку та забезпечення безпеки на вулицях міст і на дорогах, а також запобігання злочинам шляхом механізованого або пішого патрулювання.

Отже, до її функцій слід віднести: підтримання громадського порядку; забезпечення безпеки на вулицях міст і на дорогах; профілактика злочинів шляхом механізованого або пішого патрулювання.

У її складі діють піші, автомобільні та мотопатруль, а також кінний патруль для паркових зон, і річковий патруль. Патрулювання вулиць у містах здійснюють піші патрулі, а також патрулі на спеціально обладнаних автомобілях і мотоциклах. Патрулювання паркових зон здійснює кінний патруль. До їхніх обов'язків входить надання інформації пішоходам і водіям транспортних засобів, перевірка і фіксація будь-яких порушень законодавства, виписування штрафів. Поліцейські зобов'язані оперативно реагувати на правопорушення, виїжджати на місце подій і ретельно вивчати скарги громадян. Стосується це також побутових правопорушень (у тому числі домашнього насильства); невідкладної допомоги постраждалим від суспільно небезпечних діянь, нещасних випадків з людьми з обмеженими фізичними можливостями. Крім прямих обов'язків, патрульні поліцейські повинні вміти надавати першу медичну допомогу і консультувати громадян [6].

Наступним суб'єктом у системі Національної поліції України є *органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України*, які є структурними підрозділами МВС України та його територіальних органів, які згідно із Кримінальним процесуальним кодексом України забезпечують досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до їх підслідності.

При цьому, ст. 38 Кримінально-процесуального кодексу України визначає, що органом досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є: 1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів державного бюро розслідувань; 2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України [7].

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою. При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Наступною службою, у системі Національної поліції України є *поліція охорони*. Так, поліція охорони є єдина державна структура, яка надає повний комплекс якісних послуг охорони. Поліція охорони виконує свою роботу і, враховуючи вир змін до діючого законодавства щодо органів внутрішніх справ, надалі динамічно і успішно розвивається, виконуючи свої професійні обов'язки – захист майна та життя громадян від злочинних посягань.

Після створення Національної поліції, юридичні та фізичні особи, котрі користувалися послугами Державної служби охорони перейшли під захист поліції охорони.

Кабінет Міністрів України своєю Постановою № 834 від 13 жовтня 2015 року «Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства

внутрішніх справ» створив як територіальні органи Національної поліції Департамент поліції охорони як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції; Відділ поліції охорони об'єктів стратегічного значення, а також управління поліції охорони в областях, Києві, Автономній Республіці Крим та Севастополі, Криворізький міський відділ Управління поліції охорони в Дніпропетровській області, Маріупольський міжрайонний відділ Управління поліції охорони в Донецькій області, а також Управління поліції охорони з фізичної безпеки в Києві [8]. Також в структурі Поліції охорони є елітний спецпідрозділ «Титан». Так, «Титан» — це високопрофесійна особиста охорона, супровід вантажів і цінностей, забезпечення майнової безпеки українців і іноземних громадян. Співробітники «Титану» проходять навчання в спеціальних навчальних центрах, володіють усіма видами вогнепальної зброї, прийомами бойових мистецтв. Рівень професіоналізму «титанівців» визнаний одним з найвищих у Європі. За весь час існування «Титану», його охоронцями не було допущено жодного випадку загибелі, ушкодження чи інших протиправних дій у відношенні до клієнтів.

Суб'єкт охоронної діяльності на підставі отриманої у встановленому порядку ліцензії надає такі охоронні послуги: 1) охорона майна громадян; 2) охорона майна юридичних осіб; 3) охорона фізичних осіб.

Треба відзначити, що охорона майна та фізичних осіб забезпечується персоналом охорони шляхом здійснення таких заходів як: 1) використання пунктів централізованого спостереження, технічних засобів охорони, транспорту реагування, службових собак; 2) контроль за станом майнової безпеки об'єкта охорони; 3) запобігання загрозам особистій безпеці фізичної особи, яка охороняється; 4) реагування в межах наданих законом повноважень на протиправні дії, пов'язані з посяганням на об'єкт охорони [9].

Для забезпечення громадського порядку на об'єктах і територіях, які мають особливе значення або постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи, Міністерством внутрішніх справ України з дозволу Кабінету

Міністрів України можуть створюватись спеціальні підрозділи поліції. До набрання чинності Закон України «Про Національну поліцію» 7 листопада 2015 року, спеціальні підрозділи поліції називалися спецпідрозділами охорони громадського порядку (добровольчі та під керівництвом МВС).

У березні-травні 2014 р. внаслідок тяжкої економічної й політичної кризи операція російських спецслужб із організації збройних терористичних акцій в Україні поставила під загрозу здатність держави забезпечити правопорядок. Таким чином, у квітні 2014 року міністром МВС України було прийнято рішення про створення добровольчого корпусу спецпідрозділів з охорони громадського порядку — батальйонів та рот патрульної служби міліції особливого призначення (ПСМОП) — для захисту від злочинних посягань та охорони громадського порядку. Спочатку планувалося створити близько 20 регіональних спецпідрозділів підпорядкованих ГУМВС та УМВС України в областях. За станом на 2016 рік згідно у областях України сформовано 30 регіональних спецпідрозділів ПСМОП плановою чисельністю 5 660 чоловік, з яких близько 3 000 чоловік вже проходили службу. 7 листопада 2015 року, після набуття чинності Закону України «Про Національну поліцію», 30 спецбатальйонів перейшли в підпорядкування Національної поліції, решта була розформована, або увійшла до складу Нацгвардії та ЗСУ.

При характеристиці спеціальних підрозділів поліції та поліції особливого призначення, на наш погляд, є не зовсім досконало розмежовані їх функції, не конкретизовані самі суб'єкти, які відносяться до спеціальної поліції, а які до поліції особливого призначення.

На наш погляд, **спеціальна міліція** це поліція, підрозділи якої відповідатимуть за обслуговування залізничного, авіаційного, автомобільного, морського та річкового транспорту, дорожнього господарства та зв'язку (Міністерства інфраструктури України) а також за охорону об'єктів особливого, народногосподарського значення, стратегічного й військового призначення (мости, вокзали, порти) тощо. Із зазначеного визначення, на наш погляд, до спеціальної поліції має бути віднесено також й транспортну поліцію.

Основними завданнями транспортної міліції має бути боротьба зі злочинністю; охорона громадського порядку на транспорті; охорона вантажів та виконання інших завдань, що належать до її компетенції. До її складу транспортної поліції належать: кримінальна поліція: підрозділ карного розшуку, боротьби зі злочинними посяганнями на вантажі, економічної безпеки, експертно-криміналістичні, а також інші підрозділи та установи, необхідні для здійснення оперативно-розшукової діяльності; поліція громадської безпеки: чергові частини, підрозділи патрульної служби та служби спецконтролю авіапасажирів в аеропортах, інші підрозділи, необхідні для здійснення діяльності транспортної поліції.

Водночас, **поліцією особливого призначення** мають бути спеціально навчені підрозділи державних служб, особовий склад яких має високу бойову, вогневу, фізичну, моральну та психологічну підготовку і, котрі використовують легке озброєння армійського типу та спеціальні тактики в операціях з високим ризиком та вирішення специфічних бойових завдань силовими методами в надзвичайно екстремальних умовах, в яких потрібні здібності та навички, що виходять за рамки можливостей звичайних поліцейських.

До поліції особливого призначення в Україні віднесено підрозділ швидкого реагування Корд. Так, КОРД є підрозділ швидкого реагування Національної поліції, який ще перебуває в процесі реформування. КОРД приходить на заміну спеціальним підрозділам колишньої міліції таким як «Сокіл», «Грифон», «Беркут», «Титан» та інших.[3]

Отож, завданнями КОРДа є: звільнення заручників; забезпечення периметра безпеки проти снайперів під час візитів державних осіб; забезпечення більшої вогневої потужності в деяких ситуаціях, у тому числі проти підозрюваних, що забарикадувалися; порятунок поліцейських і цивільних які потрапили під обстріл; контртерористичні операції; вирішення ситуацій, що характеризуються високим ризиком при мінімумі смертей, поранень і пошкоджень власності; забезпечення підтримки при рейдах проти наркомафії, арешти за судовим ордером, обшуках підозрюваних; забезпечення підтримки на особливих заходах; стабілізація небезпечних

ситуацій при зіткненні зі злочинцями (серійні вбивці і т. д.); боротьба з вуличними безладами; захист свідків та учасників судочинства.

Відповідно до поставлених завдань КОРД поділяється на три групи: 1) громадської безпеки; 2) штурмових дій в особливих ситуаціях; 3) маршали.

Перша група забезпечує захист громадської безпеки під час масових заходів. Друга група займається спеціальними штурмовими діями в особливих ситуаціях. Третя група це «маршали» – виконують завдання за програмою захисту свідків.

Таким чином, специфіка діяльності *поліції особливого призначення* має бути обов'язково закріплена окремим нормативно-правовим актом. Особливі функції вимагають більш специфічного озброєння, устаткування, обладнання, транспорту, що позначається на більш високому фінансуванні на відміну від регулярних підрозділів. Рівень бойової підготовки вимагає наявності посиленою навчальної бази, окремих навчальних центрів. При цьому, має обов'язково бути високий рівень моральної, психологічної, ідеологічної, фізичної та бойової підготовки особового складу. Підрозділи *поліції особливого призначення*, як правило, виконують завдання у специфічних умовах, що вимагає високого рівня підготовки. Крім того, спецназ має засоби вузькоспрямованої дії (наприклад, спеціальні засоби розвідки, спеціальні штурмові засоби). З урахуванням того, що підготовка особового складу спецназу має значні витрати та вимагає необхідності більш високого забезпечення безпеки, що потребує наявності більш технологічних засобів захисту, забезпечення життєдіяльності та евакуації. Саме тому, підрозділи *поліції особливого призначення* мають озброєння, оснащення і транспорт з вузьконаправленими характеристиками, більш високими, ніж у тих, які є в галузевій службі за штатом. Це обумовлено, знову ж таки, завданнями, покладеними на *поліцію особливого призначення*.

Так, в залежності від відомчої належності, спецпідрозділи мають бути призначені для вирішення наступних завдань:

- розвідка, диверсійна діяльність.
- контррозвідка, антидиверсійна діяльність;

- забезпечення перевіряє вогневої потужності в деяких ситуаціях, у тому числі проти забарикадувалися підозрюваних;
- порятунок поліцейських і цивільних, які потрапили під обстріл;
- контртерористична діяльність;
- забезпечення громадської безпеки під час масових заходів;
- охорона осіб та об'єктів, відносно яких здійснюється державна охорона;
- охорона та оборона особливо важливих державних об'єктів критичної інфраструктури;
- стабілізація ситуацій, що характеризуються високим ризиком з самогубцями;
- забезпечення підтримки при рейдах проти наркоманії;
- забезпечення підтримки при особливих події;
- стабілізація небезпечних ситуацій при зіткненні зі злочинцями (такими як расисти, серійні вбивці, гангстери).

Висновки. Отже, проведення стратегічної реформи вбачає перетворення міліції з карального органу в сучасне правоохоронне відомство європейського зразка, завданням якого буде захист інтересів населення і держави, а також сумлінна служба на благо суспільства. Саме поліція призначена для захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства; для протидії злочинності, охорони громадського порядку, власності та для забезпечення громадської безпеки.

Література:

1. МВС України оголосило про початок реформи ДАІ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espresso.tv/news/2015/01/19/mvs_ukrayiny_oholosylo_pro_pochatok_reformy_dai
2. Американці завершили тренувати інструкторів нової поліції // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.lviv.ua/news/2015/06/04/amerikantsi-zavershili-trenuvati-instruktoriv-novoyi-politsiyi>
3. Аваков представив майбутніх керівників нової патрульної служби // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espresso.tv/article/2015/06/12/avakov_predstavyy_predstavyy_maybutnikh_kerivnykiv_novoyi_patrulnoyi_sluzhby

4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.

5. До кіберполіції наберуть 400 співробітників // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Національна_поліція_України

6. Патрульная полиция Украины // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Патрульная_полиция_Украины

7. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page2>

8. Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 834 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248570738>

9. Про охоронну діяльність : Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4616-VI (№ 835-VIII від 26.11.2015) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 2. – Ст. 8.

УДК 343.163:502.573(477)

Тюн В. М.,

методист факультету № 2

Львівського державного університету внутрішніх справ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
НАГЛЯДУ ПРОКУРАТУРИ ЗА ЗАКОННІСТЮ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ ЗА
АДМІНІСТРАТИВНІ ЕКОЛОГІЧНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ: НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА**

У статті досліджуються особливості адміністративно-правового регулювання наглядової діяльності прокуратури за додержанням законів при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення у сфері охорони природи та використання природних ресурсів. Проаналізовано зміни у функціях прокуратури України в умовах її реформування.

Ключові слова: прокуратура, нагляд, повноваження, адміністративна відповідальність, заходи впливу, екологічні правопорушення.

В статье исследуются особенности административно-правового регулирования надзорной деятельности прокуратуры за соблюдением законов при применении мер воздействия за административные правонарушения в области охраны природы и использования природных ресурсов. Проанализированы изменения в функциях прокуратуры Украины в условиях ее реформирования.

Ключевые слова: прокуратура, надзор, полномочия, административная ответственность, меры воздействия, экологические правонарушения.

The article deals with the peculiarities of administrative and legal regulation of supervisory prosecutors the observance of laws in the application of measures for administrative violations in the field of environmental protection and natural resources. Analyzed changes in the functions of the Prosecutor's Office of Ukraine in terms of its reform.

Keywords: prosecutor, supervision, powers, administrative responsibility, enforcement measures, environmental offenses.

Постановка проблеми. У системі державних органів прокуратура завжди займала і надалі займає особливе місце. Це обумовлюється не лише визначеними законодавством завданнями та повноваженнями, а й високою загальносоціальною місією охорони прав і свобод людини та громадянина, захисту інтересів держави.

Ще до недавнього часу, здійснюючи загальний нагляд за дотриманням екологічного законодавства, прокуратурою також вживались заходи з виявлення й припинення екологічних правопорушень, застосування санкцій до порушників природоохоронного законодавства. Крім того, природоохоронна прокуратура була наділена широкими повноваженнями з нагляду за дотриманням законності під час провадження у справах про адміністративні екологічні правопорушення.

Сьогодні ситуація суттєво змінилася. На хвилі демократичних реформ Верховна Рада України 14 жовтня 2014 р. ухвалила вже, напевно, очікуваний нами Закон України «Про прокуратуру» (далі – Закон) [1]. Одним із найбільш важливих та резонансних нововведень Закону є позбавлення прокуратури функції нагляду за дотриманням і застосуванням законів, т. зв. «загального нагляду», та усіх пов'язаних з цією функцією повноважень.

Звичайно, в цілому прийнятий Закон в новій редакції спрямований, перш за все, на впровадження європейських стандартів у діяльність правоохоронних органів. Однак, окремі його норми є предметом багатьох дискусій. Через те, подальше наукове дослідження проблем діяльності прокуратури актуалізується.

Метою наукової статті є визначення особливостей адміністративно-правового регулювання наглядової діяльності прокуратури за законністю застосування заходів впливу за адміністративні правопорушення у сфері охорони природи та використання природних ресурсів та їхня характеристика згідно з новим Законом України «Про прокуратуру».

Аналіз дослідження даної проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема нагляду прокуратури за законністю притягнення до адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення вже досліджувалась в сучасній вітчизняній юридичній науці, зокрема у працях таких вчених-правознавців, як: В. І. Бабенко, В. В. Долежан, І. А. Куян, Р. В. МIRONЮК, М. В. Руденко, К. А. Рябець, О. Б. Черв'якова, В. В. Шемчук та інші. Проте, враховуючи законодавчі зміни, а також важливість ролі прокуратури щодо нагляду за законністю дій органів адміністративної юрисдикції при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, є необхідність продовжити висвітлення змісту окреслених проблем цього питання задля удосконалення правозастосовної практики загалом.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід наголосити, що зміни загалом торкнулися системи органів прокуратури України. Відбувається скорочення чисельності

працівників, адже із скасуванням «загального нагляду» потреба в них відпадає. Запроваджено просту ієрархічну структуру: Генеральна прокуратура України, регіональна прокуратура, місцева прокуратура. При цьому ліквідовано спеціалізовані прокуратури – транспортні, природоохоронні. Однак, залишилися військові прокуратури (Головна військова прокуратура (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України), військові прокуратури регіонів (на правах регіональних), військові прокуратури гарнізонів та інші військові прокуратури (на правах місцевих) та створено спеціалізовану антикорупційну прокуратуру.

Однак, втрата прокуратурою функцій здійснення нагляду у сферах суспільних відносин, не пов'язаних з кримінальним судочинством, аж ніяк не свідчить про неважливість її подальшої ролі у охороні та забезпеченні інтересів громадян чи держави.

Так, одна із функцій прокуратури – представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом.

Згідно зі змістом ч. 7 ст. 23 Закону, у разі встановлення ознак адміністративного чи кримінального правопорушення прокурор зобов'язаний здійснити передбачені законом дії щодо порушення відповідного провадження.

З огляду на зазначене вище, у літературі висловлюється цілком слушна думка. Так, М. Стефанчук зауважує, що хоча положення Закону не цілком відповідають визначеній на конституційному рівні назві функцій прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді. Водночас вони розкривають зміст п. 1 Розділу XIII «Перехідні положення» Закону, в якому законодавчо закріплена функція прокуратури щодо нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержання законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами виключно у формі представництва інтересів громадянина або держави в суді. Стає очевидно, що саме таким чином

законодавець висвітлив положення п. 5 ч. 1 ст. 121 Конституції України, яка проголошує однією із функцій прокуратури нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, в нормах нового Закону, визнавши цю функцію формою представництва інтересів громадянина або держави в суді [2, с. 20].

Хоча даний Закон і скасовує широкі повноваження прокурорів щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час провадження у справах про адміністративні екологічні правопорушення, вносячи зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, ми все-таки вважаємо, що необхідно визначити теперішню роль прокурора у сфері застосування адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення.

Зі змісту ч. 5 ст. 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення [3] (далі – КУпАП) випливає, що предметом прокурорського нагляду виступає законність дій органів і посадових осіб, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, під час застосування заходів впливу (заходів примусового характеру), які пов'язані з обмеженням особистої свободи громадян.

Повноваження органів та посадових осіб, які правомочні розглядати і вирішувати справи про адміністративні правопорушення у сфері охорони природи та використання природних ресурсів, визначені КУпАП та окремими законами.

Справи про адміністративні правопорушення у галузі охорони природи та використання природних ресурсів розглядають працівники органів і підрозділів Національної поліції, які мають спеціальні звання, відповідно до покладених на них повноважень та посадові особи органів державної влади, які здійснюють екологічний контроль та нагляд (Держекоінспекція, Держземагентство, Держлісагентство, Держрибагентство, Держводагентство, Держгеонадра тощо).

Крім перелічених органів, справи про адміністративні правопорушення у галузі охорони природи та використання природних ресурсів розглядають також суди.

Однією із суттєвих передумов здійснення прокурорського нагляду в зазначеній сфері є обізнаність прокурорів у системі й компетенції органів адміністративної юрисдикції. Однак це завдання ускладнюється через викликані адміністративною реформою часті зміни назв, функціонального призначення, компетенції, а також утворення нових інституцій, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення [4, с. 32].

Разом із тим, як зазначається в юридичній літературі, множинність та різноплановість екологічних правопорушень обумовлює і специфічність системи органів адміністративної юрисдикції в сфері охорони довкілля. Характерною рисою цієї системи є множинність суб'єктів, що здійснюють юрисдикційну діяльність. Інша особливість цієї системи – неоднорідність її елементів (органів). Це проявляється в тому, що складовими є як органи, спеціально утворювані для здійснення юрисдикційних функцій (місцеві суди), так і органи, які виконують ці функції поряд з іншими, зокрема контрольно-наглядовими. Ще одна ознака розглядуваної системи – територіально-галузевий принцип побудови, що обумовлюється необхідністю забезпечення екологічного правопорядку по всій території країни та запобігання екологічним правопорушенням в окремих сферах, в результаті чого досягається охоплення юрисдикційним захистом, як довкілля в цілому, так і окремі його компоненти [5 с. 107].

Реалізуючи свою функцію нагляду відповідно до ч. 5 ст. 7 КУпАП, прокурор перевіряє на законність дії і рішення органів (посадових осіб), уповноважених здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони природи та використання природних ресурсів.

Приводами для перевірки, напр., можуть бути: виявлення прокурором порушень закону щодо застосування заходів адміністративного примусу (незаконне затримання, вилучення речей, предметів тощо) під час здійснених ним попередніх перевірок; скарги та заяви громадян щодо незаконного вжиття заходів адміністративного примусу за екологічні правопорушення; повідомлення засобів масової інформації;

статистичні дані державних органів, які розглядають справи про адміністративні правопорушення у сфері екології тощо.

Згідно із ч. 1 ст. 26 Закону прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час застосування заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має право:

1) у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу;

2) опитувати осіб, які перебувають у цих місцях, з метою отримання інформації про умови їх тримання та поведінки з ними, ознайомлюватися з документами, на підставі яких ці особи тримаються в таких місцях, або до них застосовано заходи примусового характеру;

3) перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії;

4) вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності;

5) вимагати від керівників органів вищого рівня проведення перевірок підпорядкованих і підконтрольних органів та установ застосування заходів примусового характеру та перевірок інших місць, в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу;

б) звертатися до суду з позовом (заявою) у визначених законом випадках.

Окрім цього, в силу дії положень цієї статті прокурор зобов'язаний негайно звільнити особу, яка незаконно (за відсутності відповідного судового рішення, рішення адміністративного органу або іншого передбаченого законом документа чи після закінчення передбаченого законом або таким рішенням строку) перебуває у місці тримання

затриманих, установі для виконання заходів примусового характеру, іншому місці, в якому особа примусово тримається згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу. Більше того, його письмові вказівки щодо додержання встановлених законодавством порядку та умов тримання осіб є обов'язковими і підлягають негайному виконанню.

Потрібно пам'ятати і про те, що ст. 259 КУпАП передбачений такий адміністративний захід, як доставлення порушника. Даний захід провадиться з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення і якщо складення протоколу є обов'язковим. Так, у силу ч. 3 та ч. 4 цієї статті, при вчиненні порушень земельного законодавства, лісових порушень, порушень правил полювання, правил рибальства і охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці порушення, державні інспектори у сфері державного контролю за використанням та охороною земель і дотриманням вимог законодавства України про охорону земель, працівники державної лісової охорони, а в лісах колективних сільськогосподарських підприємств – працівники лісової охорони зазначених підприємств, уповноважені на те посадові особи органів, які здійснюють державний нагляд за додержанням правил полювання, органів рибоохорони, посадові особи інших органів, які здійснюють державний контроль за охороною і використанням тваринного світу, працівники служб охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також поліцейські можуть доставляти осіб, які вчинили ці правопорушення, у поліцію чи в приміщення виконавчого органу сільської, селищної ради. Доставлення порушника може провадитись також членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, громадськими інспекторами охорони природи, громадськими мисливськими інспекторами, громадськими інспекторами органів рибоохорони та громадськими лісовими інспекторами.

Оскільки, доставлення порушників є заходом адміністративного впливу, пов'язаним з обмеженням особистої

свободи громадян, тому, здійснюючи нагляд, прокурор перевіряє законність дії посадових осіб, які доставляли правопорушника.

Перш за все при перевірці законності доставлення правопорушника прокурор звертає увагу на наступне: чи доставлення порушника було проведено в можливо короткий строк; чи перебування доставленої особи у приміщенні виконавчого органу сільської, селищної ради не тривало більш як одну годину, якщо законом не встановлено інше; чи застосувалися заходи фізичного впливу, спеціальні засоби, вогнепальна зброя та чи відбувалося це у випадках і в порядку, передбачених Законом України від 02 липня 2015 року «Про Національну поліцію».

З метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення допускається застосування прямо передбачених КУпАП заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, а саме: адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів тощо.

У випадку застосування адміністративного затримання прокурор звертає увагу на:

а) обґрунтованість застосування адміністративного затримання;

б) законність проведення затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення (тобто проведення затримання органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами України). У цьому випадку органи внутрішніх справ (Національна поліція) уповноважені затримувати особу за порушення правил полювання, рибальства і охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону і використання тваринного світу;

в) випадки і порядок застосувалися фізичного впливу (сили), спеціальних засобів, вогнепальної зброї, передбачені Законом України від 02 липня 2015 року «Про Національну поліцію»;

г) дотримання строків адміністративного затримання (не більш як три години, а в окремих випадках – до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання);

д) виконання вимоги ст. 261 КУпАП, а саме: обов'язкове складання протоколу про адміністративне затримання із занесенням в нього передбачених законом даних та негайне повідомлення родичів затриманої особи про місце її перебування особи, а при її проханні також власника відповідного підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу.

У випадку здійснення особистого огляду особи правопорушника прокурор звертає увагу на те чи провадився особистий огляд уповноваженими на те посадовими особами, однієї статі з оглядуванням і в присутності двох понятих тієї ж статі.

У випадку здійснення огляду речей правопорушника прокурор звертає увагу на наступне: чи огляд речей, ручної кладі, багажу, знарядь полювання і лову риби, добутої продукції, транспортних засобів та інших предметів провадився уповноваженими на те посадовими особами; провадився у присутності особи, у власності(володінні) якої вони є, а за її відсутності при участі двох понятих; чи відбувалося складання протоколу про особистий огляд, або про це зроблено відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення або в протоколі про адміністративне затримання.

У випадку, коли відбувалося вилучення речей і документів, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, виявлені під час затримання, особистого огляду або огляду речей правопорушника, прокурор звертає увагу на наступне: чи провадилося вилучення речей і документів уповноваженими на те законом посадовими особами; чи дійсно вилучені речі і документи є предметом саме

вчиненого правопорушення; чи були вилучені речі і документи саме під час адміністративного затримання, особистого огляду або огляду речей; чи відбувалося складання протоколу про вилучення речей і документів або про це зроблено відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення, протоколі про адміністративне затримання, або про огляд речей.

Як відомо, найбільш суворим заходом впливу, який застосовується за вчинення адміністративного правопорушення та безпосередньо пов'язаний з обмеженням особистої свободи громадян є адміністративний арешт. Він призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб.

Однак, треба зауважити, що застосування адміністративного арешту не передбачене жодною із санкцій статей Розділу 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини» КУпАП. Тому, прокурор, здійснюючи нагляд за законністю вжитих заходів, повинен відреагувати у відповідності до закону на можливе незаконне рішення щодо застосування до особи адміністративного арешту за вчинене адміністративне екологічне правопорушення.

У випадку, коли до особи за вчинення екологічного правопорушення застосовується стягнення у виді штрафу, а за вчинення іншого правопорушення судом застосовується адміністративний арешт, прокурор здійснює нагляд за законністю застосування арешту.

Висновки. Проаналізувавши положення Закону від 14 жовтня 2014 р. та визначивши особливості адміністративно-правового регулювання наглядової діяльності прокуратури за додержанням законів при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення у сфері охорони природи та використання природних ресурсів, можемо констатувати, що прокуратура позбавляється значної частини повноважень щодо здійснення нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів при провадженні в справах про адміністративні екологічні правопорушення.

Основна роль у виконанні завдань з нагляду за дотриманням законності у цій сфері тепер відводиться органам державної влади та правоохоронним органам. З такої позиції законодавця випливає, що зміни мали б допомогти уникнути дублювання функцій прокуратури та інших державних органів, які наділені повноваженнями щодо здійснення нагляду і контролю за додержанням законів у певних галузях. Це дозволить, з одного боку, конкретизувати відповідальність державних органів за стан справ у певній сфері суспільства, а з іншого – зменшити кількість перевірок та інших заходів, які негативно впливають на діяльність фізичних та юридичних осіб, породжують зловживання та корупцію.

Насамкінець слід звернути увагу на те, що незважаючи на прогресивність реформ прокуратури України, національне законодавство все ж потребує й подальшого доопрацювання, щоб максимально наблизитись до європейських стандартів і забезпечити ефективний захист прав, свобод та інтересів громадян.

Література:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
2. Стефанчук М. Проблеми застосування нового законодавства щодо представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді / М. Стефанчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 5(38). – С. 19-26.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 2 січ. 2016 року: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. – 312 с.
4. Драган О. Прокурорський нагляд за додержанням законів про адміністративні правопорушення / О. Драган // Вісник прокуратури. – 2008. – № 12(90). – С. 29-35.
5. Куян І. А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / І. А. Куян ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2001. – 208 с.

УДК 342.9

Хромова К.І.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

У статті, з метою виявлення форм і методів діяльності органів прокуратури України з протидії корупції, проаналізовано думку юристів щодо змісту термінів «форма», «метод», «протидія» і «корупція». Сформульовано авторське визначення термінів «форма адміністративно-правової діяльності органів прокуратури України з протидії корупції» та «метод адміністративно-правової діяльності органів прокуратури України з протидії корупції». Визначено ключові нормативно-правові акти, які є основою реалізації конкретних форм і методів досліджуваного питання. Автором запропоновано перелік форм і методів діяльності органів прокуратури України з протидії корупції. Зроблено висновок про взаємозв'язок таких форм і методів в теоретичній та практичній площинах.

Ключові слова: форма, метод, протидія, корупція, прокуратура України, етимологія, зміст.

В статье, с целью выяснения форм и методов деятельности органов прокуратуры Украины по противодействию коррупции, проанализированы мнения юристов относительно содержания терминов «форма», «метод», «противодействие» и «коррупция». Сформулировано авторское определение терминов «форма административно-правовой деятельности органов прокуратуры Украины по противодействию коррупции» и «метод административно-правовой деятельности органов прокуратуры Украины по противодействию коррупции». Определены ключевые нормативно-правовые акты, являющиеся основой реализации конкретных форм и методов изучаемого вопроса. Автором предложен перечень форм и методов деятельности

органов прокуратуры Украины по противодействию коррупции. Сделан вывод о взаимосвязи таких форм и методов в теоретической и практической плоскостях.

Ключевые слова: форма, метод, противодействие, коррупция, прокуратура Украины, этимология, содержание.

The article, in order to identify the forms and methods of the activities of the Prosecutor's Office to combat corruption, analyzed the opinions of lawyers on the content of «form» of the terms «method», «opposition» and «corruption». Formulated author's definition of the terms «form of legal and administrative activities of the prosecution authorities of Ukraine on fight against corruption» and «method of administrative and legal activities of the Prosecutor's Office of Ukraine to combat corruption». Identified the key regulations that are the basis for the implementation of specific forms and methods of the studied subject. The author offers a list of forms and methods of the activities of the Prosecutor's Office to combat corruption. It was concluded that the relationship of forms and methods of theoretical and practical planes.

Keywords: form, method, countering corruption, Prosecutor of Ukraine, etymology, content.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна проходить активну стадію реалізації адміністративної реформи в органах виконавчої влади, зокрема в правоохоронних органах. Як відмічає у своєму дослідженні В.О. Белік, корупція є одним з основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, вона негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини [1, с. 188]. Саме тому, вважаємо одним з найбільш небезпечних соціальних лих в період державних перебудов – високий рівень державної та соціальної корумпованості, що пов'язаний зі корупційними проявами в діяльності органів державної виконавчої влади зокрема. А відтак, за умов відсутності системної протидії корупції з боку органів прокуратури, застосування новітніх форм та методів

такої протидії, вона (корупція) здатна до поширення в усіх суспільних відносинах.

Аналіз дослідження даної проблеми. Корупція сьогодні є однією з проблем суспільства, а пошук шляхів вирішення окресленої проблеми вже став предметом дослідження не одного покоління науковців. Аналіз правової літератури дозволяє дійти висновку про недостатню чіткість у формулюванні поняття та розумінні змісту адміністративно-правових форм та методів діяльності органів прокуратури щодо протидії корупції. Відсутність однозначного правового визначення досліджуваної категорії видається однією із тих перепон, які стоять на шляху результативних реформ правоохоронної системи України. Зазначене в цілому підкреслює актуальність даної статті.

Адміністративно-правова характеристика форм та методів діяльності органів державного управління, у тому числі й правоохоронних органів, в різних сферах життєдіяльності вже давно стали предметом наукового дослідження таких учених як: В.Б. Авер'янов, В.О. Белік, Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гарашук, В.В. Головченко, Л.М. Горбунова, Б.П. Єлісєєв, В.С. Журавський, В.І. Козлов, В.К. Колпаков, В.В. Копейчиков, О.М. Костенко, В.П. Марчук, А.Ф. Мельник, В.В. Пахомов, Є.М. Попович, В.М. Селіванов, О.Ф. Скакун, Ю.А. Тихомиров, М.В. Цвік, І.І. Яцків та інші. У свою чергу, проблеми протидії корупції в діяльності різних органів виконавчої влади стали об'єктом наукового пошуку таких науковців, як: О. Андрійко, М. Бездольний, Д. Заброда, О. Кальман, Б. Карпінський, В. Коваленко, М. Мельник, Є. Невмержицький, М. Погорецький, Б. Романюк, М. Хаврошок, Л. Хрулова, Ф. Шиманський та інші. Проте залишається актуальним та дискусійним, а відтак таким, що потребує наукового дослідження, питання форм та методів діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції. **Мету статті** слід визначити як окреслення основних адміністративно-правових форм та методів діяльності прокуратури України щодо протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. З метою висвітлення змісту основних форм та методів діяльності органів прокуратури

України щодо протидії корупції видається необхідним першочергово здійснити аналіз змісту ключових термінів, а саме: «форма», «метод», «протидія», «корупція».

На сторінках правової літератури є досить багато вдалих спроб окреслити термін «форма», які вже здійснили вчені. Так, В.В. Пахомов, вважає, що вони зумовлюються характером відносин у відповідній сфері життєдіяльності людини і прямо чи опосередковано передбачені тими юридичними приписами, за допомогою яких держава регулює діяльність юридичних та фізичних осіб, які в свою чергу обирають ті форми діяльності, що є найбільш виправданими та ефективними [2, с. 75]. У теорії управління, зокрема за версією В.В. Бітяка під формою діяльності розуміють зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюються певними суб'єктами для реалізації поставлених перед ними завдань [3, с. 120]. З позиції В. Б. Авер'янова форми управлінської діяльності – це способи зовнішнього вираження змісту управлінської діяльності в її динаміці, тобто в ході практичного функціонування органів виконавчої влади [4, с. 261]. Це означає, що в процесі діяльності відповідні органи (посадові особи) на основі чинного законодавства самостійно встановлюють обов'язкові правила поведінки з питань, віднесених до їх компетенції. Отже, на підставі наведеного вище констатуємо те, що форми адміністративно-правової протидії корупції – це зовнішній вираз, прояв або вигляд як окремих дій, так і комплексних заходів, що розробляються та здійснюються компетентними суб'єктами з метою протидії корупції.

Наступним терміном, що потребує свого висвітлення є «метод». На сторінках правової літератури Г.В. Атаманчук, пропонує під методами управлінської діяльності розуміти «способи і прийоми аналізу та оцінки управлінських ситуацій, використання правових і організаційних форм впливу на свідомість і поведінку людей у керованих суспільних процесах, відносинах і зв'язках» [5, с. 58]. Науковий інтерес викликає позиція Л.М. Коваля, який пов'язує методи з формами управління, зазначаючи, що «кожна юридична форма управління передбачає використання кількох методів» [6, с. 98]. Дещо відмінний підхід до методів управління американських науковців, хоча в цілому думки збігаються. Проектуючи

отримані вище результати у площину даної статті пропонуємо під методами адміністративно-правової діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції розуміти способи та прийоми за допомогою яких відбувається практична реалізації форм протидії корупції та забезпечується відповідний вплив на учасників суспільних відносин задля досягнення цілей цієї протидії.

Стосовно терміну «протидія», то як зазначає рамках свого дослідження В.О. Белік, поняття «протидія корупції» використовується не випадково, оскільки, незважаючи на те, що інше слово, «боротьба», використовується у назві спеціалізованого законодавчого акту Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [7], що вже втратив чинність, видається більш придатним для характеристики досліджуваного державно-правового механізму. Оскільки кінцевим результатом будь-якої боротьби є перемога (покорення, підкорення) явища, проти якого вона здійснювалася, натомість загальновизнаним серед науковців є той факт, що побороти злочинність, зокрема і корупцію, яка є сукупністю різних правопорушень, зокрема і злочинних, неможливо [8, с. 113], і навпаки – протидія не передбачає в результаті обов'язкової перемоги або чистієї поразки [1, с. 188]. Відтак, під протидією корупції органами прокуратури України слід розглядати комплекс дій компетентного органу, що спрямовані проти діяння, що містить ознаки корупції, вчинене певним суб'єктом.

Наступним ключовим терміном даного підрозділу є поняття «корупція». На сторінках правової літератури досліджуваний термін розглядається у різних векторах. В. Коваленко вважає, що корупція – це одне з явищ, що здатні породжувати кризові стани у різних галузях суспільного та соціального розвитку кожної держави, насамперед це стосується політики, економіки, державного управління, а також є однією із ключових передумов існування організованої злочинності [9, с. 27]. І. Яцків зазначає, що корупція в адміністративно-правовому розумінні є системою публічних відносин, заснованою на передбачених конкретним складом корупційного адміністративного правопорушення діяннях публічних

посадових осіб [10, с. 89]. Отже, у даному випадку доречно дійти висновку про наявний плюралізм поглядів на розуміння змісту поняття «корупція» серед науковців, що є результатом підвищеної уваги останніх до цього соціально-правового явища.

Втім, чітку відповідь щодо змісту досліджуваного терміну дає законодавець. Так, положення Закону України «Про запобігання корупції» у статті 1 визначає як використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [11]. Як бачимо, визначення поняття «корупція» можливе в різних площинах. В загальносоціальному розумінні до корупції відносяться будь-які форми нелегітимного використання службового становища в особистих цілях.

Встановивши етимологію та зміст кочових понять даного дослідження, що були вказані вище, вбачаємо необхідним перейти до окреслення змісту адміністративно-правових форм та методів діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції. Зазначимо, що аналіз наукової літератури дозволив дійти висновку про те, що до визначення організаційно-правових форм діяльності органів прокуратури України науковці підходять по-різному. Так, дослідження існуючих у науці та практиці підходів до форм і методів управлінської діяльності показало, що форми управлінської діяльності, як правило, це – видання правових документів, укладання адміністративних договорів, вчинення інших дій юридичного характеру, здійснення організаційних дій, вчинення матеріально-технічних операцій та інших способів зовнішнього вираження їх змісту. На наш погляд, це твердження правильне частково, лише якщо мати на увазі зовнішнє вираження діяльності органів виконавчої влади. Якщо об'єднати однорідні за своїм вираженням та призначенням дії органів прокуратури

України щодо протидії корупції, то можна виокремити такі загальні форми даної протидії, а саме:

1. Видання актів індивідуального характеру (індивідуальні акти управління) – це форма державно-управлінської діяльності, що реалізується в ході здійснення правозастосовної діяльності та полягає у виданні компетентними суб'єктами правових актів, які стосуються прав та обов'язків конкретної особи. Дана форма протидії корупції може мати як зовнішній, так і внутрішній характер. Окреслена позиція віднайшла свого прояву на сторінках дисертаційного дослідження П.О. Угровецького, де науковець зазначає, що у сучасних умовах прокуратура України являє собою багатофункціональну підсистему в системі державного апарату, її практична діяльність має різнобічний характер. Беручи участь у межах своєї компетенції, визначеної Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру», іншими актами законодавства, у розгляді різних конфліктів на ґрунті застосування права, прокурори – керівники прокуратур та інші посадові особи видають різноманітні адміністративні акти. Цими актами опосередковуються рішення, що приймаються ними при здійсненні прокурорського нагляду і реалізації інших функцій у межах зовнішньо організаційної діяльності [12, с. 110].

Дана форма протидії корупції може мати як зовнішній, так і внутрішній характер. В першому випадку індивідуальні акти видаються стосовно осіб, які перебувають поза межами організаційної структури адміністративно-правового механізму протидії тероризму, а у другому ж індивідуальні правові акти стосуються вирішення внутрішньо організаційних питань.

2. Наступною формою діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції, яку варто розглянути є правотворчість. Чинний Закон України «Про прокуратуру» прямо не передбачає таку форму діяльності щодо протидії корупції, однак опосередковано про це йде мова у положенні ч. 2 ст. 9 згаданого Закону. Так, Генеральний прокурор України видає накази з питань, що належать до його адміністративних повноважень, у межах своїх повноважень, на основі та на виконання Конституції та законів України. Накази Генерального прокурора України нормативно-правового змісту підлягають

державній реєстрації Міністерством юстиції України та включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів. Накази Генерального прокурора України, що є нормативно-правовими актами, після включення до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів публікуються державною мовою в офіційних друкованих виданнях. Усі накази Генерального прокурора України оприлюднюються державною мовою на офіційному веб-сайті Генеральної прокуратури України з додержанням вимог режиму таємності. Накази Генерального прокурора України, що є нормативно-правовими актами і пройшли державну реєстрацію, набирають чинності з дня офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня офіційного опублікування. Накази Генерального прокурора України або їх окремі частини можуть бути оскаржені фізичними та юридичними особами до адміністративного суду в порядку, встановленому законом [13].

Підбиваючи підсумок проведеного дослідження форм діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції, то тут варто зазначити, що форми діяльності (взаємодії) органів прокуратури можна поділити на організаційні та процесуальні. До організаційних форм взаємодії належать:

- спільне планування дій (організаційних, запобіжних, профілактичних, слідчих та оперативно-розшукових);
- взаємний обмін інформацією про попередні та очікувані результати;
- взаємний обмін інформацією про результати та наслідки взаємодії тощо.

Процесуальні форми (стосуються лише оперативно-розшукових та слідчих дій):

- виконання доручень і вказівок слідчого, які обов'язкові для виконання провадження органом дізнання розшукових та слідчих дій; сприяння на вимогу слідчого при провадженні окремих слідчих дій; виконання доручень слідчого при провадженні слідчих та розшукових дій органом дізнання іншої адміністративно-територіальної одиниці; розшук обвинуваченого, який переховується від слідства або якщо його місцеперебування невідоме; вжиття заходів щодо встановлення особи, яка вчинила злочин;

- повідомлення слідчого про результати оперативно-розшукових заходів у кримінальних справах, що передані слідчому до встановлення особи, яка вчинила злочин;

- порушення кримінальної справи і проведення щодо неї невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо злочинів, провадження попереднього слідства стосовно яких обов'язкове [14, с. 30].

Переходячи до питання методів діяльності прокуратури України щодо протидії корупції, то найбільш рельєфно первинні методи знайшли своє вираження саме в адміністративному праві – імперативний та цивільному – диспозитивний. Внаслідок цієї обставини зазначені галузі набули значення провідних або профілюючих з юридичного погляду, а за основними методами закріпились назви: адміністративно-правовий метод регулювання суспільних відносин і цивільно-правовий [15, с. 36]. Так як методологічні проблеми діяльності прокуратури майже не досліджувалися, то існує багато поглядів стосовно цього питання.

У своєму дослідженні О.О. Онищук зазначив, що відносини, які виникають під впливом адміністративно-правового методу регулювання, характеризуються нерівністю сторін і мають назву «відносин влади і підпорядкування». Прикладом таких правовідносин, на переконання науковця, є вимога спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції (боротьби з корупцією) до суб'єкта відповідальності за корупційні правопорушення (об'єкта публічного управління) припинити дії, які у відповідності до законодавства України визнаються корупційними [16, с. 344].

Указаний загальний метод діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції знайшов свого закріплення й у правовому полі у формі обмежень. Так, розділ 4 Закону України «Про запобігання корупції» присвячений таким обмеженням, серед яких:

- обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища;
- обмеження щодо одержання подарунків;
- обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності;

- обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування;
- обмеження спільної роботи близьких осіб [11].

Резюмуючи викладене вище, слід констатувати, що діяльність органів прокуратури України щодо протидії корупції здійснюється шляхом використання значної сукупності різноманітних методів. Для досягнення поставленої мети працівники органів прокуратури у своїй діяльності, у тому числі і управлінській, можуть застосовувати перш за все загальні методи управління: переконання, стимулювання і державний примус. При цьому переконання та стимулювання традиційно передують державному примусу.

Загальні методи набувають особливого характеру, що впливає, по-перше, зі специфічності органів прокуратури, а, по-друге, різноманітності варіантів поєднання переконання, стимулювання та державного примусу. Унаслідок цього вони обумовлюють виникнення цілої групи методів, характерних тільки для діяльності органів прокуратури. Така різноманітність методів, які прокуратура використовує у своїй діяльності, дає підстави для виокремлення більш конкретних методів, які можна назвати спеціальними методами діяльності органів прокуратури. Найбільш детально останні окреслені у положеннях статті 26 Закону України «Про прокуратуру»[13], а саме: має право відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу; опитувати осіб з метою отримання інформації про умови їх тримання та поведінки з ними, ознайомлюватися з документами, на підставі яких ці особи тримаються в таких місцях, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру тощо.

Висновки. Виходячи з цього, доходимо висновку, що система форм та методів діяльності органів прокуратури

України щодо протидії корупції складається з двох рівнів. Форми діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції слід класифікувати на видання актів індивідуального характеру (індивідуальні акти управління) та правотворчість. Стосовно методів діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції, то до першого рівня належать загальні методи, що використовуються органами прокуратури та її посадовими особами під час виконання поставлених завдань і реалізації функцій, передбачених Законом України «Про прокуратуру». Також слід зазначити, що загальні методи характеризуються універсальністю, пов'язані з організаційною (фактичною) та правовою формами діяльності органів прокуратури і поширюються на правотворчу, так і на правозастосовну діяльність як у внутрішньо організаційних і зовнішньо організаційних правовідносинах. Другий рівень методів діяльності органів прокуратури України щодо протидії корупції охоплює так звані спеціальні методи, що застосовуються при проведенні прокурорської діяльності. Спеціальні методи обумовлюються специфікою прокурорської діяльності й особливостями правовідносин. Водночас вони є похідними від загальних методів, виникають, формуються на їх підґрунті, продовжують їх ідею в специфічній сфері діяльності прокуратури, а тому вони прямо чи опосередковано обумовлені загальними методами.

Література:

1. Белік В.О. Поняття та структура механізму адміністративно-правової протидії корупції прокуратурою України / В.О. Белік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-2_2013/7/Bielik%20V.O..pdf
2. Пахомов В. В. Організаційно-правові форми і методи здійснення контролю діяльності податкових органів / В.В. Пахомов // Право і безпека Національний університет внутрішніх справ. – 2005. – № 4. – С. 75-78.
3. Адміністративне право України: Підручник для юрид. вузів і факультетів / Ю.П. Битяк, В.В. Богущкий, В.М. Гарашук та ін.; За ред. Ю.П. Битяка. – Харків: Право, 2001. – 528 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов

(голова). – К.: Видавництво «Юридична думка», 2004.- 584 с.

5. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекций. – М.: Юр. лит., 1997. – С. 174.

6. Коваль Л. М. Адміністративне право України. – К.: Основи, 1994. – 154 с.

7. Про засади запобігання і протидії корупції : Верховна Рада України; Закон, Форма типового документа, Декларація від 07.04.2011№3206-VI // Відомості Верховної Ради України від 07.10.2011 - 2011 р., № 40, стор. 1750, стаття 404.

8. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.

9. Коваленко В. В. Курс адміністративного права [Текст] : підручник / Національна академія внутрішніх справ; ред. В.В. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.

10. Яцків І. І. Загальні положення протидії корупції: адміністративно-правовий аспект // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – Івано-Франківськ, 2009. – Вин. 21. – С. 88-94.

11. Про запобігання корупції : Верховна Рада України; Закон від 14.10.2014№1700-VII // Відомості Верховної Ради України від 05.12.2014 - 2014 р., № 49, стор. 3186, стаття 2056.

12. Угровецький П.О. Адміністративні акти органів прокуратури : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Угровецький Павло Олегович. – Х., 2011. – 195 с.

13. Про прокуратуру : Верховна Рада України; Закон, Перелік від 14.10.2014№1697-VII // Відомості Верховної Ради України від 16.01.2015 - 2015 р., / № 2-3 /, стор. 54, стаття 12.

14. Корж В. Взаємодія прокурора з органами державної влади, управління та контролю / В.Корж // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005 – № 6. – С. 29-32.

15. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.

16. Онищук О.О. Загальний метод протидії корупції в Україні / О.О. Онищук // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 343-346.

УДК 342.12

Шкарупа К. В.,
канд. юрид. наук, викладач
кафедри загальноюридичних дисциплін
Інституту кримінально-виконавчої служби

СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

В статті розглянуто механізми та засоби забезпечення законності під час здійснення дій в межах виконавчого провадження. Дана характеристика та наведені ознаки відповідальності, що характерні для виконавчого провадження.

Ключові слова: способи забезпечення, законність, виконавче провадження, відповідальність, правовідносини.

В статье рассмотрены механизмы и средства обеспечения законности при осуществлении действий в рамках исполнительного производства. Данная характеристика приведены признаки ответственности, характерные для исполнительного производства.

Ключевые слова: способы обеспечения, законность, исполнительное производство, ответственность, правоотношения.

In the article the mechanisms and means of ensuring legality in the implementation of actions within the enforcement proceedings. The characteristic signs and responsibilities are typical for enforcement.

Keywords: ways to ensure, law, enforcement proceedings, responsibility, relationship.

Постановка проблеми. Відповідальність у виконавчому провадженні є процесуальним засобом і правовою гарантією забезпечення належної поведінки суб'єктів правовідносин, виникаючих в ході виконавчого провадження. Вона сприяє припиненню та попередженню правопорушень, дієвому

відновленню порушених прав та охоронюваних законом інтересів стягувачів.

Кожна імперативна юридична норма встановлює обов'язкове правило поведінки учасників правовідносин та містить санкцію, яка є підставою застосування конкретних мір відповідальності. Якщо диспозиція норми визначає належну поведінку суб'єкта, то санкцією регулюється сутність, зміст і вид відповідальності суб'єкта за ухилення від належної поведінки, тобто за правопорушення.

Окрім іншого, необхідно звернути увагу на те, що суб'єкти виконавчого провадження відіграють значну роль при здійсненні виконавчих дій, а кожен суб'єкт повинен мати відповідну правосуб'єктність для того, щоб брати участь у виконавчому провадженні.

Аналіз дослідження даної проблеми. Дана проблема активно досліджується сучасними науковцями. У роботах Ю. Бітяка, В. Богуцького, В. Гарашук, Р. Ігоніна, А. Перепелиці, О. Кононенко, І. Погасій, Д. Лук'янця, С. Гончарука та багатьох інших досліджувалися окремі аспекти визначеної проблематики.

Метою даної статті є аналіз характерних ознак та видів виконавчої відповідальності, санкцій та особливості їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Варто звернути увагу на ту обставину, що використання державними органами адміністративно-правових засобів впливу має ґрунтуватися на законі. Застосування примусових заходів завжди пов'язане з обмеженням прав громадян і тягне для них настання певних негативних наслідків. Тому держава, яка намагається втілити в життя правову модель взаємовідносин з суспільством, завжди прагне до чіткої і послідовної регламентації права на реалізацію примусових заходів. При чому застосування примусу не має бути самою ціллю, метою діяльності посадових осіб. З огляду на зазначене вище, примусові заходи можуть застосовуватися лише у випадках очевидного і серйозного порушення вимог законодавства, які призводять до порушення прав і свобод інших осіб і суспільства в цілому. Держава має право вдаватися до санкціонованого примусу тільки на підставі, і в межах встановлених законом. При цьому громадяни повинні мати

гарантоване право судового захисту від незаконного і свавільного здійснення примусу

Зміст відповідальності полягає в обов'язку суб'єкта виконавчого провадження зазнавати негативних наслідків в разі порушення цим суб'єктом імперативних приписів норм, регулюючих виконавче провадження.

Що стосується класифікації відповідальності у виконавчому провадженні, пропонується виокремити чотири основні її види в залежності від суті міри відповідальності, встановленої нормою виконавчого права: 1) штрафну; 2) у вигляді виконавчого збору; 3) компенсаційну; 4) у вигляді інших негативних наслідків.

Виконавча відповідальність являє собою юридичну відповідальність. При цьому остання утворена шляхом узагальнення загальних ознак цивільно-правової та кримінальної відповідальності, а також адміністративної.

Теоретичне дослідження виконавчої відповідальності побудовано на наступних зв'язках: виконавча відповідальність – юридична відповідальність – кримінальна та цивільно-правова відповідальність. Юридична відповідальність виступає своєрідним проміжною ланкою та визначається шляхом порівняння і виявлення спільних та відмінних ознак (рис, властивостей) кримінальної та цивільно-правової відповідальності, а також адміністративної відповідальності.

Виокремлюється в юридичній літературі ще один вид юридичної відповідальності – дисциплінарна відповідальність. Ця юридична відповідальність є право змінною, тобто вона тягне зміни або припинення трудового договору як правовідносин.

На нашу думку, очевидно, що виконавча відповідальність не входить в зміст ні кримінальної, ні цивільної відповідальності, хоча, безумовно, певні точки зіткнення у них є. Наше завдання виявити загальні властивості та на їх основі сформулювати властивості, характерні для досліджуваних понять.

Потрібно також зауважити, що є необхідним виділити два різновиди юридичної відповідальності: публічно- та приватноправову. Так, цивільно-правова відповідальність

безумовно відноситься до приватноправової, а кримінальна – до публічно-правової. Адміністративна відповідальність, хоча здебільшого відноситься до публічно-правової відповідальності, тобто вельми схожа на кримінальну, але володіє певними властивостями, характерних для приватноправової, тобто цивільно-правової відповідальності.

Переважно особливості не самої юридичної відповідальності, а публічно- чи приватноправової призвели до різноманітного розуміння юридичної відповідальності.

Загальновизнано, що підставою для притягнення до відповідальності є наявність складу правопорушення (corpus delicti) [1, с. 46]. Відсутність хоча б одного із елементів складу правопорушення робить неможливим притягнення до відповідальності.

Не можна не згадати і про більш складні теоретичні конструкції юридичної відповідальності, де підставами притягнення до відповідальності є: нормативно-правові, правосуб'єктні, юридико-формальні ознаки. До перших відноситься встановлення відповідальності безпосередньо нормативним актом чи договором, до других – наявність деліктоздатності у суб'єкта, що порушив норму права, до третіх – саме склад правопорушення [2, с. 84].

Перейдемо до відповідальності учасників виконавчого провадження та осіб, які залучаються до проведення виконавчих дій, яких за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків, може бути притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності залежно від характеру правопорушення, яке вони вчинили, а також форми участі цих осіб у виконавчому провадженні.

Залежно від форми участі особи у виконавчому провадженні відповідальність можна поділити на такі види:

- відповідальність державного виконавця за невиконання чи неналежне виконання своїх посадових обов'язків;
- відповідальність сторін виконавчого провадження та інших осіб, які беруть участь у виконанні;

- відповідальність осіб, які залучаються до проведення виконавчих дій.

Наступним етапом розглянемо застосування інших заходів відповідальності у виконавчому провадженні.

Кримінальна відповідальність може наставати у таких випадках.

1. Вчинення діянь, спрямованих на невиконання чи недопущення виконання рішення.

2. Вчинення діянь, спрямованих проти учасників виконавчого провадження.

3. Вчинення діянь учасниками виконавчого провадження.

Адміністративну відповідальність у виконавчому провадженні встановлено за невиконання законних вимог державного виконавця щодо усунення порушень законодавства про виконавче провадження, втрату або несвоєчасне відправлення виконавчого документа, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, неповідомлення боржником про зміну місця роботи (перебування), а також неявку без поважних причин за викликом державного виконавця (ст. 188¹³ КУпАП). Такі діяння тягнуть за собою накладення штрафу від двох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За ухилення від відшкодування майнової шкоди, заподіяної злочином підприємствам, установам, організаціям або громадянам, особі, зобов'язаній за вироком або рішенням суду відшкодувати таку шкоду, відповідно до ст. 51¹ КУпАП може бути оголошено попередження, накладено штраф від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або присуджено виправні роботи на строк до двох місяців із відрахуванням 20 відсотків заробітку.

Протоколи про адміністративні правопорушення у цих справах мають право складати державні виконавці (ст. 255 КУпАП), а безпосередньо справи розглядає суд (ст. 221 КУпАП).

Санкції виконавчого провадження, які не віднесено до жодного з існуючих видів юридичної відповідальності, є подібними за правовою природою до адміністративної відповідальності. На особливий правовий характер цих санкцій

вказує Пленум Верховного Суду України у постанові від 26 грудня 2003 р. № 14 (п. 19), відповідно до якої скарги на постанови державного виконавця про накладення штрафу може бути оскаржено до суду в порядку гл. 31-Г ЦПКУ, а не гл. 31, яка регулює порядок розгляду та вирішення справ про оскарження постанов про притягнення до адміністративної відповідальності.

За порушення вимог закону, невиконання законних вимог державного виконавця громадянами чи посадовими особами, втрату або несвоєчасне відправлення виконавчого документа, неподання або подання неправдивих відомостей про доходи і майновий стан боржника, а також неповідомлення боржником про зміну місця роботи (перебування), якщо ці дії не мають ознак злочину, а також за неявку без поважних причин за викликом державного виконавця на винних осіб за постановою начальника відповідного відділу ДВС накладають штраф від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У разі невиконання у встановлений державним виконавцем строк без поважних причин рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, які може виконати лише він, державний виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника-фізичну особу в розмірі від двох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на боржника-юридичну особу – від двадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та призначає новий строк для виконання.

У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин державний виконавець у тому самому порядку накладає штраф на боржника у подвійному розмірі. За подальшого невиконання рішення боржником державний виконавець порушує клопотання перед судом про кримінальну відповідальність боржника (ст. 87 Закону України «Про виконавче провадження» – далі Закону) [3].

Видом санкцій виконавчого провадження є привід боржника у разі, якщо останній не виконує свого обов'язку з'явитися на виклик державного виконавця. Таким правом наділений

державний виконавець відповідно до ст. 5 Закону. Безпосередній привід здійснюють органи внутрішніх справ відповідно до Інструкції про порядок взаємодії органів внутрішніх справ України та органів державної виконавчої служби при примусовому виконанні рішень судів та інших органів (посадових осіб), яку затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України та Мінюсту від 25 червня 2002 р. № 607/56/5.

Спеціальним прикладом застосування *цивільно-правової відповідальності* за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків учасниками виконавчого провадження можна назвати те, що підлягають відшкодування збитки, завдані сторонам неправильним висновком експерта або спеціаліста (ст. 14 Закону).

Стягувач має право подати позов до юридичної особи, з вини якої не було стягнуто кошти з боржника (ст. 86 Закону), при цьому він звільняється від сплати державного мита при зверненні до суду. За змістом цієї норми відповідальність юридичної особи може застосовуватись як за неможливості, так і за ускладнення виконання рішення з вини зазначеної особи. Вина юридичної особи в невиконанні рішення доводиться відповідно до положень ст. 30 ЦПКУ і може полягати у непроведенні стягнення коштів із боржника як навмисно, так і внаслідок недбалості, в тому числі й у разі невиплати йому заробітку (доходу), на який звертається стягнення. Важливим при цьому є те, що до юридичної особи не переходять зобов'язання боржника за виконавчим документом, оскільки присуджені з неї на користь стягувача кошти мають компенсаційний характер (п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 14). З іншого боку, сплата юридичною особою грошових коштів боржникові як відшкодування не звільняє боржника від виконання свого обов'язку, який вказано у виконавчому документі.

Література:

1. Авер'янов В. Б. Українське адміністративне право : черговий етап реформування / В. Б. Авер'янов : зб. наук. праць // [Українське

адміністративне право : актуальні проблеми реформування]. – Суми : ВВП „Мрія-1”, ЛТД „Ініціатива”, 2000. – С. 46-51.

2. Пушкин А., Шишка Р., Рябоконь И. Предпринимательская деятельность и результаты творческого труда // Бізнес-Інформ. – 1994. – № 8. – С. 16.

3. «Про виконавче провадження» Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

УДК 321.5

Шруб І.В.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри
адміністративної діяльності
Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Аналізується поняття та характерні риси професійного навчання працівників поліції, а також проводиться його відмежування від таких близьких йому за змістом і смисловим навантаженням термінів, як «професійний розвиток» та «професійна підготовка». Розглядається порядок, організація та терміни проведення професійного навчання поліцейських, його мета, завдання, види, форми та система (етапи).

Ключові слова: навчання, освіта, неформальне професійне навчання, первинна професійна підготовка, підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, післядипломна освіта.

Анализируется понятие и характерные черты профессионального обучения работников полиции, а также проводится его отграничение от таких близких ему по содержанию и смысловой нагрузке терминов, как «профессиональное развитие» и «профессиональная подготовка». Рассматривается порядок, организация и сроки

проведення професійного навчання поліцейських, його цілі, задачі, види, форми і система (етапи).

Ключевые слова: навчання, неформальне професійне навчання, первинна професійна підготовка, підготовка в вищих навчальних закладах за специфічними умовами навчання, післядипломне навчання.

We analyze the concepts and features of professional training of police officers and held his separation from those close to him for the semantic contents and terms such as «professional development» and «training». We consider the order, organization and timing of professional police training, its purpose, objectives, types, forms and system (stages).

Keywords: education, education, non-formal vocational training, initial training, training in higher education with the specific terms of education, postgraduate education.

Постановка проблеми. Освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Закон України «Про освіту» основною метою освіти визначає всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [1].

Держава гарантує громадянам України право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах, яке забезпечується: 1) розгалуженою мережею навчальних закладів, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти; 2) відкритим характером навчальних закладів, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина; 3) різними формами навчання – очною,

вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Найважливішим і найнадійнішим способом отримання освіти є навчання. У стислій описовій формі навчання можна визначити як шлях освіти, як передачу людині знань, умінь і навичок, або ж як специфічний процес пізнання. Навчання – це організована, двостороння діяльність, в ході якої особи, які навчаються, оволодівають не лише різноманітними знаннями, вміннями і навичками, а й розвивають свої розумові сили і творчі здібності.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних різновидів навчання та важливим засобом професійного розвитку працівників є професійне навчання. Зважаючи на ту вагому роль, яку відіграє професійне навчання в розбудові ринкової економіки, 12.01.2012 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про професійний розвиток працівників», що закріплює правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи професійної освіти, а також визначає компетенцію держави, роботодавців та професійних спілок у забезпеченні професійного розвитку працівників [2]. Закон також вперше дає визначення професійного навчання як процесу цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва.

Поряд із терміном «професійне навчання» також широко використовуються такі близькі йому за змістом і смисловим навантаженням терміни, як «професійний розвиток» та «професійна підготовка». Перший термін вживається в Законі України «Про професійний розвиток працівників». Однак, незважаючи на те, що вказаний термін досить часто зустрічається не лише в тексті Закону, але й також міститься в його назві, офіційне законодавче тлумачення йому не дається. Звернення до доктринальних тлумачень дозволяє зробити висновок, що за своїм змістом професійний розвиток – це

ширше поняття, ніж професійне навчання, яке є лише одним із багатьох (хоча і основним) напрямом професійного розвитку. Професійний розвиток і професійне навчання мають єдину спільну мету – формування у працівників теоретичних знань, умінь та практичних навичок, необхідних для якісного виконання ними своїх обов'язків. Різниця лише в тому, що професійне навчання зорієнтоване на сучасні потреби і має переважно прикладний характер, а професійний розвиток орієнтується на майбутнє і має більш фундаментальний характер.

Термін «професійна підготовка» вживається переважно у відомчих нормативно-правових актах. Для прикладу, можна навести такі накази МВС України: «Про затвердження Положення про організацію курсів первинної професійної підготовки (спеціалізації) працівників підрозділів патрульної служби» від 16.03.2015 р. № 276; «Про затвердження Положення про Училище професійної підготовки працівників міліції» від 23.06.2014 р. № 594; «Про затвердження Положення з організації стажування керівного і педагогічного складу училищ професійної підготовки працівників міліції та навчальних центрів підготовки працівників ОВС у вищих навчальних закладах МВС України» від 12.08.2013 р. № 773; «Про затвердження Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу ОВС України» від 13.04.2012 р. № 318 (далі – Положення) та ще багато інших. До речі, останній із вказаних нормативно-правових актів містить визначення професійної підготовки осіб рядового та начальницького складу ОВС, під якою пропонується розуміти організований безперервний і цілеспрямований процес з оволодіння знаннями, спеціальними вміннями і навичками, необхідними для успішного виконання оперативно-службових завдань [3].

Якщо порівняти це визначення, а також інші норми Положення із тими, що закріплені в Законі України «Про професійний розвиток працівників», то можна зробити висновок про тотожність термінів «професійна підготовка» та «професійне навчання» осіб рядового та начальницького складу ОВС. Даний висновок має досить важливе практичне значення з

огляду на норму, яка закріплена в ч. 2 ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію» [4] (далі – Закон). Зокрема, в ній зазначається, що «порядок, організацію та терміни проведення професійного навчання визначає МВС України».

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що на сьогодні порядок, організація та терміни проведення професійного навчання поліцейських визначені в Положенні з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу ОВС України, яке затверджене Наказом МВС України від 13.04.2012 р. № 318.

Метою професійного навчання всіх категорій працівників є підвищення їх конкурентоспроможності відповідно до суспільних потреб, підвищення ефективності використання праці та забезпечення досягнення належного професійного рівня працівниками. У досягненні цієї мети приймають активну участь різноманітні суб'єкти. В першу чергу, це держава, політика якої у сфері професійного розвитку працівників формується за такими принципами: доступності професійного розвитку працівникам; вільного вибору роботодавцем форм і методів забезпечення професійного розвитку працівників з урахуванням специфіки їх роботи; додержання інтересів роботодавця та працівника; безперервності процесу професійного розвитку працівників. Державне управління у сфері професійного розвитку працівників здійснюється центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики, центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, молоді та спорту, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади відповідно до їх повноважень. Професійні спілки та їх об'єднання, організації роботодавців та їх об'єднання теж залучаються до процесу професійного навчання працівників. Зокрема, вони: беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері професійного розвитку працівників, здійсненні заходів, передбачених колективними договорами і угодами; здійснюють громадський контроль за дотриманням вимог нормативно-правових актів у сфері професійного розвитку працівників; спільно з органами державної влади беруть участь у

моніторингу ринку праці та прогнозуванні його розвитку, формуванні державного замовлення на підготовку фахівців.

Безпосереднє управління у сфері професійного розвитку працівників здійснюють роботодавці шляхом організації професійного навчання працівників та їх атестації. Що стосується професійного навчання поліцейських, то безпосереднє управління цим процесом покладається на Міністерство внутрішніх справ та його відповідні структурні підрозділи. При цьому, якщо виходити з логіки ст. 4 Закону України «Про професійний розвиток працівників» [2], до основних напрямів діяльності МВС (як роботодавця) у сфері професійного навчання поліцейських відноситься: 1) розроблення поточних та перспективних планів професійного навчання поліцейських; 2) визначення видів, форм і методів професійного навчання поліцейських; 3) розроблення та виконання робочих навчальних планів і програм професійного навчання поліцейських; 4) організація професійного навчання поліцейських; 5) добір педагогічних кадрів та фахівців для проведення професійного навчання поліцейських безпосередньо в системі МВС; 6) ведення первинного та статистичного обліку кількості працівників, зокрема тих, які пройшли професійне навчання; 7) стимулювання професійного зростання поліцейських; 8) забезпечення періодичного підвищення кваліфікації поліцейських безпосередньо в системі МВС або в відповідних навчальних закладах; 9) визначення періодичності атестації поліцейських та організація її проведення; 10) проведення аналізу результатів атестації та здійснення заходів щодо підвищення професійного рівня поліцейських.

Основні завдання професійного навчання поліцейських визначені в п. 1.4 Положення. Зокрема, це: 1) підготовка кваліфікованих фахівців правоохоронної діяльності, здатних на належному рівні забезпечувати охорону громадського порядку, проводити заходи по боротьбі зі злочинністю та захисту законних прав, свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України; 2) вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність ОВС та їх практичне застосування при здійсненні оперативно-службової діяльності; 3) набуття працівниками знань і спеціальних навичок, необхідних для

успішного виконання оперативно-службових завдань, та постійне їх удосконалення; 4) удосконалення навичок керівного складу ОВС з організації управління та навчання підлеглих, впровадження в практику оперативно-службової діяльності досягнень науки та техніки, передових форм та методів роботи, основ наукової організації праці; 5) розвиток у працівників ОВС особистих моральних якостей, почуття відповідальності за власні дії, прагнення до постійного вдосконалення свого професійного та загальнокультурного рівня; 6) навчання працівників ОВС прийомам та способам забезпечення професійної та особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, у тому числі в екстремальних умовах; 7) зміцнення зв'язків з населенням, забезпечення працівниками ОВС прав людини та громадянина під час виконання ними службових обов'язків.

Окрему увагу необхідно звернути на організацію професійного навчання поліцейських. За загальним правилом, організація професійного навчання працівників здійснюється роботодавцями з урахуванням потреб власної господарської або іншої діяльності відповідно до вимог законодавства (ст. 6 Закону України «Про професійний розвиток працівників»). Вказаний Закон також визначає, що професійне навчання працівників може здійснюватись або безпосередньо у роботодавця або на договірній основі у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, на підприємствах, в установах або організаціях. Роботодавець також може утворити окремий підрозділ з питань професійного навчання працівників або покласти функції з організації такого навчання на відповідних фахівців.

В системі МВС реалізація зазначених вище законодавчих положень має деяку специфіку. Так, на сьогодні загальне керівництво професійним навчанням працівників ОВС здійснює Департамент кадрового забезпечення МВС України. Безпосереднє керівництво професійною підготовкою в підпорядкованих органах, підрозділах та установах здійснюють начальники (керівники) структурних підрозділів апарату МВС, Головних управлінь Національної поліції в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, вищих навчальних закладів і

науково-дослідних установ МВС України. Начальники (керівники) усіх рівнів персонально відповідають за стан роботи з організації професійного навчання підлеглого особового складу на рівні, який забезпечує успішне виконання працівниками оперативно-службових завдань. Кожен начальник (керівник) зобов'язаний забезпечити підлеглим працівникам належні умови для навчання, вживати заходи для створення, розвитку та вдосконалення навчально-матеріальної бази, брати безпосередню участь у проведенні занять.

Організаційне та методичне забезпечення професійного навчання, надання практичної допомоги та контроль за станом її організації у структурних підрозділах апарату МВС, Головних управлінь Національної поліції в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ МВС України здійснює управління професійної підготовки та освіти Департаменту кадрового забезпечення МВС України. Функції організаційно-методичного забезпечення професійного навчання в структурних підрозділах апарату Головних управлінь Національної поліції в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, вищих навчальних закладів МВС України здійснюють підрозділи професійної підготовки. Функції організаційно-методичного забезпечення професійного навчання безпосередньо в органах і підрозділах внутрішніх справ здійснюють старші інспектори (інспектори) професійної підготовки. В органах і підрозділах внутрішніх справ, де відсутні такі штатні посади, ці функції покладаються на одного з найбільш підготовлених працівників з числа середнього начальницького складу.

На сьогодні до підрозділів професійної підготовки в системі МВС України віднесено: 1) управління (відділи, сектори) професійної підготовки, які діють у складі структурних підрозділів апарату МВС, Головних управлінь Національної поліції в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, вищих навчальних закладів МВС України, а також інших підрозділів та установ, які функціонують при МВС України; 2) вищі навчальні заклади МВС України; 3) училища професійної підготовки працівників міліції; 4) навчальні центри підготовки працівників поліції. Зазначені підрозділи забезпечують: підготовку

організаційно-розпорядчих документів з питань професійного навчання особового складу; розроблення спільно із структурними підрозділами апарату МВС, Головних управлінь Національної поліції в АРК, областях, містах Києві та Севастополі, вищих навчальних закладів МВС України типових тематичних планів; надання методичної та практичної допомоги в організації планування та проведення занять з усіх видів службового навчання; запровадження в навчальний процес навчально-методичних матеріалів та навчальних посібників; вивчення та аналіз стану організації професійного навчання в органах поліції, а також підготовку пропозицій щодо підвищення якості навчання та навчально-матеріальної бази; контроль за станом організації професійного навчання в органах поліції та рівнем підготовки працівників.

Основними завданнями підрозділів професійної підготовки є: 1) забезпечення організованого, безперервного і цілеспрямованого процесу оволодіння особами рядового і начальницького складу органів поліції знаннями, спеціальними вміннями і навичками, необхідними для успішного виконання оперативно-службових завдань; 2) розвиток та організація ефективної системи освіти та науки МВС України; 3) забезпечення діяльності навчальних закладів МВС України щодо підготовки фахівців для органів поліції, удосконалення навчального процесу та навчально-методичного забезпечення; 4) впровадження в навчальний процес новітніх освітніх технологій, результатів наукових розробок та позитивного досвіду роботи органів поліції; 5) забезпечення подальшого вдосконалення змісту початкової підготовки та вищої освіти, навчальних планів і програм, методичного забезпечення навчального процесу; 6) організація післядипломної освіти працівників органів поліції; 7) забезпечення проведення актуальних наукових досліджень (прикладних, теоретичних) проблем діяльності органів поліції; 8) організація належної підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів в ад'юнктурах, докторантурах вищих навчальних закладів МВС України; 9) організація спортивно-масової роботи з особовим складом та роботи з реалізації в органах поліції державних програм з розвитку фізичної культури та спорту.

Наступне питання, на якому необхідно зупинитись більш детально, торкається основних видів і форм професійного навчання поліцейських. Відразу ж зауважимо, що Положення не містить чітко закріпленого переліку основних видів та форм професійного навчання осіб рядового та начальницького складу органів поліції. Тому, при вирішенні даного питання необхідно звертатись до Закону України «Про професійний розвиток працівників» [2], Наказу Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України № 127/151 від 26.03.2001 р [5]. та інших нормативно-правових актів. Так, в ст. 1 та ст. 6 названого Закону виділяються дві основні форми професійного навчання: формальне та неформальне.

Формальне професійне навчання працівників – це набуття ними професійних знань, умінь і навичок у навчальному закладі або безпосередньо у роботодавця відповідно до вимог державних стандартів освіти, за результатами якого видається документ про освіту встановленого зразка. Формальне професійне навчання працівників, які за класифікацією професій належать до категорій керівників, професіоналів і фахівців включає в себе перепідготовку, стажування, спеціалізацію та підвищення кваліфікації і може організовуватися на договірних умовах у вищих навчальних закладах.

Неформальне професійне навчання працівників – це набуття ними професійних знань, умінь і навичок, не регламентоване місцем набуття, строком та формою навчання. Воно здійснюється за згодою працівників безпосередньо у роботодавця згідно з його рішенням, за рахунок його коштів з урахуванням потреб власної господарської чи іншої діяльності. За результатами неформального навчання працівникові видається довідка, в якій зазначаються професія (спеціальність), за якою здійснювалось навчання, напрям підвищення кваліфікації, строки навчання.

Чинним законодавством передбачено різноманітні форми професійного навчання, які враховують конкретний різновид навчання, характер виробництва, бажання працівників, можливості роботодавця та інші істотні умови. Зокрема, це може бути денна, вечірня (змінна), очно-заочна, дистанційна,

екстернатна форми, з відривом і без відриву від виробництва та за індивідуальними навчальними планами.

Що стосується системи (етапів) професійного навчання, то вона визначається в ч. 1 т. 72 Закону України «Про національну поліцію» і складається з чотирьох основних елементів: 1) первинна професійна підготовка; 2) підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; 3) післядипломна освіта; 4) службова підготовка [4].

1) Первинна професійна підготовка – це підготовка поліцейських, які вперше прийняті на службу в поліції, з метою набуття ними спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції. Відразу ж зауважимо, що в Положенні з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу ОВС України закріплено дещо інший підхід до визначення первинної професійної підготовки. Зокрема, на даному етапі Положення окремо виділяє два рівні навчання: початкову підготовку вперше прийнятих на службу в поліцію працівників та первинну професійну підготовку. При цьому початкова підготовка визначається як процес формування у працівників поліції спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних для виконання службових обов'язків за конкретною посадою. Таку підготовку проходять працівники, яких уперше прийнято на службу в поліцію на посади рядового і начальницького складу. Первинна професійна підготовка в Положенні зводиться до процесу формування у слухачів навчальних закладів спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних для виконання обов'язків лише працівників підрозділів патрульної служби.

2) Підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання – це здобуття особами перемінного складу в державних навчальних закладах, підпорядкованих МВС, освітніх ступенів молодшого бакалавра, бакалавра, магістра (освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста) шляхом одержання знань в обсязі, що відповідає вимогам державного та галузевого стандартів вищої освіти, а також розвиток у них умінь та навичок, необхідних для якісного виконання покладених на поліцію завдань.

Відразу ж зауважимо, що в Законі України «Про національну поліцію» мова йде не про всі ВНЗ, а лише про ВНЗ із специфічними умовами навчання. До таких чинним законодавством віднесено ВНЗ державної форми власності, які здійснюють на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах начальницького складу з метою задоволення потреб МВС України. На сьогодні в системі МВС передбачено функціонування таких типів ВНЗ із специфічними умовами навчання: університети, академії, інститути, коледжі, училища.

3) Післядипломна освіта – це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки поліцейських шляхом поглиблення, розширення та оновлення їх професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду. Система післядипломної освіти поліцейських складається з наступних елементів: спеціалізація, перепідготовка, підвищення кваліфікації та стажування.

4) Службова підготовка – це система заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності. Службова підготовка проводиться в плановому порядку і спрямована на забезпечення успішного виконання оперативно-службових завдань працівниками поліції.

Варто зауважити, що на відміну від інших видів професійного навчання (первинної професійної підготовки, підготовки у вищих навчальних закладах та післядипломної освіти), яким в Законі України «Про національну поліцію» присвячено окремі статті (ст.ст. 73, 74 та 75 відповідно), організація та порядок проведення службової підготовки поліцейських в законодавчому порядку не регулюється. Тому, для роз'яснення вказаних питань необхідно звертатись до відомих нормативно-правових актів, основним з яких в даному випадку є Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України [3]. На сьогодні, зазначене Положення закріплює такі основні складові (напрями) службової підготовки: 1) школа

підвищення оперативної майстерності; 2) функціональна підготовка; 3) тактико-спеціальна підготовка; 4) психологічна підготовка; 5) вогнева підготовка; 6) фізична підготовка; 7) загальнопрофільна підготовка.

На завершення викладеного, зазначимо, що аналіз закріпленої в ст. 72 Закону України «Про національну поліцію» системи професійного навчання поліцейських дає підстави для висновку про його комплексний характер. Це безперервний процес, який охоплює різні категорії поліцейських: по-перше, нових працівників з метою їх первинного навчання та прискорення адаптації до умов служби; по-друге, працівників, у яких повинні з'явитися нові обов'язки, і в цьому випадку мова йде про підвищення їх кваліфікації; по-третє, усіх інших працівників з метою підтвердження їх кваліфікації, навчання їх у відповідності з новими вимогами законодавчих актів, а також з метою засвоєння нових прийомів і методів виконання функціональних обов'язків. Відповідно, потреба в професійному навчанні може з'явитись на будь-якому етапі служби в поліції: в процесі професійного відбору поліцейських; під час просування по службі та переміщення поліцейських на інші посади; з певною періодичністю під час проходження ними служби.

Висновки. Таким чином, основною вимогою, якій на сьогодні має відповідати професійне навчання поліцейських, є його постійний характер, що обумовлено наступними факторами: 1) постійні та швидкі зміни в усіх сферах суспільного життя: в політиці, економіці, соціальних відносинах тощо, що вимагають постійного професійного навчання поліцейських з метою їх адаптації до сучасних реалій; 2) докорінне реформування органів поліції та правоохоронної системи в цілому, основною метою яких є переорієнтація діяльності поліції на надання соціальних послуг населенню; 3) необхідність опанування поліцейськими нових методів і засобів вирішення поставлених перед ними завдань; 4) постійна зміна та оновлення нормативно-правового забезпечення діяльності різних служб та підрозділів поліції; 5) впровадження нової техніки, нових методик та технологій, зростання комунікаційних можливостей, збільшення кількості та обсягів інформаційних ресурсів, що обумовлює потребу в підвищенні

чи навіть зміні кваліфікації працівників, які раніше з ними працювали тощо. І, найголовніше, для будь-якої організації, і для поліції в першу чергу, більш ефективним і економічно вигідним є підвищення віддачі від уже працюючих працівників на основі їх постійного навчання та підвищення кваліфікації, ніж залучення нових працівників.

Система професійного навчання поліцейських повинна формуватись на базі різних напрямів практичної підготовки кадрів: від орієнтації на потреби сьогодення, до забезпечення інтересів довготривалої перспективи; від підготовки вузькоспеціалізованих працівників, які можуть виконувати лише декілька спеціальних завдань, до підготовки спеціалістів широкого профілю на основі серйозної теоретичної підготовки. При цьому система професійного навчання поліцейських в обов'язковому порядку має враховувати потреби МВС в швидкому заповненні вакантних місць та ротації кадрів, необхідність оптимізації економічних затрат на підготовку нових кадрів та підвищення кваліфікації й перепідготовку уже працюючих поліцейських, а також інтереси самих поліцейських і їх прагнення отримати якісну професійну підготовку.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 23 трав. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
2. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12 січня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.
3. Про затвердження положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] : Наказ МВС України від 13 квітня 2012 р. № 318. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0728-12>
4. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.
5. Про затвердження Положення про професійне навчання працівників на виробництві [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства освіти і науки України № 127/151 від 26 березня 2001 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0315-01>

ІІІ. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 322.13

Січко Л.О.,
аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
Міжрегіональної академії управління персоналом

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ФОНДОВОЇ БІРЖІ ЯК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

В статті характеризується функціональне призначення фондової біржі як суб'єкта господарської діяльності в Україні; визначено функції та мету господарської діяльності фондової біржі; охарактеризовано способи та порядок виконання фондовою біржею своїх функцій відповідно до законодавства України.

Ключові слова: фондова біржа, господарсько-правовий статус, функції, призначення.

В статье характеризуется функциональное назначение фондовой биржи как субъекта хозяйственной деятельности в Украине; определены функции и цели хозяйственной деятельности фондовой биржи; охарактеризованы способы и порядок выполнения фондовой биржей своих функций в соответствии с законодательством Украины.

Ключевые слова: фондовая биржа, хозяйственно-правовой статус, функции, назначение.

The paper characterized the functional purpose of the stock exchange as a subject of economic activity in Ukraine; the functions and purpose of the economic activities of the stock exchange; described methods and the order of the stock exchange of its functions in accordance with the laws of Ukraine.

Keywords: stock exchange, economic and legal status, function, purpose.

Постановка проблеми. Фондова біржа як суб'єкт господарської діяльності виконує ряд функцій, визначених правилами та статутом в межах, визначених законодавством України. При цьому слід відзначити, що зміст господарської діяльності фондової біржі складають лише ті функції, які відповідають її основній цілі – створення організаційних умов для укладення договорів купівлі-продажу цінних паперів та похідних фінансових інструментів без мети отримання прибутку. Саме через виконання функцій фондова біржа реалізує свій господарсько-правовий статус. Тому їх можна вважати основоположним елементом цього статусу.

Таким чином, зважаючи на важливість функціонального елементу в структурі господарсько-правового статусу фондової біржі, виникає необхідність у проведенні ґрунтовного дослідження функцій та мети діяльності фондової біржі в Україні.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені визначенню функціонального призначення фондової біржі як суб'єкта господарської діяльності в Україні, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Аналіз дослідження даної проблеми. Окремі аспекти діяльності фондової біржі в Україні були предметом наукових досліджень таких авторів, як О. А. Беляєва, О. М. Вінник, Л. П. Герасимова, І. Л. Жук, Ю. А. Зубко, В. Ф. Колесніченко, О. М. Колодізев, О. М. Мозговий, О. М. Неживець, І. І. Світлак, В. С. Щербина та інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені встановленню функціонального призначення фондової біржі як суб'єкта господарської діяльності в Україні, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Метою статті є визначення функціонального призначення фондової біржі як суб'єкта господарської діяльності в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити види функцій, які виконує фондова біржа як суб'єкт господарської діяльності; з'ясувати мету господарської діяльності фондової біржі; охарактеризувати

способи та порядок виконання фондовою біржею своїх функцій відповідно до законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Функціональний елемент господарсько-правового статусу фондової біржі визначає предметний зміст діяльності (функції біржі), а також права, обов'язки, завдання та мету такої діяльності. Всі означені складові функціонального елементу господарсько-правового статусу фондової біржі визначаються Законом «Про цінні папери та фондовий ринок» та Положенням «Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж».

Так, основним призначенням фондової біржі є створення організаційних умов для укладення договорів купівлі-продажу цінних паперів та похідних фінансових інструментів, а також здійснення контролю за дотриманням встановлених правил біржової торгівлі. Мета діяльності обумовлює наявність відповідних функцій.

До функцій фондової біржі відповідно до Положення належать:

- установлення правил проведення біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами;
- організація та проведення регулярних біржових торгів;
- організаційне, технологічне та технічне забезпечення проведення біржових торгів;
- установлення процедур лістингу та делістингу, допуску до торгівлі на фондовій біржі;
- ведення переліку учасників торгів, фіксація поданих заявок, укладених біржових контрактів (договорів) та контроль за їх виконанням;
- ведення переліку цінних паперів та інших фінансових інструментів, унесених до біржового списку;
- обмін інформацією з депозитарними та розрахунково-кліринговими установами для забезпечення виконання біржових контрактів (договорів);
- зберігання паперових та/або в електронному вигляді документів щодо укладення та виконання біржових контрактів (договорів) [1] тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що діяльність фондової біржі в цілому спрямована на забезпечення стабільного функціонування одного із фінансових секторів – ринку цінних паперів та похідних фінансових інструментів, що в свою чергу, сприяє стабільності економіки країни, надходженню іноземних та активізації вітчизняних інвестицій.

Фондова біржа реалізує свої функції шляхом укладення біржових контрактів, встановлення правил біржової торгівлі та здійснення контролю за їх дотриманням.

Біржовий контракт (договір) – договір купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів, який укладається між учасниками біржових торгів та реєструється фондовою біржею [1]. Характерною особливістю біржових угод є її типовий стандартизований характер, однаковий для всіх учасників біржових торгів.

Важливим питанням, яке належить з'ясувати для визначення особливостей функцій фондової біржі є склад учасників біржових торгів, з якими фондова біржа може укладати біржові контракти.

Так, в науковій літературі зазначається, що за формою участі відвідувачів у біржових торгах розрізняють: закриті біржі та відкриті біржі. На закритих біржах у торгах беруть участь її члени, що виконують роль біржових посередників. Іншим особам (безпосереднім покупцям та продавцям) доступ до біржового залу заборонено. Саме з появою бірж закритого типу виникла потреба у створенні системи збору та обробки замовлень від клієнтів на здійснення операцій. Яскравими представниками закритих фондових бірж були Нью-Йоркська та Лондонська біржі.

На відкритих біржах, окрім постійних її членів та біржових посередників, у торгах можуть брати участь і відвідувачі, учасники господарських відносин. При цьому виділяють два типи відкритих бірж: «ідеально» відкрита біржа, де контрагентів не зобов'язують користуватися послугами посередників; відкрита біржа змішаного типу, де з покупцями та продавцями угоди можуть укладати дві групи посередників: брокери та дилери [2, с. 317].

Відповідно до ч. 2 ст. 24 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок» у торгах на фондовій біржі мають право брати участь члени фондової біржі та інші особи відповідно до законодавства [3]. Які саме особи, крім членів фондової біржі, можуть приймати участь у торгах, законодавством не визначається.

При цьому, в науковій літературі зазначається, що до участі у біржовій торгівлі в операційний зал допускаються учасники торгів, якими є уповноважені Біржовим комітетом особи, як зі складу членів біржі, так і спеціально для цього найняті, які, як правило, мають досвід біржової роботи. Ними можуть бути брокери, дилери, трейдери, клерки, маклери та інші особи. Крім того, в операційний зал допускаються особи, зокрема, персонал біржі, головний керуючий, голова правління, державний комісар і відповідальний член біржової ради, а також особи, присутність яких дозволена біржових радою. Біржовий посередник проводить роботу по формуванню своєї постійної клієнтури, в інтересах якої він укладає угоди по придбанню, продажу або обміну біржового товару. Біржовий посередник також укладає угоди для підприємств або організацій, що не є його постійними клієнтами [4, с. 241]. Таким чином, безпосередню участь у біржових торгах в залі фондової біржі можуть брати виключно посередники такі, як брокери, дилери, маклери, трейдери та члени фондової біржі. Тому, фондова біржа в Україні має статус закритої біржі.

Фондова біржа веде перелік своїх членів, учасників торгів та їх уповноважених представників. Перелік членів фондової біржі повинен передбачати щонайменше такі дані: найменування та ідентифікаційний код за ЄДРПОУ члена біржі; місцезнаходження, номер телефону, факсу та e-mail члена фондової біржі; номер, дату видачі та строк дії ліцензії торговця цінними паперами; дату набуття статусу члена фондової біржі [5, с. 507].

Іншим засобом реалізації фондовою біржею своїх функцій є розробка та затвердження правил біржової торгівлі.

Правила фондової біржі щодо порядку організації та проведення біржових торгів повинні визначати:

- процедуру та технології проведення біржових торгів на різних видах ринків;

- вимоги до учасників біржових торгів, їх права та обов'язки, у тому числі щодо інформування учасником біржових торгів (крім державних органів) фондової біржі про виконання біржового контракту (договору) протягом однієї години після виконання такого біржового контракту (договору), крім випадків, коли таку інформацію отримує фондова біржа від депозитарію;

- вимоги до уповноважених представників учасників біржових торгів, їх права й обов'язки;

- процедуру укладання та виконання біржових контрактів (договорів), включаючи процедуру подання заявок;

- перелік видів заявок, які можуть подавати учасники біржових торгів та інші питання, що визначаються Положенням про порядок функціонування фондових бірж [1].

Отже, правилами біржових торгів повинні бути передбачені всі організаційні питання їх проведення.

Одним із засобів реалізації функцій фондової біржі є здійснення контролю, який включає в себе:

1) допуск членів фондової біржі та інших учасників до біржових торгів;

2) контроль за дотриманням учасниками біржових торгів та емітентами цінних паперів правил фондової біржі;

3) накладення санкцій за порушення правил біржової торгівлі;

4) допуск цінних паперів та інших фінансових інструментів до торгів на фондовій біржі;

5) контроль за цінами на цінні папери та інші фінансові інструменти, організацією та проведенням біржових торгів, дотриманням вимог лістингу та делістингу цінних паперів тощо.

Висновки. Таким чином, фондова біржа в Україні виконує специфічну функцію – забезпечує стабільне функціонування ринку цінних паперів та похідних фінансових інструментів, а також створює сприятливі умови для залучення інвестицій у вітчизняну економіку. Тому, важливого значення набуває рівень довіри інвесторів до фондової біржі, чому в значній мірі сприяє

належне законодавче регулювання її діяльності та вдосконалення господарсько-правового статусу.

Література:

1. Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж: Рішення НКЦПФР від 22.11.2012 № 1688 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 100. – Ст. 417.
2. Міжнародні фінанси: навч. посібник / О. М. Мозговий, Т. Є. Оболенська, Т. В. Мусієць. – К. : КНЕУ, 2005. – 557 с.
3. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
4. Берlach А. І. Організаційно-правові основи біржової діяльності: навч. посібник / А. І. Берlach, Н. А. Берlach, Ю. В. Ілларіонов. – К. : Фенікс, 2000. – 336 с.
5. Господарське право: навч посібник / Вінник О. М. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 766 с.

УДК 347.6

Шахназарян К.Е.,

здобувач кафедри цивільного права

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ ПРИ СПАДКУВАННІ

В запропонованій статті надається загальна характеристика поняття захисту прав на чужі речі при спадкуванні. При цьому наголошується, що важливе місце в реалізації засобів захисту права на чужі речі при спадкуванні займає форма захисту права на чужі речі, яка визначається як регламентований правом комплекс певних процедур, що здійснюється уповноваженими органами та/або самою особою, права якої порушено, в рамках правозахисного процесу, який направлений на відновлення порушеного чи оспорюваного права. Акцентується увага, що законні права та інтереси кожної

особи, яка має право на чужі речі, зокрема право на чужі речі при спадкуванні, захищаються у тому ж порядку, що й права власника цієї речі, тобто забезпечені абсолютним захистом.

Ключові слова: захист цивільних прав, речові права, права на чужі речі, захист прав на чужі речі, спадкування.

В предложенной статье дается общая характеристика понятия защиты прав на чужие вещи при наследовании. При этом акцентируется внимание, что важное место в реализации способов защиты прав на чужие вещи при наследовании занимает форма защиты прав на чужие вещи, которая определяется как регламентированный правом комплекс определенных процедур, который осуществляется уполномоченными органами и/или лицом, права которого были нарушены, в рамках правозащитного процесса, направленного на восстановление нарушенного или оспариваемого права. Акцентируется внимание, что законные права и интересы каждого лица, имеющего права на чужие вещи, в частности, права на чужие вещи при наследовании, защищаются в том же порядке, что и права собственника данной вещи, то есть обеспеченные абсолютной защитой.

Ключевые слова: защита гражданских прав, вещные права, права на чужие вещи, защита прав на чужие вещи, наследование

In the proposed article provides a general description of the concept of protection of rights to other people's things in succession. In this case the focus is that an important place in the implementation of protection methods rights to other people's things in succession to take a form of protection of rights to other people's things, which is defined as regulated set of rules of certain procedures, which is carried out by the authorized bodies and / or the person whose rights have been violated in within the human rights process aimed at restoring the violated or disputed rights. The attention that the legitimate rights and interests of each person having a right to other people's things, in particular, the right to other people's things in succession, are protected in the same way as the rights of the owner of the thing, that is, ensuring absolute protection.

Keywords: protection of civil rights, property rights, the right to other people's things, the protection of rights of other people's things, inheritance.

Постановка проблеми. Ретельне дослідження та розробка способів захисту прав на чужі є важливими умовами їхнього застосування. Слід констатувати, що у теперішній час у судовій практиці досить часто зустрічаються помилки, викликані неправильним розумінням фундаментальних засад законодавчого регулювання та доктринального підходу як до поняття захисту прав на чужі речі, так і до їх змісту.

Аналізуючи чинне законодавство України і практику, можна зробити загальний висновок, що поряд з позитивним регулюванням речових прав набуває великого значення і регулювання таких відносин у випадку їх порушення, адже без надійного механізму захисту існування речових прав взагалі втрачає сенс, тому що в такому випадку буде неможливим здійснення суб'єктами цих прав своїх правомочностей стосовно належного їм майна, а тому неможливим буде і функціонування інституту речових прав.

Аналіз дослідження даної проблеми. Сформульовані в науковій статті результати дослідження ґрунтуються на працях українських та іноземних вчених-юристів радянського і сучасного періодів в галузі цивільного права: С.С. Алексеева, М.М. Агаркова, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, І.В. Болокан, В.А. Васильєвої, Н.Ю. Голубєвої, М.В. Гордона, І.О. Дзери, О.В. Дзери, Г.В. Єрьоменко, В.М. Зубара, О.С. Йоффе, В.М. Ігнатенка, А.М. Колодія, В.М. Коссака, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, Р.А. Майданика, М.С. Малєїна, В.П. Маслова, Г.К. Матвеева, І.Б. Новицького, О.А. Собчака, П.Р. Ставицького, Є.О. Суханова, Ю.К. Толстого, К.А. Флейшиць, Ю.Б. Фогельсона, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонів, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки та інших дослідників речових прав.

Мета статті. Метою статті є науковий аналіз поняття захисту прав на чужі речі при спадкуванні та аналіз чинного законодавства України, теоретичних та практичних проблем, що виникають у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Захист прав на чужі речі за законодавством України визначається як використання уповноваженими особами, титульними власниками, цивільно-правових засобів поновлення своїх прав та усунення перешкод у здійсненні цих прав.

Суб'єктами захисту прав на чужі речі є особи, які мають такі права, зокрема володілець, сервітуарій, емфітевта та суперфіціарій [13, с.201]. Так у ст. 369 ЦК України зазначено, що за захистом порушених прав може звертатись лише «особа, яка має право на чужі речі». Вказана трактовка захисту прав на чужі речі (майно) змістовно відрізняється від зазначеного у ст. 48 Закону України «Про власність», де було передбачено, що особа яка володіє майном має право на захист порушеного права на володіння річчю [8, с. 47]. Таким чином, законні власники майна (річчі), які з незалежних від них причин були позбавлені фактичного користування та володіння майном, втрачали можливість захисту своїх порушених прав власності на майно [9, с. 136; 12, с. 104-111]. Тому з прийняттям у 2003 році ЦК України, було врегульовано відносини щодо прав на майно та права на чужі речі, а Закон України «Про власність» втратив свою чинність. Таким чином, права на чуже майно можуть бути захищені в разі неправомірного порушення, але в ЦК України [2] не передбачені спеціальні засоби їх захисту. Отже, права на чужі речі підлягають захисту з використанням засобів, за допомогою яких захищається право власності відповідно до положень глави 29 ЦК України [5]. Тут передбачаються не тільки загальні засади захисту права власності, а й окремі способи такого захисту. ЦК України передбачає можливість захисту права власності шляхом подачі віндикаційного та негаторного позову, а також позову про визнання права власності [13, с.]. Однак вказані засоби захисту стосується лише відновлення порушеного права самого власника і ніяк не стосуються відновлення права на чужі речі, зокрема при спадкуванні. При цьому, якщо розглядати положення ст. 396 ЦК України то визначимо, що речові права на чуже майно можуть бути захищені в разі неправомірного порушення, але, при цьому цивільним законодавством України не передбачені спеціальні засоби їх захисту. Разом з цим, у ст. 396 ЦК України зазначено,

що права на чуже майно підлягає захисту із застосуванням тих самих засобів, за допомогою яких захищається право власності відповідно, шляхом зобов'язання володільця довести, що в нього є право володіння чужою річчю за договором із власником та або за законом. Відзначимо, що вказане доведення прав володіти чужою річчю мають назву – петиторні засоби захисту [3] та/або володільницькі. Крім того, відповідно до положень ст. 396 ЦК України, право використовувати петиторні засоби захисту надано, лише особам, які мають право на чуже майно, а саме суперфіціаріям, емфітевтам, суперфіціаріям (ст. 395 ЦК України).

Згідно зі ст. 398 ЦК, право володіння виникає у будь-якої особи, володіння якої виникло на підставі договору з власником або особою, якій майно було передано власником, а також на інших підставах, встановлених законом. Таким чином, перевізник, зберігач, інші особи, які володіють на підставі договору, а також особа, яка знайшла річ протягом терміну на розшук власника, є особами, за якими визнається право володіння, тобто право на чужі речі. Права вказаних осіб захищаються за допомогою петиторних засобів захисту. Якщо особа має зобов'язальне або інше право на річ, але здійснення цього права не пов'язане з перебуванням майна у володінні цієї особи, положення ст. 396 та глави 29 ЦК України на неї не розповсюджується. Таким чином, за аналогією, у відповідності до положень ст. 396 ЦК України, петиторними засобами захисту можуть бути захищені права на чужі речі осіб які отримали це право за заповітом та/або у спадщину.

Одночасно з цим, у ЦК України не передбачаються спеціальні речові позови для захисту окремих прав на чужі речі та/або майно, які виникли, від можливого порушення з боку третіх осіб та власника майна. Законні права та інтереси кожної особи, яка має право на чужі речі, зокрема право на чужі речі при спадкуванні, захищаються у тому ж порядку, що й права власника цієї речі, тобто забезпечені абсолютним захистом. Це надає особі, яка має право на чужі речі при спадкуванні, право скористатися певними засобами захисту свого права відповідно до природи того чи іншого права на чужі речі.

Реалізація встановлених прав на чужі речі, пов'язана з набуттям володіння вказаними речами. Таким чином, в разі втрати особою, яка має право на чужі речі за заповітом та/або за спадщиною, володіння, вона може застосувати для захисту своїх прав такий засіб, що є подібним віндикаційному позову (ст. 387 ЦК України), в разі порушень, не пов'язаних з втратою володіння, – засобом, що є подібним негаторному позову (ст. 391 ЦК України), а в разі створення реальної загрози такого порушення у майбутньому – засобом, подібним прогнібаторному позову (ч. 2 ст. 386 ЦК України) [5].

Крім наведених вище спільних для всіх прав на чужі речі та відповідних їх природі засобів захисту речових прав, правилами про окремі з них, і будуть встановлені спеціальні засоби захисту. При цьому, на підставі аналізу чинного законодавства, зазначимо, що окремим цивільно-правовим засобом захисту буде той засіб, необхідність застосування якого може виникнути в особи, яка вимагає встановлення сервітуту, на стадії ведення переговорів із власником речі та/ або майна, з приводу укладення договору про встановлення сервітуту [14, с. 351]. У такому випадку особа, яка вимагає встановлення сервітуту, має право на особливий позов про примусове встановлення сервітуту (ч. 3 ст. 402 ЦК України). Таким чином право володіння чужою річчю виникає на підставі договору між власником та особою яка має намір володіти цією річчю, а також на інших підставах, встановлених законом. Право ж користування чужою річчю (сервітут), зокрема при спадкуванні, може бути встановлено щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) та/або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом [6, с. 33]. При цьому, як впливає з самого поняття сервітуту (ст. 401 ЦК України), він завжди полягає у праві користування і ніколи не є правом розпорядження.

Речово-правова природа сервітутних правовідносин робить можливим використання зобов'язально-правових засобів захисту при виникненні спорів між власником речі та сервітуарієм лише у випадках, прямо зазначених в законі або договорі. Зокрема, таке спеціальне правило встановлене ч. 7

ст. 403 ЦК України, яка передбачає відшкодування збитків, завданих власникові (володільцю) майна, щодо якого встановлений сервітут, на загальних засадах, тобто за правилами глави 82 ЦК України [5].

Відповідно до ч. 3 ст. 402 ЦК України спір про встановлення сервітуту вирішується судом у разі недосягнення домовленості про його встановлення. Якщо особа, яка вимагає встановлення сервітуту, не зверталась до власника нерухомого майна з пропозицією про укладення договору про встановлення сервітуту, у неї відсутня підстава для звернення до суду.

Однак іноді зазначена вимога закону залишається поза увагою. Наприклад, Верховний Суд України ухвалою від 04.02.2009 року (справа № 6-5967св08) скасував рішення Мукачівського міжрайонного суду Закарпатської області від 23.10.2007 року та ухвалу апеляційного суду Закарпатської області від 17.01.2008 року, справу направив на новий розгляд до суду першої інстанції. Встановлюючи земельний сервітут щодо використання частини земельної ділянки Особи 3, суди не звернули уваги на те, що з вимогою про встановлення земельного сервітуту позивачі безпосередньо до відповідачки не зверталися та в добровільному порядку його не вирішували, також не зазначали і в позові, на яких саме умовах (платній чи безоплатній, строковий чи безстроковий) вони бажають його встановити, де саме його слід встановити, у яких розмірах земельної ділянки, чи не будуть за варіантом, запропонованим позивачами, порушуватися права власника земельної ділянки, де встановлюється сервітут, чи обґрунтовані заперечення відповідачки проти встановлення земельного сервітуту або проти умов, запропонованих позивачами тощо. Встановлений судом земельний сервітут неможливо й виконати [7].

Встановлюючи земельний сервітут на певний строк чи без зазначення строку (постійний), суд має враховувати, що метою сервітуту є задоволення потреб власника або землекористувача земельної ділянки для ефективного її використання; умовою встановлення є неможливість задовольнити такі потреби в інший спосіб, і в рішенні суд має чітко визначити обсяг прав особи, що звертається відносно обмеженого користування чужим майном.

Крім сервітуту, права на чужі речі за заповітом можуть виникати й на право особи на забудівлю земельної ділянки – суперфіцій). (ч. 2 ст. 102 ЗК України, ч. 1 ст. 413 ЦК України)[3]. Судового порядку встановлення суперфіцію не передбачено.

Відповідно до норм ст. 182 ЦК України, Законів № 1952-IV, від 07.07.2011 року № 3613-VI «Про державний земельний кадастр» суперфіцій підлягають державній реєстрації.

Деякі суди не враховують, що правовідносини, які випливають із договору про передачу земельної ділянки в користування на умовах суперфіцію, та правовідносини, засновані на договорі оренди, не є тотожними і регулюються різними нормами права. Одночасне застосування ст. 416 і ст. 783 ЦК України є помилковим.

Право користування чужою земельною ділянкою для забудови, крім права користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для забудови, внесення їх до статутного фонду або передачу у заставу, є відчужуванням і може передаватися також у порядку спадкування.

Висновки. На підставі зробленого аналізу чинного законодавства України можна дійти висновку, що «захист права власності» є ширшим поняттям від поняття «захист права на чужі речі при спадкуванні», що є набагато вужчим поняттям. Акцентується увага, що важливе місце в реалізації засобів захисту права на чужі речі при спадкуванні займає форма захисту права на чужі речі, яка визначається як регламентований правом комплекс певних процедур, що здійснюється уповноваженими органами та/або самою особою, права якої порушено, в рамках правозахисного процесу, який направлений на відновлення порушеного чи оспорюваного права. Якщо особа має зобов'язальне або інше право на річ, але здійснення цього права не пов'язане з перебуванням майна у володінні цієї особи, положення ст. 396 та глави 29 ЦК України на неї не розповсюджується. Таким чином, за аналогією, у відповідності до положень ст. 396 ЦК України, петиторними засобами захисту можуть бути захищені права на чужі речі осіб, які отримали це право за заповітом та/або у спадщину.

Одночасно з цим, у ЦК України не передбачаються спеціальні речові позови для захисту окремих прав на чужі речі та/або майно, які виникли, від можливого порушення з боку третіх осіб та власника майна. Законні права та інтереси кожної особи, яка має право на чужі речі, зокрема право на чужі речі при спадкуванні, захищаються у тому ж порядку, що й права власника цієї речі, тобто забезпечені абсолютним захистом. Це надає особі, яка має право на чужі речі при спадкуванні, право скористатися певними засобами захисту свого права відповідно до природи того чи іншого права на чужі речі.

Література:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України: Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. за № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Земельний кодекс України, Верховна Рада України, Закон від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27.
4. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред. Довгерта А.С., Кузнецової Н.С., Луця В.В. [та ін.]. – К.: Істина, 2005. – 928 с.
5. Цивільний кодекс України: науково-практ. комент / Є.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко [та ін.]; за ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – 6-е вид., перероб. та доп. – Х.: Одиссей, 2010. – 1216 с.
6. Алексеева С. Виды земельных сервитутов и их классификация // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 5. – С. 30-33.
7. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28print%29/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419>
8. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 47.
9. Олейникова А.В. Деякі питання захисту права власності в Україні // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності: зб. наукових статей. – Донецьк, 2001. – С. 368.

10. Подопригора А. Основы римского гражданского права: Учеб. пособ. для студ. вуз./ Афанасий Подопригора; Отв. ред. Ю.В.Ежова. – 2-е изд., перераб. – К.: Вентури, 1995. – 286 с.

11. Римське право: Інституції / Ред. Є.О. Харитонов. – 3-е вид., виправлене. – Харків: Одиссей, 2003. – 287 с.

12. Харитонов Е.О. Рецепція римського приватного права як підгрунтя сучасної цивілістики / Е.О. Харитонов // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2. – С. 104-111

13. Цивільне право України / За ред. Азімова Т.Н., Ігнатенка В.М., Приступи С.М. – К.: Істина, 2004. – 425 с.

14. Цивільне та сімейне право України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – К.: Правова єдність. – 2009. – 968 с.

IV. ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

Сидор В.Д.,

д-р юрид. наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРИРОДНИХ РОСЛИННИХ РЕСУРСІВ

Публікація присвячена комплексному дослідженню заходів правової охорони природних рослинних ресурсів. Охарактеризовано економічний механізм стягнення плати за спеціальне користування природними рослинними ресурсами. Визначено способи відтворення природних рослинних ресурсів. Проведено аналіз заходів правової охорони рідкісних і зникаючих видів рослин.

Ключові слова: рослинний світ, правова охорона, природні рослинні ресурси, Червона книга, Зелена книга.

Публикация посвящена комплексному исследованию мер правовой охраны природных растительных ресурсов. Охарактеризован экономический механизм взимания платы за специальное пользование природными растительными ресурсами. Определены способы воспроизводства природных растительных ресурсов. Проведен анализ мероприятий правовой охраны редких и исчезающих видов растений.

Ключевые слова: растительный мир, правовая охрана, природные растительные ресурсы, Красная книга, Зеленая книга.

Publication is devoted to complex research of legal measures

protecting natural plant resources. Economic mechanism of charges for special use of natural plant resources is characterized. The ways of restoration of natural plant resources are determined. The measures of legal protection of rare and endangered plant species are analysed.

Keywords: flora, legal protection, natural plant resources, Red Book, Green Book.

Постановка проблеми. Україна розробляє свою екологічну політику, яка передбачає, захист життя і здоров'я людини, недопущення забруднення навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, зокрема природних рослинних ресурсів. Необхідною передумовою реалізації екологічної функції держави в цій частині є належне правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі охорони природних рослинних ресурсів, що передбачає формування відповідної законодавчої бази.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню заходів правової охорони рослинного світу присвячувались роботи таких вчених-правознавців в галузі екологічного права, як: А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, В.В. Костицький, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, А.К. Соколова, Ю.С. Шемшучено, М.В. Шульга та ін. Аналіз законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів дозволяє стверджувати, що в даний час існує певне відставання позитивного регулювання окремих напрямків охорони, захисту і відтворення рослинного світу від регулювання заходів юридичної відповідальності в даній сфері, що обумовлює потребу проведення даного дослідження.

Метою даної публікації є дослідження сучасних проблем охорони рослинного світу.

Виклад основного матеріалу. Рослинний світ є складовою навколишнього природного середовища, необхідним ланцюгом у мережі екологічних систем, який активно впливає на функціонування природних угруповань, структуру і природну родючість ґрунтів. В юридичному розумінні рослинний світ як об'єкт охорони являє собою сукупність усіх

видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. Законодавець виділяє дикорослі рослини, до яких належать рослини, що природно зростають на певній території, і природні рослинні угруповання, які становлять сукупність видів рослин, що зростають в межах певних ділянок та перебувають у тісній взаємодії як між собою, так і з умовами довкілля. Суспільні відносини в сфері охорони рослинного світу та природних рослинних ресурсів загальнодержавного і місцевого значення регулюються різними законодавчими і підзаконними нормативно-правовими актами. Як зазначає А. К. Соколова, рослинний світ – це об'єкт права власності, суверенних прав у вигляді сукупності диких рослин, які зростають у стані природної свободи на території України, а також у межах внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, щодо якого встановлено відповідний правовий режим, який забезпечує його належне використання, охорону і відтворення [1, с. 87].

Законодавство в сфері охорони рослинного світу та природних рослинних ресурсів виділяє об'єкти рослинного світу і природні рослинні ресурси. Об'єктами рослинного світу є дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання. Природними рослинними ресурсами є об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням, для потреб виробництва та інших потреб. Природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на дві групи: природні рослинні ресурси загальнодержавного значення та природні рослинні ресурси місцевого значення. До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення належать: а) об'єкти рослинного світу у межах внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також

їх приток усіх порядків; природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення; б) лісові ресурси державного значення; в) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України; г) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України. Крім того, до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення законодавством України можуть бути віднесені й інші об'єкти рослинного світу.

До природних рослинних ресурсів місцевого значення відносяться дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення. На підставі поділу природних рослинних ресурсів на рослинні ресурси загальнодержавного і місцевого значення встановлюються різні правові режими охорони об'єктів рослинного світу України.

Закон України «Про рослинний світ» в ст. 5 закріпив основні вимоги до охорони, використання та відтворення рослинного світу. Зокрема, під час здійснення діяльності, яка впливає на стан охорони, використання та відтворення рослинного світу, необхідно дотримуватися таких основних вимог: збереження природної просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності об'єктів рослинного світу; збереження умов місцезростання дикорослих рослин і природних рослинних угруповань; науково обґрунтованого, невиснажливого використання природних рослинних ресурсів; здійснення заходів щодо запобігання негативному впливу господарської діяльності на рослинний світ; охорони об'єктів рослинного світу від пожеж, захист від шкідників і хвороб; здійснення заходів щодо відтворення об'єктів рослинного світу; регулювання поширення та чисельності дикорослих рослин і використання їх запасів з врахуванням інтересів охорони здоров'я населення. Вказані вимоги враховуються під час

розробки проектів законодавчих актів, загальнодержавних, міждержавних, регіональних програм та здійснення заходів з охорони, використання та відтворення рослинного світу [2]. Таким чином, рослинний світ – це самостійний і відновлюваний природний ресурс і складова навколишнього природного середовища, що підлягає охороні і виконує санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, науково-пізнавальні та інші функції.

Згідно зі ст. 26 Закону України «Про рослинний світ», охорона рослинного світу забезпечується: 1) встановленням правил і норм охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного світу; 2) заборобою та обмеженням використання природних рослинних ресурсів у разі необхідності; 3) проведенням екологічної експертизи та інших заходів з метою запобігання загибелі об'єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності; 4) захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від ерозії, селей, підтоплення, затоплення, заболочення, засолення, висушення, ущільнення, засмічення, забруднення промисловими і побутовими відходами і стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу; 5) створенням та оголошенням територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 6) організацією наукових досліджень, спрямованих на забезпечення здійснення заходів щодо охорони та відтворення об'єктів рослинного світу; 7) розвитком системи інформування про об'єкти рослинного світу та вихованням у громадян дбайливого ставлення до них; 8) створенням системи державного обліку та здійсненням державного контролю за охороною, використанням та відтворенням рослинного світу; 9) занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України та рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань – до Зеленої книги України; 10) встановленням юридичної відповідальності за порушення порядку охорони та використання природних рослинних ресурсів; 11) здійсненням інших заходів і встановленням законодавством інших вимог щодо охорони рослинного світу [2].

На думку А. П. Гетьмана, даний закон дещо обмежено

регулює суспільні відносини щодо охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростань, а що стосується лісових рослинних ресурсів, рослин сільськогосподарського призначення вони врегульовані іншими законодавчими актами, а тому вони і не підпадають під дію норм Закону України «Про рослинний світ» [3, с. 236].

Охорона рослинного світу та його ресурсів при здійсненні виробничо-господарської та науково-дослідної діяльності забезпечується економічним механізмом стягнення плати за спеціальне користування природними рослинними ресурсами. Розмір збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів визначається з урахуванням природних запасів, поширення, цінності, можливості відтворення, продуктивності цих ресурсів. Від збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів звільняються: науково-дослідні установи, навчальні та освітні заклади, що проводять наукові дослідження об'єктів рослинного світу з метою їх охорони, невиснажливого використання та відтворення; власники земельних ділянок; користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, для задоволення природними рослинними ресурсами власних потреб без права їх реалізації, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Відтворення природних рослинних ресурсів здійснюється власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу. Відтворення природних рослинних ресурсів забезпечується: сприянням природному відновленню рослинного покриву; штучним поновленням природних рослинних ресурсів; запобіганням небажаним змінам природних рослинних угруповань та негативному впливу на них господарської діяльності; зупиненням (тимчасово) господарської діяльності з метою створення умов для відновлення деградованих природних рослинних угруповань.

Обсяги робіт з відтворення природних рослинних ресурсів і способи їх проведення визначаються проектами, що затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України. Роботи, пов'язані з відтворенням природних рослинних ресурсів, здійснюються способами, що забезпечують їх відтворення в найкоротші терміни та не суперечать чинному законодавству і не завдають шкоди здоров'ю людини та довкіллю.

Відтворення рослинних угруповань здійснюється на основі науково обґрунтованих заходів шляхом: сприяння їх природному відновленню; запобігання небажаним змінам та негативному антропогенному впливу; їх формування на штучно створених об'єктах природно-заповідного фонду. Організація охорони та відтворення рослинних угруповань забезпечується Міністерством екології та природних ресурсів України та іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими держадміністраціями, органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства.

Одним з напрямків правового забезпечення охорони рослинного світу та його ресурсів при здійсненні виробничо-господарської та науково-дослідної діяльності є збереження умов місцезростання об'єктів рослинного світу. У відповідності до ст. 27 Закону України «Про рослинний світ», підприємства, установи, організації та громадяни, діяльність яких пов'язана з розміщенням, проектуванням, реконструкцією, забудовою населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, а також введенням їх в експлуатацію повинні передбачати і здійснювати заходи щодо збереження умов місцезростання об'єктів рослинного світу [2]. Законодавством забороняється будівництво, введення в експлуатацію підприємств, споруд та інших об'єктів і застосування технологій, що викликають порушення стану та умов місцезростання об'єктів рослинного світу, засмічення, а також забруднення хімічними та іншими токсичними речовинами територій, зайнятих ними, а також випалювання сухої природної рослинності або її залишків без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища.

З територій, відведених під забудову населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, будівництво доріг, трубопроводів, ліній електропередачі і зв'язку, а також з тих земель, що підлягають затопленню, рідкісні рослини і такі, що перебувають під загрозою зникнення, повинні бути пересаджені на ділянки з однотипними умовами місцезростання. Пересаджувати такі рослини зобов'язані юридичні або фізичні особи, які здійснюють цю забудову. Під час проведення екологічної експертизи проектів схем розвитку і розміщення продуктивних сил, генеральних планів розвитку населених пунктів, схем районного планування та іншої документації, а також розрахунків, проектів будівництва і реконструкції (розширення, технічного переоснащення) підприємств, споруд та інших об'єктів, впровадження нової техніки, технології обов'язково повинен враховуватися їх вплив на стан рослинного світу та умови його місцезростання.

В екологічному праві особлива увага приділяється охороні рідкісних і зникаючих видів рослин. Нормативно-правове регулювання даних правовідносин здійснюється Законами України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 року, «Про Червону книгу України» 7 лютого 2002 року, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Зелену книгу України» 29 серпня 2002 року № 1286 та іншими актами природоохоронного законодавства.

У відповідності зі ст. 30 Закону України «Про рослинний світ», рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види рослин, що зростають в природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України [2]. Червона книга України є офіційним державним документом і основою для розроблення та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, занесених до неї. Зростання на певній території видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, є підставою для оголошення її об'єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення. Рідкісні і такі, що

перебувають під загрозою зникнення, види рослинного світу, занесені до Червоної книги України, підлягають державному обліку в порядку, що визначається Мінприроди.

Об'єкти Червоної книги України належать до природних ресурсів загальнодержавного значення і підлягають особливій охороні на всій території України, у межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони [4]. Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України – це комплекс організаційних, правових, економічних, наукових, інших заходів, спрямованих на забезпечення збереження, охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу. Охорона об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом: установлення особливого правового статусу рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, заборони або обмеження їх використання; урахування вимог щодо їх охорони під час розроблення нормативно-правових актів; систематичної роботи з виявлення місць їх зростання, проведення постійного спостереження (моніторингу) за станом їх популяцій; пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де зростають об'єкти Червоної книги України; створення центрів та «банків» для збереження генофонду зазначених об'єктів; розведення їх у спеціально створених умовах (ботанічних садах, дендрологічних парках тощо); урахування спеціальних вимог щодо охорони об'єктів Червоної книги України під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи.

Про кожний рідкісний і такий, що перебуває під загрозою зникнення, вид рослинного світу, занесений до Червоної книги України, зазначаються такі відомості: назва (українською та латинською мовами), місце у системі класифікації рослинного світу, категорія, наукове значення, поширення та чисельність (у тому числі за межами України) і причини їх зміни, місця зростання, загальна характеристика, заходи з охорони, вимоги щодо режиму збереження популяцій, відомості про

розмноження в спеціально створених умовах, джерела відповідної інформації тощо. Форма подання відомостей в офіційному виданні Червоної книги України визначається Національною комісією з питань Червоної книги України. Відповідні відомості про зміст Червоної книги України, стан занесених до неї видів рослинного світу підлягають широкому оприлюдненню, в тому числі через засоби масової інформації, доведенню до відома підприємств, навчальних закладів, наукових, виховних та інших установ і організацій. Не допускається оприлюднення відомостей про точне місце зростання об'єктів Червоної книги України та інших відомостей про них, якщо це може привести до погіршення умов охорони та відтворення цих об'єктів. Кабінет Міністрів України забезпечує офіційне видання та розповсюдження Червоної книги України не рідше одного разу на 10 років.

Залежно від стану та ступеня загрози зникнення видів рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України, вони поділяються на такі категорії: 1) зниклі – види, про які після неодноразових пошуків, проведених у типових місцевостях або в інших відомих та можливих місцях поширення, відсутня будь-яка інформація про наявність їх у природі чи спеціально створених умовах; 2) зниклі в природі – види, які зникли в природі, але збереглися у спеціально створених умовах; 3) зникаючі – види, які перебувають під загрозою зникнення у природних умовах і збереження яких є малоймовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій; 4) вразливі – види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій; 5) рідкісні – види, популяції яких невеликі і на даний час не належать до категорії зникаючих чи вразливих, хоча їм і загрожує небезпека; 6) неоцінені – види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до неї; 7) недостатньо відомі – види, які не можна віднести до жодної із зазначених категорій через відсутність необхідної повної і достовірної інформації. Національною комісією з питань Червоної книги України можуть бути внесені пропозиції про

встановлення й інших категорій рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України.

Основними способами забезпечення відтворення об'єктів Червоної книги України є: сприяння природному відновленню популяцій рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, інтродукції та реінтродукції таких видів у природні умови, де вони зростали; утримання і розведення у штучно створених умовах. Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечуються також шляхом: здійснення необхідних наукових досліджень з метою розроблення наукових засад їх охорони та відтворення; установа підвищеної адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження об'єктів Червоної книги України, заподіяння шкоди середовищу їх зростання; проведення освітньої та виховної роботи серед населення; здійснення інших заходів відповідно до законодавства.

Підставою для занесення видів рослинного світу до Червоної книги України є наявність достовірних даних про чисельність популяцій та їх динаміку, поширення і зміни умов існування, що підтверджують необхідність вжиття особливих термінових заходів для їх збереження та охорони. До Червоної книги України в першу чергу заносяться реліктові та ендемічні види, види, що знаходяться на межі ареалу, мають особливу наукову цінність, а також поширення яких швидко зменшується внаслідок господарської діяльності людини. Пропозиції про занесення до Червоної книги України видів рослинного світу можуть вносити відповідні науково-дослідні установи, державні і громадські організації, окремі фахівці, вчені. Аналіз та узагальнення пропозицій щодо занесення видів рослинного світу до Червоної книги України здійснюються Національною комісією з питань Червоної книги України. Рішення про занесення видів рослинного світу до Червоної книги України приймається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів за поданням Національної комісії з питань Червоної книги України. Методичне забезпечення ведення Червоної книги України здійснюється на основі використання відомостей, які

містяться в кадастрах рослинного світу, природно-заповідного фонду, літописах природи заповідників та національних природних парків, а також в інших науково-технічних інформаційних матеріалах. Наукове забезпечення ведення Червоної книги України, підготовку пропозицій про занесення до Червоної книги України та про виключення з неї рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, організацію наукових досліджень, розроблення заходів щодо збереження і охорони таких видів та контроль за їх виконанням, координацію відповідної діяльності державних органів та громадських організацій здійснює Національна комісія з питань Червоної книги України, яка створюється Кабінетом Міністрів України [5]. Види рослинного світу, занесені до Червоної книги України, які внаслідок вжитих природоохоронних заходів на підставі результатів наукових досліджень визнані такими, що знаходяться поза загрозою зникнення, підлягають виключенню з Червоної книги України.

У відповідності до ст. 31 Закону України «Про рослинний світ», рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання підлягають охороні на всій території України і заносяться до Зеленої книги України. Положення «Про зелену книгу України» [6] визначає Зелену книгу, як офіційний державний документ, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні. Зелена книга є основою для розроблення охоронних заходів щодо збереження, відтворення та використання занесених до неї природних рослинних угруповань. Охорона цих угруповань спрямовується на збереження їх ценотичної структури, популяцій рідкісних видів рослин та умов місцезростання.

Зелена книга містить таку інформацію: біноміальна наукова назва рослинного угруповання, його синфітосозологічний індекс, клас, категорія, статус, поширення в Україні, фізико-географічні умови, біотоп, фітоценотична, аутфітосозологічна та ботаніко-географічна значущість, ценотична структура та флористичне ядро, потенціал відновлюваності, вид режиму збереження, обґрунтування

необхідності здійснення охорони, біотехнічні і созотехнічні рекомендації, джерела інформації, картосхема поширення угруповання.

Пропозиції щодо занесення до Зеленої книги чи вилучення з неї рослинних угруповань можуть подаватися науково-дослідними установами, державними та громадськими організаціями, окремими вченими, фахівцями, що займаються охороною та використанням природних рослинних ресурсів, разом з відповідним науковим обґрунтуванням із зазначенням відомостей про ботаніко-географічне та історичне значення, рідкісність, кількість місць зростання та їх площу, рівень стабільності екологічних умов та інших показників, що свідчать про необхідність вжиття заходів для охорони певних угруповань. Міністерство екології та природних ресурсів України забезпечує: офіційне видання Зеленої книги не рідше, ніж один раз на 10 років та розповсюдження її примірників; оперативне інформування заінтересованих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій та громадян про зміни, що вносяться до Зеленої книги.

Забезпечення охорони природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, здійснюється шляхом: установлення їх особливого правового статусу, врахування вимог щодо охорони цих угруповань під час розроблення нормативно-правових актів; створення на місцевостях, де існують угруповання, біосферних заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі транскордонних; врахування спеціальних вимог щодо їх збереження під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи тощо; проведення постійного спостереження (моніторингу) за їх станом та необхідних наукових досліджень; запровадження особливих видів режиму збереження; проведення відповідної еколого-просвітницької роботи та інформування громадськості про їх стан; установлення адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження угруповань та їх місць зростання;

приєднання України до відповідних природоохоронних конвенцій, укладення міжнародних угод у цій сфері [6].

Висновки. Охорона рослинного світу є однією з основних функцій екологічного законодавства. Рослинний світ є об'єктом охорони навколишнього природного середовища. Охорона рослинного світу передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності і цілісності об'єктів рослинного світу, охорону умов їх місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання. Правова охорона рослинного світу включає закріплені у законодавстві права і обов'язки суб'єктів щодо охорони, раціонального використання і відтворення природних рослинних ресурсів. Охорона рослинного світу здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, власниками та користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, а також користувачами природних рослинних ресурсів.

Література:

1. Соколова А. К. Юридичне визначення поняття «рослинний світ» / А. К. Соколова // Проблеми законності. Вип. 66. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 81-88.
2. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22. – Ст. 198.
3. Екологічне право України / [А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.К. Попов, Г.В. Анісімова, В.І. Гордєєв та ін.]; за ред. професорів А.П. Гетьмана і М.В. Шульги. – Х. : Право, 2005. – 382 с.
4. Про Червону книгу: Закон України від 7 лютого 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 201.
5. Перелік видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ), затверджений Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 17 червня 2009 року № 312 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 55. – Стор. 196. – Ст. 1930.
6. Про Зелену книгу України: Положення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1286 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 36.

V. ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК: 321.1(477)

Бабак А.М.,
студент третього курсу Академії адвокатури України

Лелюх В.В.,
студент третього курсу Академії адвокатури України

СТАН РОЗВИТКУ РЕЖИМУ РОБОЧОГО ЧАСУ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

В статті розглянуто розвиток режиму робочого часу у довоєнний та воєнний періоди. Проаналізовано стан режиму робочого часу праці у післявоєнний період. Досліджено відновлення режиму робочого часу на нормативно-правовому рівні.

Ключові слова: робочий час, режим робочого часу, генезис, воєнний період, післявоєнний період, нормативно-правове закріплення.

В статье рассмотрено развитие режима рабочего времени в довоенный и военный периоды. Проанализировано состояние режима рабочего времени работы в послевоенный период. Исследовано восстановления режима рабочего времени на нормативно-правовом уровне.

Ключевые слова: рабочее время, режим рабочего времени, генезис, военный период, послевоенный период, нормативно-правовое закрепление.

The paper considers the development of working hours in the pre-war and war periods. The condition of the working-time mode of operation in the post-war period. The reduction of working time on the regulatory and legal level.

Keywords: working hours, working hours, the genesis, the war period, the post-war period, regulatory consolidation.

Постановка проблеми. Генезис становить основу послідовності в багатьох галузях права, в тому числі і в галузі трудового права. Важливою умовою для вивчення еволюції розвитку трудових відносин у сфері формування режиму робочого часу працівників є проведення його теоретико-правового аналізу. Зазначені процеси постійно модернізуються з урахуванням розвитку трудових відносин в державі, тому неможливо забезпечити ефективний та надійний механізм правового регулювання відносин між працівником і роботодавцем в контексті встановлення режиму робочого часу, не дослідивши історичний аспект його становлення та розвитку.

Слід звернути увагу, що за період незалежності України не проводилося жодного комплексного дослідження розвитку режиму робочого часу у воєнні та післявоєнні роки. Більшість наукових робіт з даної теми або було виконано у радянський період існування держави, або проведені в контексті дослідження зайнятості населення. Вищезазначені обставини обумовлюють необхідність проведення наукового дослідження генезису режиму робочого часу працівників.

Аналіз останніх наукових досліджень. Розвиток режиму робочого часу у воєнний та післявоєнний періоди вивчали такі науковці як: М. Г. Александров, В. С. Андреев, Я. І. Безугла, А. Г. Бірюкова, Н. Б. Болотіна, В. С. Венедіктов, В. М. Венедиктова, С. В. Вишневецька, В. С. Вітковський, Ю. М. Гавриленко, Ю. П. Дмитренко, М. І. Іншин, Т. Ю. Кепич, О. І. Кисельова, М. В. Лавренюк, Ю. М. Маршавін, Р. С. Мулукаєва, Ю. П. Орловський, Л. Я. Островський, Т. І. Олексюк, П. Д. Пилипенко, В. П. Полуянов, В. О. Стасюк, І. В. Тищенко, А. А. Юрченко та інші.

Отже, основна **мета** статті полягає в дослідженні розвитку режиму робочого часу у воєнний та післявоєнний періоди.

Виклад основного матеріалу. Кардинальних змін режим робочого часу почав зазнавати на початку 1940-х років. Так, загроза 2-ої Світової війни змусила радянську владу вжити заходів жорсткішого характеру. Таким чином, 26 червня 1940

року було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного звільнення робітників та службовців з підприємств і установ». Згідно Указу, було закріплено ряд наступних нововведень у сфері регулювання режиму робочого часу: 1) збільшено тривалість робочого дня працівників і службовців у всіх державних, кооперативних та громадських підприємствах і установах (з семи до восьми годин – на підприємствах з семигодинним робочим днем; з шести до семи годин – на роботах з шестигодинним робочим днем, за винятком професій з шкідливими умовами праці; з шести до восьми годин – для службовців установ; з шести до восьми годин – для осіб, які досягли 16-ти років); 2) перевести всі державні, корпоративні та громадські підприємства й установи на графік роботи з шестиденного на семиденний тиждень, вважаючи сьомий день тижня – неділя – днем відпочинку; 3) встановити, що за прогул без поважної причини працівники і службовці державних, кооперативних та громадських підприємств і установ вдаються до суду і за вироком народного суду караються виправно-трудовими роботами за місцем роботи на строк до 6 місяців з відрахуванням із заробітної плати до 25% [1]. У зв'язку із загрозою війни, влада вдалася до жорстких заходів у сфері трудової діяльності, в тому числі, це стосувалося режиму робочого часу працюючих. Так, закріплювалися наступні загально трудові стандарти: збільшення тривалості робочого дня працівників і службовців; перехід на семиденний робочий тиждень; відбулося посилення дотримання дисципліни праці, а у випадку її порушення встановлювалися санкції, тобто відбувалася фактична криміналізація дисциплінарних проступків як для працівників, так і для роботодавців.

Крім того, характерними ознаками законодавства у сфері регулювання тривалості режиму робочого дня у період війни є: 1) заборона самовільного звільнення; 2) встановлення жорстких заходів відповідальності за порушення трудової дисципліни (відпрацювання, звільнення, ув'язнення); 3) мобілізація тощо. Такі заходи були обумовлені воєнним часом в державі і попри те, що після закінчення війни ряд тоталітарних норм було

скасовано, повна відмова від таких методів управління не спостерігалася. Слушною є позиція Ю. П. Дмитренка, який зазначає, що у порівнянні з повоєнним часом, наступало тимчасове пом'якшення норм трудового законодавства, проте жорстка централізація державного механізму, системи органів влади й управління правоохоронних органів закономірно привела до централізації законотворчості [2, с. 27].

Таким чином, розвитку режиму робочого часу у воєнний період були характерні наступні ознаки: 1) збільшення тривалості робочого дня; 2) перехід на семиденний робочий тиждень; 3) встановлення жорстких санкцій щодо порушення працівниками режиму робочого часу (звільнення, ув'язнення тощо).

У перші повоєнні роки відбулося скорочення робочого тижня і припинення понаднормових робіт, що, в свою чергу, вплинуло на зниження заробітної плати. На окремих підприємствах скорочення оплати праці відбулося в 2 рази. Практикувалася затримка виплат заробітної плати. За липень 1946 року повністю отримали зарплату лише 24 млн. працівників і службовців (з 30,6 млн.) [3, с. 125]. Із закінченням війни були ліквідовані норми права, породжені надзвичайними обставинами воєнного часу. Так, скасовувалися щоденні обов'язкові понаднормові роботи і відновлювався восьмигодинний робочий день, а також припинялася трудова мобілізація громадян.

Постанова Секретаріату ВЦРПС від 21 липня 1947 року зобов'язувала фабрично заводські місцеві комітети не допускати до понаднормової праці вагітних жінок, матерів-годувальниць, підлітків, хворих на відкриту форму туберкульозу легенів. Обкоми профспілок зобов'язувалися перевіряти обґрунтованість, встановлювати причини понаднормових робіт і робити все для ліквідації умов, що їх породжують [4, с. 243]. Тобто, у післявоєнні роки уряд почав приділяти значну увагу охороні праці і здоров'ю працівників, встановлювався суворий нагляд за дотриманням трудового законодавства адміністрацією, особливо щодо режиму тривалості робочого часу, часу відпочинку, праці жінок і підлітків.

Удосконалення режиму робочого часу працівників в Україні розпочався з 1971 року, а саме – з прийняття Кодексу законів про працю УРСР, норми якого, порівняно із попередніми роками, дещо розширювали та зміцнювали права працівників і службовців. Статтею 41 Кодексу було встановлено, що нормування тривалості режиму робочого часу всіх працівників і службовців здійснюється державою за участю профспілок. Пізніше це положення було скасовано. Нормальна тривалість робочого часу працівників на підприємствах, в установах, організаціях не може перевищувати 40 годин на тиждень. У міру створення економічних та інших необхідних умов буде здійснюватися перехід до більш скороченого робочого тижня (стаття 42). Для працівників, які не досягли віку вісімнадцяти років, встановлюється скорочена тривалість режиму робочого часу, а саме: 1) у віці від 16 до 18 років – не більше 36 годин на тиждень; 2) у віці від 15 до 16 років, а також для учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул – не більше 24 годин на тиждень (для учнів тривалість робочого дня не повинна перевищувати половину зазначених термінів) [5]. Кодекс 1971 року характеризується доволі великою кількістю змін та удосконалень, що стосуються режиму робочого часу працівників. Так, на нормативному рівні всі підприємства, організації тощо повернулися до 40-ка годинного робочого тижня, при цьому, в правовому акті чітко прописувалась максимальна кількість годин праці на тиждень для неповнолітніх (і вперше для учнів).

Відповідно до статті 45 Кодексу, встановлювалась скорочена тривалість режиму тривалості робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, лікарів, жінок, які працюють в сільській місцевості, й інших). Для працівників встановлювався п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. При п'ятиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи (зміни) визначалася правилами внутрішнього трудового розпорядку або графіками змінності, які затверджує адміністрація за погодженням з відповідним виборним профспілковим органом підприємства, установи, організації з урахуванням специфіки роботи, думки трудового колективу і з додержанням установленної тривалості робочого тижня [5]. У

порівнянні з Кодексом 1918 року та Кодексом 1922 року, в яких тривалість щоденної роботи була чітко прописана, то Кодекс 1971 року вказував лише максимально дозволenu кількість робочих годин на тиждень, а право встановлення графіку робочого дня надавалося безпосередньо самим підприємствам, що є позитивним аспектом для розвитку режиму робочого часу працівників.

На тих підприємствах, в установах, організаціях, де за характером виробництва та умовами роботи запровадження п'ятиденного робочого тижня є недоцільним, встановлюється шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем. При шестиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи не може перевищувати 7 годин, при тижневій нормі 40 годин, 6 годин при тижневій нормі 36 годин, і 4 годин при тижневій нормі 24 години. П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється адміністрацією підприємства, установи, організації спільно з відповідним виборним профспілковим органом з урахуванням специфіки роботи, думки трудового колективу і за погодженням з місцевою Радою народних депутатів [5].

Дотримання норм трудового права щодо режиму тривалості робочого часу і часу відпочинку є обов'язком не тільки працівників, а й роботодавців. На перших покладається обов'язок використовувати робочий час для виконання своєї трудової функції належним чином, а роботодавець, в свою чергу, повинен забезпечити не тільки необхідні для цього умови, а й організувати роботу таким чином, щоб не порушувати право працівників на відпочинок.

Розширення зазнала норма щодо категорій осіб, для яких праця в нічний час була заборонена. Так, до вже закріпленого в попередніх нормативно-правових актах переліку (вагітні жінки, матері-годувальниці, підлітки) було додано жінок, що мають дітей віком до трьох років. Щодо інвалідів, то вони отримували право здійснювати трудову діяльність в нічний час за їх особистою згодою.

Також, за угодою між працівником і роботодавцем міг встановлюватися як при прийомі на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень. На

прохання вагітної жінки, працівника, що має дитину віком до чотирнадцяти років (дитини – інваліда або інваліда з дитинства до досягнення нею віку вісімнадцяти років), або працівника, який здійснює догляд за хворим членом сім'ї, відповідно до медичного висновку, роботодавець зобов'язаний встановлювати їм неповний робочий день або неповний робочий тиждень [5]. Вищезазначене нововведення є актуальним не тільки з аспекту регулювання режиму робочого часу, а також зі сторони розширення прав для працюючих жінок. Передумовою закріплення даної норми стала ратифікація ряду європейських Конвенцій, при цьому, робота на умовах режиму неповного робочого часу не тягла за собою жодних обмежень для працівника як зі сторони оплати праці, так і зі сторони відпустки, робочого стажу тощо.

Також, доповнення зазнала норма, яка стосувалася надурочної роботи. До підстав застосування таких робіт додається умова, за якої, у разі нез'явлення працівника на роботу, адміністрація зобов'язана негайно вжити заходів до заміни змінника іншим працівником.

Висновки. Отже період розвитку режиму робочого часу після прийняття нового Кодексу законів про працю 1971 року характеризується значною кількістю позитивних змін щодо регулювання режиму часу праці, а саме: 1) тривалість робочого часу не могла перевищувати 40 годин на тиждень, дане нововведення діє і до сьогодні; 2) ретельно прописувався режим робочого часу для неповнолітніх; 3) отримання привілеїв щодо режиму тривалості робочого графіку для вагітних жінок; 4) розширення зазнала норма щодо кола осіб, які мають право на режим скороченого робочого дня та щодо категорій осіб, для яких праця в нічний час була заборонена; 5) запроваджувалася можливість встановлення режиму неповного робочого дня чи тижня.

Література:

1. Указ Президиума Верховного Совета СССР «О переходе на восьмичасовой рабочий день на семидневную рабочую неделю и о запрещении самовольного ухода рабочих и служащих с предприятий и учреждений»: от 26.06.1940 г., № 1099 // Ведомости Верховного Совета. – 1940. – № 20.

2. Дмитренко, Ю.П. Трудове право України: підручник / Ю.П. Дмитренко. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.

3. Історія вітчизняного держави і права. Підручник / За ред. Р.С. Мулукаєва. – М., 2006. – 360 с.

4. История отечественного государства и права. В 2-х т. Чистякова О.И. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – Ч.2 – 544 с.

5. Кодекс законів про працю України: Закон, Кодекс № 322-VIII від 10.12.1971 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

УДК 351.713(477):331.108.37

Соцький А.М.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПОВНОВАЖЕННЯ РОБОТОДАВЦЯ З ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ, УПРАВЛІННЯ ПРАЦІВНИКАМИ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ПРОЦЕСОМ ПРАЦІ

У статті виявлено та вирішено окремі проблеми організації праці, управління працівниками та можливості урегулювання цієї діяльності нормами трудового права.

Ключові слова: повноваження роботодавця, організація праці, управління працівниками, контроль, процес праці.

В статье выявлены и решены отдельные проблемы организации труда, управления работниками и возможности урегулирования этой деятельности нормами трудового права.

Ключевые слова: полномочия работодателя, организация труда, управление работниками, контроль, процесс труда.

Some problems of labor, management staff and the possibility of settlement of labor law regulations are identified and solved in the article.

Keywords: authority employer, labor organization, management staff, control, labor process.

Постановка проблеми. У соціалістичних країнах рівень втручання держави в регулювання виробничих відносин був найвищим. За соціалістичної організації праці управління працею досягається багатьма засобами: плануванням, організацією і нормуванням праці; стимулюванням праці та встановленням відповідальності за результати праці; оперативним управлінням; участю трудящих в управлінні тощо. Всі ці засоби управління працею опосередковуються правовими нормами. У цьому сенсі можна говорити про законодавство як про загальний, синтезований засіб управління працею: в правових нормах закріплюються конкретні прийоми управління, права і обов'язки тих, хто управляє, і тих, ким управляють [3, с. 8]. Так, наприклад, КЗпП Німецької Демократичної Республіки 1977 р. більшою мірою, ніж КЗпП 1961 р., поставив трудове право на службу науковій організації праці. У вирішенні цього завдання особлива роль належала таким інститутам трудового права, як участь трудящих в управлінні виробництвом, трудовий договір, підготовка і підвищення кваліфікації трудящих, охорона праці, дисципліна праці тощо. Цей Кодекс більш детально врегулював сферу організації праці на підприємстві. Ще одне важливе завдання, яке вирішував Кодекс – закріплення єдності економічної і соціальної політики та постановка трудового права на службу цій єдності. В нього було включено главу 4 про організацію праці та соціалістичну трудову дисципліну. Доцільність такої глави пояснювалося тим, що у ній закріплювалися як основні обов'язки підприємства у сфері наукової організації праці, так і трудові обов'язки працівника, оскільки вважалося, що трудова дисципліна і організація праці взаємообумовлені. Включення цієї глави до КЗпП НДР 1977 р. суттєво відрізняло його від кодексів законів про працю інших соціалістичних країн [4, с. 163 – 164, 170]. А в СРСР ще на початку 70-х рр. XX-го ст. було запроваджено

спеціалізацію на юридичних факультетах із викладанням спецкурсу «Правові питання організації праці на підприємствах» [5, с. 178].

Уявляється, що проблеми правового регулювання організації праці не втратили актуальності й сьогодні, а їх дослідження і вирішення має здійснюватися з рахуванням попереднього позитивного досвіду.

Аналіз останніх наукових досліджень. О.В. Железов визначає організацію праці як процес, в якому відбувається безпосередня взаємодія виробничих сил і економічних відносин, їх взаємопроникнення. В силу цього вона змінюється відповідно до рівня розвитку продуктивних сил і соціальної природи ринкової економіки [1, с. 20 – 21]. За підручником «Соціологія праці», організація праці має безпосередній стосунок до умов праці та змісту праці. Всі вони тісно пов'язані. Під організацією праці розуміється форма, спосіб і порядок поєднання живої (людина) і речової (обладнання) праці [2, с. 139].

Метою представленої статті є виявлення та вирішення окремих проблем організації праці, управління працівниками та можливості урегулювання цієї діяльності нормами трудового права.

Виклад основного матеріалу. Під організацією праці на підприємстві зазвичай розуміють сукупність заходів, які на даному рівні техніки та організації виробництва забезпечують планомірне і найбільш раціональне використання робочої сили і засобів виробництва. Комплекс цих заходів і складає зміст організації праці. Вони охоплюють багато сторін діяльності підприємств, найважливішими з яких є: внутрішньовиробничий розподіл і кооперація праці та розстановка кадрів; організація та обслуговування робочих місць; забезпечення здорових і безпечних умов праці; встановлення раціонального режиму праці і відпочинку; виробниче навчання і трудове виховання кадрів; матеріальне і моральне стимулювання праці [6, с. 108]. Організація та управління виробництвом направлені на те, щоб досягти такого поєднання робочої сили з матеріальними ресурсами, за якого забезпечується найбільша ефективність.

Наука про організацію праці частіше за все розглядається як теоретична основа проектування трудових процесів і робочих

місць. Загальноновизнано, що найважливішою проблемою організації праці є оптимізація взаємодії працівників, тобто розподіл і кооперація праці. Однак багато російських спеціалістів трактують предмет науки про організацію праці значно ширше, включаючи сюди проблеми умов, нормування і оплати праці, підготовки кадрів і мотивації праці. За такого розуміння предмети організації праці та управління людськими ресурсами практично співпадають [8, с. 15].

З точки зору соціологів, сама по собі організація праці базується на декількох ключових елементах: розподіл праці (його спеціалізація), кооперація праці (функціональний зв'язок працівників), розподіл робіт і контроль (економічні важелі, соціальні санкції та юридичні норми). Вказані елементи створюють упорядковану систему рольової поведінки і взаємодії людей у праці. Це суть будь-якої організації праці, а спосіб наділення такими ролями, завдання норм і функцій, форма розділу кооперації та контролю визначають її конкретний облік [2, с. 140].

На думку Р.З. Лівшиця, управління працею здійснюється з юридичної точки зору на двох рівнях. Верхній рівень – діяльність органів, вищестоящих по відношенню до підприємства (парламент, уряд, міністерства і відомства). Їх діяльність полягає в установленні параметрів трудового процесу на підприємствах, у регламентації прав і обов'язків учасників трудових відносин – працівників, адміністрації профспілок, трудових колективів. На цьому рівні основна правова проблема полягає в установленні обґрунтованого співвідношення між правами вищестоящих органів і правами підприємств, у визначенні сфери самоуправління підприємства у сфері праці. Нижній рівень – управління працею на самому підприємстві, там, де безпосередньо протікає трудовий процес і створюються матеріальні цінності. Структура управління працею на підприємстві досить складна. На нижньому рівні управління працею основна правова проблема полягає у встановленні обґрунтованого співвідношення між єдиноначальністю і демократичними засадами [3, с. 8, 9].

Визначення пріоритетів щодо організації виробничого процесу на законодавчому рівні та в локальних нормативно-

правових актах є важливим напрямком правового упорядкування виробничої діяльності. Для підприємств, установ, організацій статут, колективний договір або інший локальний нормативно-правовий акт мають визначити, що є основним виробництвом, а що забезпечувальним. Від цього залежить вірний вибір пріоритетів та правильна організація виробничої діяльності.

У СРСР, залежно від характеру та обсягу виконуваних робіт і застосовуваних при цьому засобів праці на промислових підприємствах, використовувалися різні форми організації праці, основними з яких були індивідуальна, за якої на робочому місці зайнятий один робітник, і бригадна, за якої на одному робочому місці одночасно зайнята група (бригада) робітників. Найбільш прогресивними були такі:

1) багатостаночна робота, коли один робітник (або їх група) одночасно обслуговує декілька одиниць обладнання (станків, апаратів тощо);

2) суміщення професій, коли той чи інший робітник (або їх група) виконує низку функцій, які зазвичай виконуються робітниками інших спеціальностей (професій);

3) комплексні бригади, в яких на одному робочому місці зайнята група (бригада) робітників різних спеціальностей (професій) і кваліфікації [6, с. 110].

Ці форми організації праці знайшли своє відображення й у відповідних нормативних актах. Так, КЗпП УРСР згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР № 5938-11 від 27 травня 1988 р., було доповнено главою XVI-А «Трудовий колектив», у якій ст. 252-5 – 252-8 присвячено бригадній організації праці. Суміщення професій чи посад урегульовано ст. 105 КЗпП України [9] та постановою Ради Міністрів СРСР від 4 грудня 1981 р. № 1145 «Про порядок і умови суміщення професій (посад)» [10].

Спільна участь багатьох робітників в одному й тому ж процесі праці, але у різних, не пов'язаних між собою процесах праці називається його кооперацією. Вона сприяє найбільш ефективному використанню робочої сили і засобів праці та підвищенню її продуктивності [6, с. 115]. На думку Т.М. Матрусової, не виключено, що розвиток менеджменту в

умовах посилення глобалізації піде не західним, а саме японським шляхом, основою якого є кооперативна модель управління» [11, с. 18]. Залежно від рівня розвитку техніки, характеру і методів організації виробничих процесів, системи розподілу праці на промислових підприємствах використовуються різні форми кооперації праці: міжцехова, внутрішньо цехова, внутрішньо дільнична, внутрішньо бригадна [6, с. 115, 116, 119].

Значну роль у підвищенні ефективності діяльності фірм відіграють нові форми організації праці. Вона визначаються в основному в двох напрямках:

а) по-перше, у сфері зміни і розширення зони робочого місця, «збагачення» процесу праці. Поряд із різноманітними формами виробничої демократії для підвищення інтересу працівників до змісту праці використовуються також організаційно-технічні рішення. Зокрема, можна відмітити тенденції відмови від застосування конвеєрів із регламентованим ритмом, укрупнення виробничих операцій, включення до функцій працівників управлінських рішень. Такі методи отримали назву збагачення праці, або збагачення змісту роботи. Одним із найбільш відомих прикладів подібних рішень є завод компанії «Вольво» у шведському місті Кальмарі. При збиранні автомобілів на цьому заводі кількість виробничих операцій, що провадяться на одному робочому місці, збільшилося на порядок. Робота виконується бригадами, кожна з яких наділяється широкими правами в частині розподілу функцій між робітниками [8, с. 320].

б) по-друге, по запровадженню автономних і напівавтономних робочих груп, що означає спільну відповідальність працівників за результати праці і відносну незалежність у прийнятті рішень з організації праці та розподілу функцій [12, с. 36]. Так, наприклад, у сітковій економіці самі сіткові працівники займаються організацією своєї праці, а не штатні спеціалісти відділів з організації праці [13, с. 12].

Організація робочого місця – це система заходів щодо його планування, оснащення засобами і предметами праці, розміщених у певному порядку, обслуговування й атестації. Планування робочого місця передбачає раціональне розміщення

в просторі матеріальних елементів виробництва, зокрема, устаткування, технологічного й організаційного оснащення, а також працівника [14, с. 190]. Так, проектом Концепції державної цільової програми реформування державного управління та державної служби на 2011-2015 рр. [15] пропонується в рамках державної цільової програми на основі аналізу функцій органів виконавчої влади розробити та закріпити на законодавчому рівні новий підхід до класифікації посад та системи оплати праці державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування (які працюють у виконавчих органах місцевого самоврядування) відповідно до професійних груп, змісту й обсягу повноважень, складності роботи та відповідальності.

Основним організаційним елементом системи управління персоналом є робоче місце. Як зазначають автори підручника «Соціологія праці», робоче місце окремого працівника і окремого структурного підрозділу у формальній організації легко визначається позиціями, які вони займають у горизонтальному і вертикальному зрізах. В одному випадку така позиція називається функцією, в іншій – статусом. Так, позиція начальника відділу праці та заробітної плати поєднує у собі відразу два стани: статус працівника (начальник відділу) і його функціональну приналежність (відділ праці та заробітної плати). Так же справа складається й з підрозділами, наприклад складальним цехом чи управлінням кадрів [2, с. 221].

Можна виокремити дві групи завдань, де необхідне визначення цього поняття. Першу складають технологічні, організаційні та ергономічні завдання, пов'язані з проектуванням технологічних і трудових процесів, удосконаленням умов праці, оперативним регулюванням виробництва. Другу – завдання планування чисельності персоналу, аналізу ринку праці та забезпечення зайнятості [8, с. 130–131]. Оскільки робоче місце є виробничою зоною безпосереднього прикладення праці кожного окремого робітника, постільки організація робочих місць – дуже важлива ланка усієї системи організації праці на підприємстві. Від правильної організації робочих місць значною мірою залежать ефективність використання техніки і робочої сили, зростання

продуктивності праці, підвищення якості промислової продукції та зниження її собівартості [6, с. 132]. У зв'язку з цим, цілком обґрунтованими є положення п. 3 ст. 29 КЗпП України [9], що зобов'язує роботодавця до початку роботи за укладеним трудовим договором визначити працівникові робоче місце і забезпечити його необхідними для роботи засобами.

Роботодавець використовує працю працівників в межах певних параметрів – в межах визначеної посади чи роботи. Основа об'єктивної сторони трудової функції лежить у сфері матеріального виробництва. Вона є базою й інших об'єктивних факторів, у сфері суспільних відносин та їх правового регулювання. Йдеться про структуру управління, плани з праці, штатних розписах та подібних їм нормативних актах, що є юридичним вираженням суспільного розподілу праці, що склався на підприємстві, в установі, організації. Однак у практиці підприємств та установ мають місце випадки, коли ці нормативні акти не відображають потреб відповідної виробничої чи управлінської ланки [5, с. 93].

Планування потреб у працівниках передбачає використання методик розрахунку чисельності працюючих. Так, розрахунок чисельності основних робітників здійснюється за трудомісткістю, нормами виробітку, нормами обслуговування [6, с. 51, 52, 53]. Виділяють три основні підходи до визначення чисельності персоналу: маржиналістський, експертно-статистичний і аналітично-нормативний [8, с. 207]. У практиці обліку кадрів розрізняють явочний склад, списковий і середньо-списковий [6, с. 17].

Далі, на думку Л.Ю. Величко, важливим елементом організації праці є встановлення технічно обґрунтованих норм праці, що вінчає процес установлення організації праці і служить відправним пунктом для її подальшого удосконалення [14, с. 190]. Норма – це обґрунтована величина або дія, визнана обов'язковою, узаконена й документально оформлена. Норми праці складають підґрунтя системи планування роботи підприємства та його підрозділів, організації оплати праці персоналу, обліку затрат на продукцію, встановлення завдань з підвищення продуктивності праці, визначення потреб в кадрах, управління трудовими відносинами на підприємстві [16, с. 24,

25]. Тому правове регулювання нормування праці – важливий аспект організації праці, забезпечення трудових прав працівників.

Висновки. Таким чином, нормативне врегулювання проблем організації праці, управління працівниками має як економічне, так і юридичне значення. У Трудовому кодексі України обов’язково мають міститися норми, які закладають основи локального регулювання питань організації та нормування праці. Питанням правових основ управління працівниками, нажаль, ні один проект ТК України не приділив належної уваги. Їх врегулювання виключно на локальному рівні призведе до свавілля роботодавців, масового порушення трудових прав працівників.

Література:

1. Железов А.В. Труд как фактор экономической динамики: автореф. дис. ... докт. эконом. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / А.В. Железов. – Кострома, 2006.
2. Социология труда: Учебник / Под ред. Н.И. Дряхлова, А.И. Кравченко, В.В. Щербины. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993.
3. Лившиц Р.З. Трудовое законодательство: настоящее и будущее / Р.З. Лившиц. – М.: Наука, 1989.
4. Кодификация законодательства о труде социалистических стран. – М., Наука, 1979.
5. Проблемы трудового права и права социального обеспечения. – М.: АН СССР, Ин-т гос. и права, 1975.
6. Гурьянов С.Х., Костин Л.А. Труд и заработная плата на предприятии. – Изд. 2-е, переработ. и доп. – М.: Экономика, 1973.
7. Зубкова А., Шкурко С. Новое качество нормирования труда // Человек и труд. – 2001. – № 11.
8. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: Учебник. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998.
9. Кодекс законів про працю України. Затверджений Законом УРСР від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
10. Постановление Совета Министров СССР от 4 декабря 1981 г. № 1145 «О порядке и условиях совмещения профессий (должностей)» // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1145400-81/print1382694608301525>.

11. Матрусова Т.Н. Японская система управления трудом в условиях глобализации экономики / Т.Н. Матрусова // Труд за рубежом. – 2001. – № 1 (49).

12. Силин А.А. Французская модель организации работы предприятия (фирмы, компании) // Труд за рубежом. – 1999. – № 3 (43).

13. Соболевская А.А., Попов А.К. Новые формы труда в современной экономике // Труд за рубежом. – 2007. – № 3.

14. Величко Л.Ю. Щодо змісту організації виробництва і праці // Актуальні проблеми права: теорія і практика. Збірник наукових праць № 23. – Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2012.

15. Концепція державної цільової програми реформування державного управління та державної служби на 2011-2015 роки: проект Головного управління державної служби України. – Режим доступу: http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=272608&cat_id=87284

16. Максименко Н.О. Правове регулювання нормування праці державних службовців в Україні / Н.О. Максименко: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т. – Луганськ, 2010.

VI. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97

Макаренко Н.К.,
канд. юрид. наук, професор
Національної академії Служби безпеки України

ОРГАНІЗАЦІЯ ЖЕБРАЦТВА ЯК ВИД ПРОФЕСІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглянуто актуальні проблеми, пов'язані із розкриттям поняття організатора жебрацтва, як виду професійного злочинця. У публікації висвітлюються основні питання, які стосуються кваліфікації організації жебрацтва за чинним законодавством України, що сприятиме формуванню подальших досліджень з удосконалення шляхів попередження, виявлення та розслідування професійних злочинів.

Ключові слова: жебрацтво, злочинність, злочини, організатор, професійна злочинність, професійні злочини.

В статье рассмотрены актуальные проблемы, связанные с раскрытием понятия организатора попрошайничества, как вида профессионального преступника. В публикации освещены основные вопросы, касающиеся квалификации организации попрошайничества по действующему законодательству Украины, что будет способствовать дальнейшим исследованиям, направленным на усовершенствование предупреждения, выявления и расследования профессиональных преступлений.

Ключевые слова: организатор, попрошайничество, преступность, преступления, профессиональная преступность, профессиональные преступления.

The article considers the actual problems associated with expanding the concept of the organizer of the begging, as a type of professional criminal. The publication highlights the key issues

relating to the qualifications of the organisation of begging by the current legislation of Ukraine, which will contribute to the shaping of future research to improve the prevention, detection and investigation of professional crime.

Keywords: begging, crime, crimes, organizer, professional crime, occupational crime.

Постановка проблеми. Професійна злочинність є відносно самостійним видом злочинності. Її зміст складають злочини, котрі вчиняються злочинцями-професіоналами. Така злочинна діяльність ґрунтується на спеціальних знаннях, досвіді та навичках і носить стійкий характер. Завдяки їй здобуваються джерела забезпечення існування певного злочинного середовища.

З огляду на те, що професійній злочинності притаманні такі риси, як вузька спеціалізація, систематичність та стійкість щодо вчинення певного злочину, злочинець-професіонал з часом набуває звичку, яка потім переходить у норму поведінки із чіткою установкою на обрану ним протиправну діяльність (спеціалізацію). Одним із видів такої професійної спеціалізації є організація жебрацтва.

Власне, жебрацтво в Україні не визнається злочином. Адже у нашому суспільстві до збіднілих людей, у яких обірвалися родинні та суспільні зв'язки, завжди ставилися з порозумінням. Можливо причиною такого ставлення є доволі популярне прислів'я «від суми та тюрми не зарікайся» [16]. Водночас використання жебраків задля протиправного збагачення отримало не лише належний громадський осуд, а й відповідну «прописку» у Кримінальному кодексі (далі – КК) України.

Так у ст. 150-1 («Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом») та ст. 304 («Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність») КК України передбачено кримінальну відповідальність саме за організацію жебрацтва, задля отримання наживи. Особливої суспільної небезпеки цим злочинам надає те, що вони все частіше вчиняються організованими злочинними групами, які не хestують навіть

тим, що залучають до збирання пожертв не лише пригнічених, знедолених, хворих людей, а й дітей.

При цьому таке залучення часто супроводжується й вчиненням інших злочинів, наприклад незаконного позбавлення волі або викраденням людини (ст. 146 КК України), чи – торгівлею людьми, або укладанням інших незаконних угод щодо людини (ст. 149 КК України) тощо. Враховуючи суспільну небезпечність організації жебрацтва, дослідження її юридичної природи є надзвичайно актуальним.

Особливої актуальності проблематиці що розглядається надає прийняття Концепції Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.10.2015р. №1053-р, в якій зауважується, що «за даними Міжнародної організації з міграції, з 1991 року понад 120 тис. громадян України могли постраждати від торгівлі людьми з метою сексуальної чи трудової експлуатації, примусового жебрацтва або вилучення органів. Міжнародна організація з міграції щороку ідентифікує близько 1 тис. громадян України, які постраждали від торгівлі людьми в Україні або за її межами» [3].

Аналіз останніх наукових досліджень. Питання дослідження такого антисоціального явища, яким є жебрацтво, розкривалися у працях Анатольєвої О.І., Благуті Р.І., Гусева С.С., Дегтярьової І.В., Доляновської І.М., Калмикова Д.О., Максимова Є.Д., Прижова І.Г. та інших вчених. Наукові здобутки вказаних вчених підсилили впевненості у необхідності дослідження юридичного змісту організації жебрацтва.

Метою даної статті є розкриття змісту організації жебрацтва як виду професійної злочинності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до визначення, наданого у тлумачних словниках з української мови, жебрацтво є похідним словом від іншого – жебрак, та означає: «збирання милостині; жебрання; старцювання; відсутність необхідних для існування засобів; злиденність, убогість» [12, с. 517].

Водночас, найбільш влучне визначення жебрацтва можна зробити з огляду на тлумачення терміну «жебрак», який надано у словнику Брокгауза та Ефрона, де зауважується, що «жебраки

це – клас людей, про існування якого мають піклуватися всі інші класи» [17, с. 208-210]. Саме таке визначення зумовлюється певними християнськими традиціями.

Вчені, які досліджували проблеми генези жебрацтва підкреслюють, що «із часів середньовіччя сформувалися, так би мовити, основні різновиди жебрацтва, які умовно можна розподілити на три групи. До першої групи належали люди, які певний час були змушені жебракувати у зв'язку із важкою життєвою ситуацією (втрата землі, роботи, майна, ті, хто постраждав від стихійних лих, неврожаїв, пожеж) і яких голод гнав просити милостиню. Для більшості це був вимушений стан, альтернатива голодної смерті. Можна припустити, що із першою нагодою вони прагнули повернутися до звичного трудового способу життя.

До другої групи можна зарахувати людей, які жебракували постійно. Це – непрацездатні громадяни, які не одержали з якоїсь причини відповідну підтримку від родини, громади або парафії. Серед них, нерідко, були люди із психічною хворобою, каліки, безпритульні діти. Представники цієї категорії жебраків, як правило, не мали змоги отримати роботу, а за відсутності соціальної допомоги змушені добувати хліб збиранням милостині. Вони були близькі до категорії професійних жебраків, але відрізнялися від останніх своєю непрацездатністю, неспроможністю забезпечувати себе яким-небудь іншим способом, ніж жебракуванням.

До третьої групи можна віднести професійних жебраків, для яких збирання милостині було трудовою діяльністю. Вони не шукали для себе оплачуваної суспільно корисної праці, хоча могли її виконувати. Це був спосіб їх життя, що передбачав конкуренцію, розподіл території для діяльності, дохідних місць, професійні таємниці, традиції, династії, школи підготовки, корпоративні об'єднання» [1, с. 161-162].

Зважаючи на ідеологічну складову такого соціального явища, яким є жебрацтво, все ж слід визнати, що головні причини існування жебраків у нашому суспільстві мають політичне та економічне підґрунтя, а саме – зубожіння та надзвичайну бідність певних верств населення й відсутність правильного і налагодженого механізму піклування про них з

боку держави. Так Нечаєва О. М. стверджує, що «причини жебрацтва визначаються такими чинниками як економічна криза; безробіття; зубожіння широких верств населення, більшість якого живе за межею бідності; послаблення сімейних підвалин; втрата старшим і молодшим поколіннями моральних цінностей; пияцтво й алкоголізм, наркоманія; поширення серед дітей і дорослих психічних захворювань» [6, с. 60].

Основні причини зростання жебрацтва, на думку вчених, криються в соціально-політичних перетвореннях, що призвели до зламу суспільної моралі, знецінення інституту сім'ї на загальнодержавному рівні; руйнації державної інфраструктури соціалізації і суспільного виховання дітей без формування нової ефективної структури соціалізації і дозвілля дітей в умовах ринкових відносин; втрати фундаментальних людських цінностей. З огляду на це й «сформувалась нова система комерційної та кримінальної експлуатації дитячої бездоглядності» [7, с. 29].

Слущкий Є. Г. також відзначає такі причини розвитку жебрацтва, бездоглядності та безпритульності: соціально-економічні, соціально-психологічні та медико-психологічні. До соціально-економічних він відносить чинники, які тривалий час порушують трудовий устрій життя і деформують побут людей. Це економічна криза, безробіття, голод, інтенсивні міграційні процеси у зв'язку з військовими конфліктами або природними катаклізмами. Соціально-психологічні чинники, на думку вченого, пов'язані з кризою сім'ї, збільшенням кількості розлучень, із втратою одного з батьків, опікунством, погіршенням клімату в сім'ї, жорстоким поводженням з дітьми, фізичним покаранням, а інколи й сексуальним домаганням з боку дорослих [13, с. 119]. Медико-психологічні чинники зумовлюються станом здоров'я особи, який унеможливує її трудову діяльність [13, с. 119].

Проблему подолання бідності в Україні визнано надзвичайно гострою. Її вирішення відбувається на найвищому державному рівні. Так у 2012 році низкою центральних органів виконавчої влади нашої країни було навіть розроблено та прийнято Методику комплексної оцінки бідності [5]. Під час вказаної оцінки враховуються і світові показники визначення

бідності. Так із вересня 2015 року Світовий банк змінив своє визначення крайнього зубожіння. У його термінології «межа бідності» щодо споживання була піднята з 1,25 доларів до 1,9 доларів (близько 50 грн.) на день. При цьому «прогноз аналітиків організації показує, що у 2015 році кількість людей у світі, які живуть в умовах крайнього зубожіння, складе близько 700 млн. людей – майже кожна десята людина на Землі, 9,6%» [10]. Таким чином політичні та економічні чинники відіграють чи не найголовніший вплив на зростання рівня бідності та кількості жебраків у суспільстві.

Водночас серед ситуативного та вимушеного жебрацтва привертає на себе увагу й так зване професійне, яке є тим середовищем, що підпитує існування професійної злочинності. Особливо актуальним це є для так званої «дитячої злочинності». Як зауважує Долгова А.І., «рання криміналізація, як правило, завжди пов'язана із крадіжками та жебрацтвом» [2, с. 65].

Вітчизняні журналісти слушно зауважують: «Вже досить давно жебрацтво із соціального явища переросло у професію. Причому таку, для якої не потрібно спеціального навчання чи особливих знань. Головне – правильний підхід, якомога більше жалісливих слів, а ще краще – якщо на руках є маленька дитина або довідка про хворобу. Саме таких жебраків найбільше розвелось останніми роками. Вони «працюють» всюди: біля церков, магазинів та кав'ярень, на автостанціях і просто на вулиці. Складається враження, що жебрацтво стало своєрідною чумою ХХІ століття» [9].

Як уже зауважувалося, за жебрацтво в нашій країні не передбачено юридичної відповідальності. Водночас організація жебрацтва та використання його як прибуткового злочинного бізнесу за чинним КК України визнається злочином. При чому дії злочинця можуть бути кваліфіковані відповідно до кількох статей Кодексу. Так статтю 150-1, передбачено відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Ст. 304 КК України, у свою чергу, закріплено відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у тому числі й у зайняття жебрацтвом.

Вченими також зауважується, що з організацією жебрацтва можуть бути безпосередньо пов'язані й такі злочини, як: умисне

тяжке чи середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.ст. 121 та 122 КК України у формі коли такі ушкодження спричинено задля змушування особи до зайняття її, в подальшому, жебрацтвом), незаконне позбавлення волі, або викрадення людини (ст. 146 КК України – у формі, коли злочин вчиняється стосовно інвалідів із фізичними чи психічними вадами задля примушування їх, у майбутньому, до зайняття жебрацтвом), торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК України – у формі примушування людини до заняття жебрацтвом) [15, с. 244-247].

Слід зауважити, що використаний у даній публікації термін «організатор жебрацтва» є умовним та узагальнюючим. Умовний його характер полягає у тому, що «організатором жебрацтва» доцільно вважати не окремого співучасника злочину, пов'язаного із жебрацтвом – організатора, – а безпосереднього виконавця такого злочину, зокрема передбаченого ст.ст. 150-1 та 304, а також ст.ст. 121, 122, 146, 149 та 299 КК України. Адже само жебрацтво не визнається злочином, злочинною визнається поведінка, яка пов'язується із втягуванням, змушуванням ним займатися.

Узагальнюючий характер терміну «організатор жебрацтва» полягає у тому, що він своїм змістом здатен охопити усіх можливих виконавців злочинів, спрямованих на використання так званих жебраків.

Так, щодо характеристики суб'єкта злочину, передбаченого ч. 1 ст. 150-1 КК України, то, по-перше, слід відзначити, що він є спеціальним. Суб'єктом цього злочину є батьки або особи, які їх замінюють. Характеризуючи спеціальний суб'єкт, можна сказати, що це особа, яка володіє певними якостями, конкретними особливостями, вказаними в диспозиції статті, наділена, разом із загальними ознаками суб'єкта, додатковими ознаками, обов'язковими для даного складу злочину. Відповідно до Сімейного кодексу (далі – СК) України та Закону України «Про охорону дитинства», батьками та особами, які замінюють батьків, можуть бути визнані лише ті особи, які мають право і на яких покладається обов'язок виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні

умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Батьки – це рідні батько і мати дитини, у тому числі ті, з якими дитина спільно не проживає, а також: а) усиновителі; б) прийомні батьки; в) батьки-вихователі. Особами, які замінюють батьків, відповідно до законодавства є: а) опікун, піклувальник; б) патронатний виховатець; в) фактичний виховатець (особа, яка взяла у свою сім'ю дитину – сироту чи дитину, з інших причин позбавлену батьківського піклування). За відсутності у дитини матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати дитині належне утримання (а також виховувати її та піклуватися про неї), особами, які замінюють батьків, можуть бути визнані баба і дід, повнолітні брат та сестра, а за відсутності у дитини матері, батька, баби, діда, повнолітніх братів та сестер або якщо ці особи не можуть з поважних причин надавати дитині належного утримання (а також виховувати її та піклуватися про неї) – мачуха і вітчим, які проживають з дитиною, а також інші особи, у сім'ї яких виховувалась дитина. Батьків може не бути у дітей-сиріт, підкинутих дітей, дітей, від яких відмовились батьки, безпритульних дітей. Поважні причини, з яких батьки не можуть надавати дитині належного утримання, це: позбавлення батьківських прав; відібрання дітей у батьків без позбавлення батьківських прав; визнання батьків безвісти відсутніми або недієздатними; оголошення їх померлими; відбування ними покарання в місцях позбавлення волі; перебування їх під вартою на час досудового слідства; розшук їх правоохоронними органами, зокрема, пов'язаний із ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження; тривала хвороба батьків. До осіб, які замінюють батьків, не можуть належати: особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітньої дитини або нагляд за нею на підставі договору (няня, гувернантка, домашній вчитель, тощо); працівники закладів охорони здоров'я, навчальних та інших закладів (лікарні, будинки дитини, школи, дитячі садочки, оздоровчі табори, школи-інтернати, тощо), зобов'язані наглядати за дітьми і піклуватися про них. Такий висновок нам надає аналіз положень ст.ст. 3, 6, 121–140, 164–166, 207–274 СК

України [11], Закону України «Про охорону дитинства» [8], Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [7].

Для наведення видової різноманітності осіб, які використовують малолітніх дітей для заняття жебрацтвом, на наш погляд, доцільно звернутися до ґрунтовних напрацювань Топольської І. О., яка виділила чотири групи таких осіб: 1) ватажки – молоді люди 18-25 років, які групують навколо себе підлітків переважно для виконання дрібних доручень, спільного проведення часу, розпивання спиртних напоїв, вживання наркотиків, учинення корисливих злочинів; 2) рецидивісти – раніше судимі особи старше 25 років. Відбувши покарання, вони намагаються встановити втрачені соціальні зв'язки і найкраще це їм вдається у середовищі неповнолітніх; 3) організатори злочинних груп – найчастіше це особи, які є вихідцями із категорії раніше судимих, із усталеними антисуспільними поглядами; 4) утриманці – родичі (найчастіше, батьки) неповнолітніх, деградовані особи, які живуть, переважно, за рахунок антисуспільних занять підлітків. Крім того, «якщо до вчинення злочину неповнолітніх втягують переважно особи чоловічої статі, то до зайняття жебрацтвом їх використовують, здебільшого, матері» [14, с. 45].

Висновки. Подальше удосконалення діяльності органів, які здійснюють боротьбу із професійною злочинністю, неможливе без проведення детального аналізу. Враховуючи шкоду, яка завдається злочинами, пов'язаними із учиненням жебрацтва, їх вивчення має наукову та практичну значущість. Через те, що законодавством України про кримінальну відповідальність жебрацтво не визнається злочином, але кримінально-каранною є діяльність, яка пов'язується із організацією його вчинення, доцільно суб'єкта злочину, пов'язаного із жебрацтвом, умовно іменувати – організатором жебрацтва. Організатором жебрацтва слід вважати особу, яка вчинила злочини, пов'язані із відповідним ганебним соціальним явищем, передбачені, зокрема, ст.ст. 150-1 та 304, а також ст.ст. 121, 122, 146, 149 та 299 КК України.

Література:

1. Глазунов С.В. Жебрацтво як соціальне явище в історичному вимірі // Вісник Дніпропетровського університету, 2014, Т. 22, Вип. 24 («Соціологія»). – С. 158-164.
2. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. – М.: Юрид. лит., 1981. – 160 с.
3. Концепція Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.10.2015р. №1053-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1053-2015-%D1%80>.
4. Максимов Л. Н. Организация работы с беспризорными детьми в 1920-е годы // Нескучный Сад. – 2003. – № 1. – С. 25–37.
5. Методика комплексної оцінки бідності, затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 08.10.2012 №629/1105/1059/408/612, зареєстровану у Міністерстві юстиції України 24.10.2012р. за №1785/22097 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1785-12>.
6. Нечаева А.М. Детская беспризорность – опасное социальное явление // Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 58-64.
7. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 6. – ст. 147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2342-15>.
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 30, ст. 142 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
9. Русин С. Жебрацтво – потреба чи непоганий бізнес // Новини Закарпаття. – 23.04.2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpatty.net.ua/Zmi/95598-ZHebratstvo-%E2%80%93-potreba-chy-nepohanyi-biznes>.
10. Світовий банк підняв межу бідності // hromadske.tv. – 05.10.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hromadske.tv/economics/svitovii-bank-pidnyav-mezhu-bidnosti/>– Назва з екрану.

11. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21– 22, ст.135: із змінами, внесеними згідно із Законом № 2913-VI (2913-17) від 11.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14>. – Назва з екрану.
12. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка. Т. 2. – 1971. – 547 с.
13. Слуцкий Е. Г. Беспризорность в России: вновь грозная угроза // Социологическое исследование. – 1998. – № 3. – С. 117–121.
14. Топольськова І. О. Боротьба з втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – 192 с.
15. Хавронюк М. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) // Вісник Львівського університету. – Вип. 49. – 2009. – Серія юрид. – С. 244-249.
16. Чехов А.П. Палата №6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// http://ilibrary.ru/text/989/p.3/index.html](http://http://ilibrary.ru/text/989/p.3/index.html). – Назва з екрану.
17. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб.: Типо-Литография И.А. Ефрона, 1897. – Т. 21. – 480 с.

УДК 343.974

Шепетько С.А.,
канд. юрид. наук, старший науковий
співробітник Міжвідомчого науково-дослідного
центру з проблем боротьби з організованою
злочинністю при Раді національної
безпеки і оборони України

СУЧАСНІ ОБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ПРОЯВАМ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті проаналізовано сучасні об'єктивні чинники, що сприяють діяльності організованих злочинних формувань з транснаціональними зв'язками. Запропоновано заходи нейтралізації або усунення впливу детермінантів, що сприяють

проявам цього виду злочинності, а також рекомендовано внести окремі зміни до чинного законодавства для правової регламентації заходів забезпечення громадського доступу до інформації про осіб та організації, які отримують та використовують бюджетні кошти.

Ключові слова: детермінанти, тіньова економіка, транснаціональна організована злочинність.

В статье проанализированы современные объективные факторы, способствующие деятельности организованных преступных формирований с транснациональными связями. Предложены меры нейтрализации или устранения влияния детерминант, способствующих проявлениям этого вида преступности, а также рекомендовано внести отдельные изменения в действующее законодательство для правовой регламентации мер обеспечения общественного доступа к информации о лицах и организациях, которые получают и используют бюджетные средства.

Ключевые слова: детерминанты, теневая экономика, транснациональная организованная преступность.

The article analyzes the current objective factors that contribute to the activities of organized criminal groups with transnational connections. The measures neutralize or eliminate exposure determinants that contribute to manifestations of this type of crime and make some recommended changes to the current legislation for the legal regulation of measures to ensure public access to information on individuals and organizations that receive and use the budget.

Keywords: determinants of the shadow economy, transnational organized crime.

Постановка проблеми. Сучасні господарські інституції в умовах регіональної, всесвітньої інтеграції є взаємозалежними та взаємопов'язаними, адже постійно розвиваються економічні, фінансові, політичні, культурні, військові зв'язки між різними країнами. У більшості випадків соціально-економічний розвиток держав залежить від їх безпосередньої участі в міжнародних

економічних, фінансових, політичних організаціях та об'єднаннях для уніфікації нормативно-правових актів в різних галузях господарства. Крім того, дедалі частіше об'єднуються зусилля держав у вирішенні низки конфліктів, загроз, проблем всесвітнього рівня. Однією з таких загроз національній та міжнародній безпеці є організована злочинність з транснаціональними зв'язками. Поширення цього виду злочинності стало одним із наслідків глобалізації, інформатизації, технологізації суспільства.

Транснаціональна організована злочинність є реальною загрозою міжнародній безпеці, політичному, фінансовому, соціально-економічному розвитку різноманітних країн світу, адже це явище характеризується динамічністю, трансформативністю, а локалізація та суспільно небезпечні наслідки не завжди передбачувані. Організовані злочинні формування з транснаціональними зв'язками, як правило, вчиняють злочини завдяки співучасникам з інших країн, використовуючи при цьому всі можливі способи, засоби і знаряддя з урахуванням сприятливих об'єктивних умов зовнішнього середовища для цілеспрямованого, безперервного отримання незаконних доходів на території однієї або й навіть декількох держав. Саме завдяки спільним, скоординованим заходам моніторингу, оцінки небезпеки проявів транснаціональної організованої злочинності можливо розробити, прийняти уніфіковані стандарти, правила протидії цьому негативному явищу. Тому проблемні питання об'єктивних чинників, що сприяють такому виду організованої злочинності є завжди актуальними.

Аналіз дослідження даної проблеми. Проблемними питаннями детермінантів транснаціональної організованої злочинності займалися такі відомі вчені, як М. Г. Вербенський, А. Г. Кальман, О. В. Копан, Т. Д. Момотенко, В. Я. Тацій, С. С. Чернявський, О. Ю. Шостко, О. М. Юрченко та інші. Праці зазначених науковців мають вагоме науково-практичне значення для доктрини кримінального права, кримінології, але динамічність явища організованої злочинності з транснаціональними зв'язками, якісні зміни соціально-економічної, політичної, гуманітарної, фінансової ситуації в

державі зумовили об'єктивну потребу підвищення ефективності заходів боротьби з цим видом злочинності.

Метою даної статті є визначити окремі об'єктивні чинники, що сприяють проявам транснаціональної організованої злочинності та надати рекомендації щодо їх усунення або нейтралізації впливу.

Виклад основного матеріалу. Організовані злочинні формування здатні оперативно адаптувати свою діяльність в залежності від політичних, економічних, фінансових, інформаційних та інших об'єктивних обставин життєдіяльності суспільства. На вибір злочинної діяльності впливає ступінь урегульованості суспільних відносин правовими нормами, а також типова практика їх застосування, додержання, виконання. Крім того, в окремих випадках організована злочинна діяльність є чи не єдиним способом отримання прибутку, доходу чи засобом для нормального існування людини на певних територіях в країнах, де немає необхідної кількості достатньо оплачуваних місць роботи або реальної можливості займатися легальною підприємницькою діяльністю.

Безумовно, посягання на державний суверенітет, значне руйнування транспортної інфраструктури країни, фінансово-економічна криза, падіння обсягів промислового виробництва, скорочення експорту, імпорту тільки сприяють проявам транснаціональної організованої злочинності в нашій державі. Збереження тенденцій до збільшення рівня безробіття, зниження реальних доходів населення обумовлює необхідність виявлення, аналізу, вироблення тактики та стратегії, застосування, контролю, корекції заходів протидії потенційним загрозам та реальними проявам транснаціональної організованої злочинності.

Відповідно до статистичної звітності правоохоронних органів України за період 2008–2013 рр. простежується, зокрема, тенденція до збільшення кількості виявлених ОГ і ЗО з міжнародними зв'язками у понад два рази за п'ятирічний період: від 18 – у 2008 та 2009 рр., до 44 – у 2010 р.; 43 – у 2011 р.; 29 – у 2012 р. Статистичні дані за 2013 р. не містять інформації про виявлені ОГ і ЗО з міжнародними зв'язками, однак вказано дані про 38 виявлених ОГ і ЗО з

міжрегіональними зв'язками та 18 ОГ і 30 з транснаціональними зв'язками. При цьому, протягом 2014 року виявлено лише 28 організованих груп і злочинних організацій з міжрегіональними зв'язками та 14 ОГ і 30 з транснаціональними зв'язками. Як бачимо, ці показники на 23–27 % менші у порівнянні з 2013 р., що свідчить про те, що ефективність діяльності правоохоронних органів у сфері виявлення та припинення діяльності ОГ і 30 з міжрегіональними зв'язками та з транснаціональними зв'язками дещо зменшилась. Крім того, протягом 2015 р. виявлено лише 5 ОГ і 30 з транснаціональними зв'язками (36 % від річного показника 2014 р.) та 22 з міжрегіональними зв'язками (78 % від показника 2014 р.) [1; 2]. Враховуючи зазначені дані можна зробити висновок, що спадною є тенденція до кількості виявлених ОГ і 30 з транснаціональними та міжрегіональними зв'язками, що можливо матиме місце в 2016 році.

На такі незначні показники кількості виявлених організованих злочинних формувань з транснаціональними зв'язками безумовно впливає той фактор, що компетенція правоохоронних органів, уповноважених виявляти та припиняти діяльність таких структур обмежена державним кордоном та територією, яка тимчасово не перебуває під контролем вітчизняних державних органів. Крім того, варто зважати на специфіку законодавства зарубіжних країн, відповідно до якого здійснюється кримінально-правова кваліфікація діяння співучасників транснаціональних організованих груп і злочинних організацій, а також дієвість, типову практику притягнення цих осіб до кримінальної відповідальності.

Сучасні тенденції проявів транснаціональної організованої злочинності пов'язані з процесами глобалізації світової економіки, виникненням і розвитком нових інформаційних технологій, слабкістю і корумпованістю окремих національних урядів, недостатнім рівнем роботи правоохоронних органів різних країн. Небезпечність ситуації може посилюватися внаслідок встановлення транснаціональними злочинними організаціями контролю над засобами масової інформації, глобальними мережами зв'язку, телекомунікацій, радіоефіру. Також організовані злочинні об'єднання стримують,

уповільнюють хід реформ, спрямованих на подолання корупції, виходу з фінансово-економічної кризи, забезпечення енергетичної незалежності нашої країни від Російської Федерації.

Крім того, починаючи з 2011 р. збільшилась кількість незаконних мігрантів в країнах ЄС, що зумовлено воєнними операціями в Сирії, політичною нестабільністю в Лівії, виведенням міжнародних військ з Афганістану. Протягом останніх чотирьох років, більше мільйона громадян з трьох регіонів – Близького Сходу, Африки, Азії в пошуках кращого життя прибували до центральних і північних європейських країн. Цьому явищу сприяло відсутність ефективного міжнародного співробітництва між країнами ЄС, що призвело до збільшення масштабів діяльності організованих злочинних формувань з транснаціональними зв'язками у сфері незаконної міграції, торгівлі людьми, контрабанди.

Значний рівень тіньової економіки (приблизно 42 % протягом першого кварталу 2015 р. [3]) є потенційно стимулюючим фактором для організованих злочинних формувань для налагодження їхньої діяльності на території України, як наслідок зарубіжні інвестори утримуються від зайняття господарською, підприємницькою діяльністю на вітчизняному ринку, адже не можуть добросовісно конкурувати з незаконними або напівлегальними об'єднаннями. У зв'язку із зростанням тіньових явищ і процесів, участь в яких бере й організована злочинність, економіка України може стати залежною від нелегальних видів господарської діяльності (нелегальне виробництво, експорт товарів та послуг). У міру цього “тіньові”, “сірі” товари та послуги будуть провідними в дольовій частці нашої держави у світовій економіці.

Таким чином, прояви транснаціональної організованої злочинності посягають на легальну економіку та її інститути, конкуруючи з приватними структурами. Це пов'язана із тим, що діяльність організованих злочинних формувань з транснаціональними зв'язками у сфері економіки призводить до посягань на основи добросовісної конкуренції за рахунок використання незаконних ресурсів тіньової економіки.

Однією з умов діяльності організованих злочинних формувань є наявність корумпованих службових осіб, які бажають отримувати тіньові доходи за рахунок коштів нелегальної економіки, що призводить до широкого проникнення злочинців в органи державної влади. Без ефективної антикорупційної діяльності правоохоронних органів, громадських об'єднань, приватних інституцій, протидія проявам організованої злочинності не буде дієвою.

На сьогодні транснаціональні організовані групи і злочинні організації, як правило, постійно вчиняються злочини на території різних держав, а отримані незаконні доходи можуть відповідати рівню валового національного продукту окремих країн світу. Особливо сприятливими умовами для функціонування таких формувань є недостатній рівень розвитку легального сектору економіки та політичного середовища, що дозволяє представникам цих злочинних організацій завдяки корупційним, лобістським схемам займати високі посади в органах державної влади та місцевого самоврядування.

В окремих країнах керівники транснаціональних злочинних організацій навіть здатні створювати для себе всі необхідні правові та адміністративні умови для збільшення масштабності, доходності незаконної діяльності, очолюваних ними структур, що дестабілізує правопорядок в цих державах. Найбільші ринки незаконних товарів, послуг функціонують у тих місцях, де є можливості отримання найбільшого доходу за одночасної відсутності дієвих заходів щодо протидії цьому соціальному явищу. Максималізація доходу і недостатність як нормативно-правової регламентації охорони суспільних відносин, так і неефективність роботи правоохоронних органів є тими детермінантами, які дозволяють збільшувати територіальний масштаб ринків збуту незаконних товарів та надання послуг. Як наслідок, прояви транснаціональної організованої злочинності спричиняють зниження бюджетних надходжень, підвищення витрат на розслідування злочинів, учинених у складі таких угруповань. У результаті відбувається втрата авторитету держави на міжнародній арені, підриваються основи правосвідомості, правової культури населення,

погіршуються умови політичного, суспільного і економічного життя.

На цьому рівні пріоритетне значення має стабілізація економіки після фінансово-економічної кризи, скорочення розриву у доходах між багатими і бідними, пріоритетність легальної господарської діяльності, боротьба з безробіттям. Необхідний перегляд економічних підходів до торгівлі, що існують на вітчизняних ринках. Це можна здійснити шляхом утворення мережі кооперативних ринків роздрібної торгівлі, а також ринків так званого ярмаркового типу, для оптово-роздрібної торгівлі для представників малого та середнього підприємництва. Вільна конкуренція в даній сфері сприятиме не лише економічній підтримці представників малого та середнього бізнесу, але й зміні цінової політики на українських ринках, ліквідації так званих закупівельних цін, й відповідно зменшення ролі посередницьких угод.

З метою зменшення або нейтралізації впливу об'єктивних детермінантів транснаціональної організованої злочинності необхідно в нашій державі збільшити обсяги промислового виробництва. Для відродження промислового потенціалу в Україні необхідно проводити системні структурні реформи з урахуванням кращого зарубіжного досвіду динамічно розвиваючих промислових економік країн світу, а також позбутися практики галузевого лобіювання. Промислова політика нашої країни повинна забезпечувати рівні умови для всіх виробників і експортерів, ураховуючи, що ключовим завданням є не підтримка тієї чи іншої корпорації, яка має корумповані зв'язки, а створення реальних стимулів для інвестування, впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій завдяки залученню іноземних інвесторів, виходу на нові ринки збуту продукції та надання послуг.

Позитивного ефекту можна досягнути за допомогою підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу, наприклад, шляхом запровадження державної програми кредитування їх діяльності під 4–10 % річних у національній валюті. Така підтримка, враховуючи економічну кризу, може бути здійснена державою, за допомогою розробки та впровадження на практиці

програм пільгового оподаткування господарюючих суб'єктів, видачі цільових кредитів на певні інвестиційні проекти. Поряд з цим, повинно застосовуватися фіскальне заохочення за допомогою виділення додаткових дотацій і субсидій або цільових кредитів з невисокою процентною ставкою.

Також слід зауважити, що великі матеріальні збитки завдають злочини у сфері службової діяльності, як правило, це пов'язано із значним рівнем корупції в державі та відсутністю організаційно-правового механізму громадського контролю за ефективністю використання публічних коштів. При цьому, триваючий процес євроінтеграції України зумовлює необхідність при законопроектній діяльності аналізувати не лише національні норми права, але й міжнародні та зарубіжні правові акти для найбільш якісного урегулювання всіх сфер життєдіяльності суспільства в напрямі боротьби з організованою злочинністю.

Висновки. Розглянувши окремі об'єктивні чинники, що сприяють проявам цього виду злочинності в Україні, можна зробити такі висновки: по-перше, головною причиною утворення і зміцнення організованих злочинних формувань з транснаціональними зв'язками є соціально-економічне становище в нашій державі; по-друге, високий рівень корумпованості деяких службових осіб; по-третє, незадовільна ситуація із соціальним захистом дітей є потенційною умовою для збільшення проявів організованої злочинності в майбутньому. Основними умовами, що забезпечують існування транснаціональної організованої злочинності є: обмеженість бюджетних витрат для демаркації державних кордонів; проведення антитерористичної операції на окремих територіях Донецької та Луганської областей, а також окупація АР Крим; зростання рівня безробіття; монополізація енергоресурсів; зростання тіньової економіки; девальвація національної валюти; інфляція; криза адміністративного управління; незаконна міграція; глобалізація економіки, інформаційного середовища.

В найближчі роки організовані злочинні організації будуть продовжувати активно отримувати контроль над легальними господарськими товариствами. Можна, наприклад, прогнозувати, що ними буде використовуватися в корисливих

інтересах “черговий етап” приватизації, банківська криза і триваючий переділ власності. Прийняті превентивні заходи щодо нейтралізації можливих негативних наслідків від приватизації, безумовно, створять для організованої злочинності значні труднощі, але, як показує зарубіжний досвід, повністю не забезпечать радикальний механізм захисту.

Тому заходи із виявлення сучасних детермінантів організованої злочинної діяльності повинні проводитись швидко, постійно, неупереджено, комплексно та систематично, адже від цього залежить їх дієвість, практична результативність. Такі заходи повинні здійснюватися не тільки уповноваженими працівниками правоохоронних органів або органів державної влади, а й, наприклад, представниками міжнародних або громадських організацій. Для підвищення ефективності цих заходів доцільним є координація діяльності різних суб'єктів проведення профілактики злочинності та взаємне раціональне об'єднання їх сил, засобів, направлених на виявлення, аналіз, оцінку реальних, потенційних загроз організованої злочинності як на території держави, так і в межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці.

Література:

1. Статистичні відомості про виявлені організовані групи та злочинні організації і вчинені ними кримінальні правопорушення за 2015 р. (у таблицях) // Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. – К. : [б.в.], 2015. – 2 с.

2. Статистичні відомості про виявлені організовані групи та злочинні організації і вчинені ними кримінальні правопорушення за 2008–2014 рр. (у таблицях) // Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. – К. : [б.в.], 2015. – 14 с.

3. Мінекономіки: тіньова економіка зросла до 47 % / [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2015/08/150814_az_shadow_economy.

VII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

Когутич І.І.,
д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу і
криміналістики Львівського національного
університету імені Івана Франка

КРИМІНАЛІСТИКА ЗА НАСЛІДКАМИ ВПЛИВУ ОКРЕМИХ НОВАЦІЙ КПК УКРАЇНИ

У статті проаналізовано тенденції подальшого розвитку, дидактики та вдосконалення вітчизняної криміналістики, вплив на неї окремих положень чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: кримінальний процесуальний кодекс, криміналістика, кримінальне провадження, слідчі дії.

В статье проанализированы тенденции дальнейшего развития, дидактики и совершенствования отечественной криминалистики, влияние на нее отдельных положений действующего Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: уголовный процессуальный кодекс, криминалистика, уголовное производство, следственные действия.

The tendencies of further development of didactics and of improving the national criminalistics are researched, as well as the influence on it of certain provisions of the standing Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords: the Criminal Procedural Code; criminalistics; criminal proceedings; investigative actions.

Постановка проблеми. Загальновідомим є той факт, що серед найпоширених джерел напрацювань криміналістичних знань є закон, передусім, КПК України. Природно, що зміни цього Кодексу неминуче призводять до змін у криміналістиці, тобто вплив першого на друге – закономірно неунікний.

У контексті короткої характеристики новацій нині чинного КПК виправдано констатувати, що вони у більшій своїй масі за задумом його розробників (до речі, до сьогоднішнього дня прізвищно так і не відомих) все ж, як на нас, спрямовані на благородно-прогресивні перспективи, а саме – впровадження реальних змагальних засад у вітчизняному кримінальному провадженні та побудову, за суттю, нової його моделі. Реформування за переважними оцінками аналітиків стосуються, крім іншого, як видозмінення самих органів і суб'єктів, які реалізують це провадження, так і того інструментарію, що ними в цьому процесі застосовується.

Як не прикро, все ж необхідно визнати, що чималій кількості положень КПК України притаманне, з одного боку, дещо не завжди виправдане як для можливостей і потреб наших суспільно-економічних реалій, і навіть, менталітету, запозичення положень з різних і далеко не схожих і узгоджених між собою процесуальних правових систем та створення на цьому ґрунті достатньо спірного «міксу норм» [21, с. 35]. З іншого, що пов'язано з першим – проглядається відсутність бажаної стратегічної концепції пропагування цих як для України «ноу хау» та дефіцит реальних засобів і можливостей їх належного за часом та обсягом імплементації у вітчизняне правоохоронне і правозастосовне буття.

На загал, обмежившись на разі лише проблематикою функціонування органів досудового розслідування, зазначимо, що, по-перше, більш ніж очевидно є негативна тенденція на зміну реальних повноважень та компетенції слідчого (зокрема на суттєве ослаблення його процесуальної самостійності у порівнянні з регламентованою попереднім КПК), а також надання йому дещо невластивих функцій, зокрема, функцій і оперативника, і обвинувача. І по-друге, якщо вести мову про наявні, як на момент прийняття нового КПК України, криміналістичні розробки (себто відповідні теоретичні

положення, засоби і прийоми, а такі, безумовно, були, є й незалежно від будь-чого, будуть), то до них цей кодекс поставився в цілому в такий спосіб – від замовчування існування одних і до зведення в ранг норми закону інших [10, с. 33; 4, с. 93; 8, с. 31-34; 13, с. 96].

На підтвердження останньої тези мабуть багато аргументувати не має потреби, оскільки на складно зауважити, що текст багатьох статей нового КПК більше нагадує криміналістичні методичні вказівки та інструкції, ніж норми закону (див.: гл. 20 КПК України «Слідчі (розшукові) дії»). Приміром, у ст. 224 (Допит) – приписи стосовно того, що: – кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків; – допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день; – на початку одночасного допиту (очної ставки) встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою; – викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання; – оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань і т. і. Усе це не що інше, як колишні криміналістично пропоновані тактичні вимоги і прийоми цієї слідчої дії.

Видається, що загалом – це позитивна, хоча й дещо насторожлива тенденція, оскільки призводить до надмірної деталізації тих чи інших складових кримінального процесу (однак чомусь лише якихось одних аспектів...?). Все ж, так чи інакше, у цьому контексті В.Ю. Шепітько має рацію, зазначаючи, що «... криміналістика враховує положення процесуальної теорії і в той самий час сприяє її розвитку, удосконаленню. Криміналістичні рекомендації сприяють оптимізації розслідування і судового розгляду і в низці випадків можуть чинити відповідний вплив на закон, сприяти його зміні. Саме криміналістичні рекомендації стимулювали виникнення нових слідчих дій (перевірки показань на місці, слідчого експерименту, зняття інформації з каналів зв'язку), визначення їх оптимальної процесуальної процедури. У цьому випадку

криміналістичні рекомендації набували нового «статусу» – ставали нормою закону. Завдяки криміналістиці нові науково-технічні засоби і методи виявлення, фіксації і дослідження доказів знайшли своє закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві (наприклад, використання відеозйомки, звукозапису тощо). Або інший приклад, використання відео – конференц – зв’язку...» [20, с. 45].

З іншого боку, на підтвердження висновку - оцінки про замовчування новим КПК України окремих, більш ніж прогресивних і доречних для унефективлення кримінального провадження криміналістичних розробок, можна для прикладу зазначити таке.

Розробники в абсолюті проігнорували доктринально розроблені й відповідно апробовані судочинною практикою криміналістичні положення про: а) закономірнісну природу доказів і доказування. Якби це було зроблено – ніхто б не заперечував потребу встановлення об’єктивної істини у кримінальному провадженні (про це ще йтиме мова); б) про систематику суб’єктів, засобів і методів доказування; в) про систематику і більш розширене структурне наповнення типових алгоритмів відповідних категорій кримінальних проваджень.

Зрештою, розробники КПК в абсолюті відмежувались від цілком виправданих і доречних криміналістичних розробок про: сутність, види і форми використання у кримінальному провадженні так званих спеціальних знань (у КПК немає навіть відповідного визначення, чого не скажеш про криміналістичні напрацювання); відповідні знання у сфері судової експертології; сферу і рівні (обсяги) криміналістичного наповнення доказування на різних стадіях кримінального провадження, особливо в контексті прив’язки до відповідного виду суб’єкта доказування та багато від чого іншого (передусім, розмежування засобів залежно від так званого виду елемента доказування) тощо.

А тепер, про окремі проблемні, як на нас, новації КПК та їх неоднозначний вплив на криміналістичну науку та дослідчу судочинну практику.

Відомо, що законодавець поповнив арсенал можливостей слідчого діями оперативно-розшукового характеру, однак - за

суттю, він не розмежував їх з гласними процесуальними (і як наслідок запитання: як цей арсенал розглядати в контексті криміналістичної науки?).

Безперечно, оперативно-розшукова діяльність та криміналістика мають єдині завдання, спрямовані на активну і наукову протидію кримінальним явищам у суспільстві і найбільш близькі з теоретичного і практичного змісту юридичні науки [9, с. 199-200]. У цілому погоджуємось і з думкою М.П. Яблокова про те, що криміналістика і ОРД мають одну природу і одні об'єкти вивчення – злочинну діяльність різних видів і діяльність з її «розкриття». І «... якщо більшість злочинів розкривається силами оперативно-розшукових органів, то спільними криміналістичними та оперативно-розшуковими засобами практично розкриваються всі злочини» [22, с. 43]. У цьому аспекті нам видаються прогресивними задумки Законодавця щодо впровадження в практику протидії злочинності сил і спроможностей двох спеціальних прикладних наук одночасно.

Однак, тут прихована й певна проблема. Сутність її полягає, передусім, в тому, що в багатьох нормах Закону, для прикладу візьмемо лише ст. 271 КПК «Контроль за вчиненням злочину», спостерігається фактичне змішування, з одного боку, криміналістичних тактичних прийомів, з іншого – винятково оперативно-розшукових операцій та комбінацій, а саме, контрольована поставка, контрольована і оперативна закупівля, спеціальний оперативний (а тепер названий по-новому, слідчий) експеримент, імітування обстановки злочину.

Тобто – ні більше, і ні менше, на законодавчому рівні в слідчу тактику включені оперативно-розшукові дії та заходи, свого часу були притаманні винятково спеціальним підрозділам. Як наслідок, тут, крім багато чого іншого, є й певна, важлива як для тих, хто вчить майбутніх правників власне криміналістиці, й дидактична проблема. А саме, як і в яких межах викладати ці знання майбутнім правникам; які аспекти однозначно засекреченої оперативно-розшукової техніки, тактики і методики можуть бути озвучені в легальній криміналістичній науці; чи, взагалі, відмовитись від викладання нашим студентам – цих оперативно-розшукових аспектів

негласних слідчих розшукових дій, а в нових підручниках з криміналістики – про це, взагалі, не згадувати? І т.д. і т.п.

Наступне. Відповідно до Глави 3 КПК України слідчий орган досудового розслідування (ст. 40) віднесено до сторони обвинувачення.

Безумовно, у змагальному процесі важливим є розмежування функцій учасників на: функції обвинувачення, захисту та вирішення справи за сутністю.

Однак, на досудовому слідстві таку схему або конструкцію важко визнати ідеальною. Доцільно відзначити існування й такої функції, як функція розслідування злочинів. В іншому випадку слідчі завжди будуть виявляти обвинувальний ухил. Адже розслідування – це не лише, а більш правильно, – не стільки обвинувачення. І навпаки, обвинувачення – це аж ніяк за своїми метою і завданнями, не розслідування, а відповідна діяльність лише ситуативно-наслідково ним обумовлена. Зокрема тоді, коли розслідування за доказаної підозри у вчиненні кимось кримінального правопорушення, належно сформулює адекватне вчиненому обвинувачення. В іншому випадку слідчі завжди будуть виявляти обвинувальний ухил, тобто збиратиме лише докази обвинувачення, а захисник докази захисту – шляхом так званого «паралельного розслідування» [21, с. 37]. Недарма науковці цілком слушно запитують, чи можуть взагалі на досудових етапах руху кримінальної справи бути забезпечені рівність і змагальність сторін? І самі ж відповідають, що «...що без радикального змінення існуючої моделі досудового слідства рівність і змагальність сторін на цих етапах кримінальної справи – фактично лише юридичні фікції» [3, с. 39].

Не менш актуальною для криміналістики, й максимально суперечливою для науковців процесуалістів кримінального циклу, залишається проблема визначення мети та кінцевого результату розслідування, прагнення до встановлення істини у кримінальному провадженні. Попри все набирає обертів думка, згідно якої констатують неможливість встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні, а отже пропонують замінити її іншою категорією – істиною формальною (процесуальною, конвенційною, судовою, слідчою тощо).

Криміналісти були і залишаються в цьому питанні однастайні. Вони вважають, що справедливість розслідування не може бути забезпечена без встановлення (доказування) фактів, що відображають об'єктивні обставини події, і які власне й виступають предметом розслідування. Адже саме тому, пошук істини є антиподом так званого «обвинувального ухилу» [20, с. 38; 19, с. 357; 5, с. 15].

Виключення істини з мети кримінального провадження, а саме так виглядає за нині чинним КПК України, безумовно, мало б неунікно вплинути й на сутність науки криміналістики. Відтак, на сьогодні знову гостро постає запитання: що становить методологічний предмет криміналістики, або по-іншому, які закономірності вивчає ця наука за нинішнього наповнення КПК? Адже, переважаючій науковій спільноті відомо, що криміналістика вивчала й виправдано хотіла б вивчати закономірності об'єктивної, а не формальної дійсності. Іншими словами її предмет є і має бути об'єктивно типове (тобто ситуативно повторюване) реальне, справжнє, дійсне, себто те, що знаходить свій прояв з одного боку в наслідках злочинної діяльності, а з іншого – у діяльності слідчого, прокурора, суду, адвоката тощо під час реалізації ними комплексного механізму встановлення, власне, об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Для криміналістики відмова від об'єктивної істини – це відмова від всіх цих закономірностей, тобто двоаспектних об'єктивностей кримінального провадження зі всіма її (тобто цієї відмови) методологічними як для криміналістики наслідками, а саме – в поглядах на її сутність, природу, об'єкт, предмет, систему і т.д.

Крім загальної теорії та методології криміналістичної науки, від нововведень КПК змін зазнають й інші її розділи – техніка, тактика й методика.

Стосовно криміналістичної техніки – це, передусім, потреба перегляду критеріїв сутності та різновидів засобів криміналістичної техніки, принципів їх процесуального і технологічного застосування, а відтак – і системи уповноважених суб'єктів використання цих засобів у кримінальному провадженні. Адже арсенал, до цього гласних, техніко – криміналістичних засобів чисельно доповнюється за

суттю - негласними оперативно-технічними засобами пошуку, спостереження, фіксації та експрес-аналізу тощо. Звідси, зрозуміло, крім іншого – й та сама вже згадувана дидактична проблема: як і в яких межах викладати знання про ці технічні засоби нашим студентам; які аспекти однозначно утаємниченої оперативно-технічної інформації можуть бути озвучені в легальній криміналістичній науці, передусім, у підручниках з криміналістики? І т.д. і т.п.

Стосовно криміналістичної тактики. Вже було зазначено – з'явилися поняття негласних слідчих (розшукових) дій. Так, де-юре, цей різновид слідчих (розшукових) дій можуть проводити як оперативні співробітники, так і слідчі.

Як наслідок, слідчий за правами стає суб'єктом і оперативно-розшукової діяльності, адже заходи, які він, хай теоретично, вправі реалізувати, вже вважаються негласними діями, які, за суттю, є оперативно-розшуковими заходами, передбаченими оперативно – розшуковим законодавством. Себто, арсенал, так званих у криміналістичній тактиці, засобів криміналістичної тактики, підлягає суттєвому розширенню. Більше того, в орбіту криміналістики вимушено потрапляють такі, до недавнього часу винятково оперативно-розшукові, категорії як оперативно – тактичний прийом, оперативно – тактична операція, оперативно-тактична комбінація, оперативно-тактичні рішення, ризики, ситуації тощо.

Чи це правильно, чи це реально, чи це, зрештою – можливо і необхідно – запитання? І поки що запитання без належно науково - обґрунтованих відповідей.

Крім цього, знову ж таки, вже згадувана дидактична проблема. Як все це відобразити (чи взагалі не відображувати) у матеріалі з криміналістики, пропонованому нашим студентам?

До речі, із гласними слідчими розшуковими діями також не все безпроблемно. Відомо – змін зазнав, власне і сам перелік та окремі змістовні аспекти цих дій. Відтак існує потреба оновленого їх криміналістичного узгодження й опрацювання, оскільки, знову ж таки завдяки КПК з'явилися певні проблеми у вигляді суттєвих прогалин чи, навіть, суперечностей.

Скажімо так. У КПК вже немає такого різновиду як для колишнього відтворення обстановки і обставин події, перевірки

показань на місці, а є лише слідчий експеримент. Відомо, що перевірка показань на місці та слідчий експеримент у більшій мірі мають істотні відмінності за метою, процедурою провадження, отриманими результатами. Крім того, перевірка показань на місці має більш широку практику застосування у порівнянні із слідчим експериментом, що зумовлює потребу окремого унормування процедури її провадження. Тоді як редакція ст. 240 КПК не дає чіткої відповіді щодо можливості проведення в її межах перевірки показань на місці (якщо взагалі коректно говорити про можливість проведення однієї слідчої дії в межах іншої) [12, с. 234], що не сприяє її реалізації, оскільки і науковці, і практики мають різні підходи до розв'язання цього питання [14, с. 612-616; 15, с. 354-356; 16, с. 494-499] (відомо, що свого часу в українському кримінальному процесі існувала слідча дія – відтворення обстановки і обставин події. Вона поруч зі слідчим експериментом мала й такий різновид, як перевірку показань на місці. Більшість республік колишнього СРСР десятиліттями намагались також запровадити це в себе. І зрештою – зробили і задоволені. А ми – враз і відмовились...).

У новому КПК виїмку перемістили із розряду слідчих розшукових дій до забезпечувальних заходів, які отримали доволі спірну назву «тимчасовий доступ до речей і документів». Вже поверхнєве узагальнення слідчої практики засвідчило суттєві недоліки цієї законодавчої новели [17].

Також у цьому в контексті необхідно визнати, що в КПК є неточності і у визначенні самої сутності окремих гласних слідчих (розшукових) дій і відсутності чітко сформульованого механізму їх реалізації учасниками – суб'єктами кримінального провадження.

Йдеться, передусім, про наявність певних ускладнень в організації провадження такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання, передусім через те, що законодавець замість чіткої й однозначної вказівки на те, що пред'явленню для впізнання обов'язково передус є допит особи, яка впізнає, вирішив застосувати неоднозначні для тлумачення терміни «попереднє з'ясування» та «опитування». Крім цього, законодавцем узагалі викладено сумнівну ідею, за якою розширено коло учасників цієї слідчої розшукової дії, де до

слідчого та прокурора додається ще й захисник, якому також надано право на проведення попереднього опитування особи, яка впізнає, та навіть складання якогось протоколу за результатами цього опитування.

З цього приводу виникає запитання: як захисник може скласти протокол за результатами опитування із дотриманням вимог статей 104, 231 КПК, якщо цими статтями йому такого права взагалі не надано?

Має місце суперечність між окремими загальними і спеціальними нормами, зокрема між ст. 93 КПК «Збирання доказів» і ст. 243 КПК «Залучення експерта».

Мова про те, що законодавець не передбачив можливість збирання доказів стороною захисту шляхом проведення окремих слідчих розшукових дій. У частині 3 ст. 93 КПК йдеться про можливість отримання стороною захисту висновків експертів. Разом з тим залучення експертів для проведення експертних досліджень (ч. 2 ст. 243 КПК) за суттю є не чим іншим, як проведенням слідчої дії стороною захисту, оскільки зазначена стаття міститься у главі 20 «Слідчі (розшукові) дії».

Прослідковується очевидно – декларативний характер окремих статей, наприклад ст. 243 КПК, яка має назву «Порядок залучення експерта». Однак, у ній йдеться лише про можливість залучення експерта, а не про порядок реалізації цієї можливості. Законодавець навіть не визначився з назвою процесуального документа, який мають складати учасники кримінального провадження. Це призвело до того, що слідчі, прокурори, як і раніше, продовжують складати постанову про призначення експертизи, судді – ухвалу про доручення проведення відповідної експертизи, захисники – клопотання про залучення експерта.

Щодо регламентації дій захисника, то із змісту розглядуваної статті можна лише здогадуватися, що цій процедурі передують укладання угоди з експертною установою або окремим експертом про надання експертних послуг. Але форма цієї угоди, її зміст і порядок укладення законодавцем невинормовані [11, с. 16-25; 12, с. 227-237].

Непослідовність Законодавця прослідковується і в тому, що маємо незрозумілі нормативні аргументи щодо заборони

постановки навідних запитань під час будь якого різновиду кримінально-провадного допиту і до суду, і в суді. Однак закріплено винятковий дозвіл на їх постановку на перехресному судовому допиті (п. 6 та п. 7 ст. 352 КПК).

Ця прогалина знайшла часткове однак лише криміналістичне виправдання, а саме, що навідні запитання – це засіб спростування, навіть – дискредитації показань особи – суб'єкта протилежної сторони змагального процесу [1]. Однак, це виправдання має, як видається, дещо штучний і не зовсім завершено-логічний характер. Адже ми крім іншого стверджували, що суд також має право на перехресний допит. Себо й судді є суб'єктами проведення цього різновиду допиту. То що впливає з пропонованих нами критеріїв: суд також перехресним допитом переслідус мету дискредитації когось із допитуваних?

І на завершення, лише один пункт стосовно криміналістичної методики. Криміналісти стоять на тому, що структуру цього розділу науки вважають як таку, яка безпосередньо має бути обумовлена відповідними положеннями і засадами КПК. Зокрема, згідно КПК 1961 р., криміналісти умовно визначали такі стадії досудового розслідування як: дослідча перевірка, порушення кримінальної справи, притягнення особи як обвинуваченого та направлення справи до суду.

Відповідно цьому в криміналістичній методиці більшість авторів виокремлювали: 1) так званий, передпочатковий етап – це, переважно, факультативний етап про криміналістичні особливості порушення кримінальної справи (у кримінальному процесі її прийнято було називати дослідчою перевіркою); 2) початковий (розпочинався з моменту порушення кримінальної справи та завершувався притягненням особи як обвинуваченого); 3) наступний (починався з моменту появи в кримінальному процесі такого учасника як обвинувачений і завершувався прийняттям рішення про завершення досудового розслідування (тобто, ознайомленням потерпілого та обвинуваченого (його захисника) з матеріалами кримінальної справи); 4) і подеколи – завершальний етап – це вирішення заяв і клопотань учасників за результатами ознайомлення з

матеріалами кримінальної справи та складанням обвинувального висновку).

Враховуючи новації КПК, передусім, відсутність стадії порушення кримінальної справи, а також – відсутність інституту «пред'явлення обвинувачення» – зрозуміло, вимушено спонукають науковців криміналістів до суттєвого перегляду щойно наведеної криміналістичної періодизації досудового розслідування в контексті її викладу в типових видових чи групових методиках розслідування злочинів. Не називатимемо цю відсутність у законі як явище позитивне чи негативне, однак відповідне переосмислення криміналістів, вочевидь і неunikно, все ж чекає. І робота розпочалась, правда дещо надмірно радикально [7, с. 2-6; 2, с. 41-56; 6, с. 237-240]. Зокрема О.В. Пчоліна пропонує цей аспект методики не враховувати, тобто взагалі відмовитись від періодизації розслідування [18].

Ми ж міркуємо по-іншому. Вважаємо, що навіть етап так званої попередньої перевірки має право на існування, особливо з урахуванням наказу Генерального прокурора № 113, від 21 листопада 2012 р. «Про доповнення розділу II Положення про порядок ведення ЄРДР». У п. 2.2. цього Розділу зазначено, що якщо у заяві, повідомленні не зазначено всі відомості про вчинене кримінальне правопорушення (ч. 5 ст. 214 КПК), то для їх встановлення проводять відповідні перевірочні дії, а саме направляються вимоги про надання необхідних документів або відповідних даних. Це має бути зроблено у строк, що не перевищує 7 днів. То ж до такої перевірки звертаються у тих випадках, коли в заявах, повідомленнях тощо хоча і містяться відомості, що вказують на можливий злочин, але вони недостатні в контексті вимог ч.5 ст. 214 КПК. Єдине –, в більшому ця перевірка є слідча, а не дослідча.

Висновки. Отже, ці та інші нововведення створили відповідні проблеми і в науці криміналістиці і, передусім, криміналістичній практиці. Саме тому вони потребують максимально прискореного вирішення. І робити це треба шляхом відповідного їх унормування. У іншому разі, з одного боку, це негативно відобразатиметься на оптимізації кримінального провадження, а з іншого, негативно

віддзеркалюватиметься на міжнаукових взаємозв'язках криміналістики з кримінальним процесом.

Література:

1. Бабунич В.М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук / В.М. Бабунич. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – 229 с.
2. Белкин А.Р. Возбуждение уголовного дела в Украине и России / А. Р. Белкин // Криминалист первопечатный. – 2014. – № 8. – С. 41–56.
3. Белкин А.Р. УПК РФ: конструктивная критика и возможные улучшения. Часть 1. Общие положения и принципы уголовного судопроизводства. – Изд. 2-е, доп. / А. Р. Белкин. – М.: МГУПИ, 2010. – 416 с.
4. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории / Р.С. Белкин. – М., 1987. – 304 с.
5. Бурданова В.С. Поиски истины в уголовном процессе / В.С. Бурданова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 262 с.
6. Волобуєв А. Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування /А. Ф. Волобуєв // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. V міжнар. наук.-практ. конф., присв. XX-річчю Нац. акад. правов. наук України, Одеса, 1 листоп. 2013 р. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 237–240.
7. Грошевой Ю. М. Новый этап развития уголовно-процессуального законодательства Украины / Ю. М. Грошевой, О. В. Каплина // Уголовное судопроизводство. – 2013. – № 1. – С. 2–6.
8. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент / Н.И. Гуковская. – М.: Госюриздат, 1958. – 96 с.
9. Даньшин М.В. Взаємозв'язок криміналістики та кримінально-процесуального права: завдання та тенденції в сучасних умовах / М.В. Даньшин // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – № 4(98), 2013. – С. 32–34.
10. Даньшин М.В. Криміналістика та теорія оперативно - розшукової діяльності: співвідношення і зв'язок / М.В. Даньшин // Вісник юрид. фак-ту ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія: «Право», № 1000, 2012. - С. 195-201.
11. Журавель В. А. Проблеми організації досудового розслідування в контексті положень чинного Кримінального процесуального кодексу України / В. А. Журавель // Теорія та

практика судової експертизи і криміналістики. – 2014. – Вип. 14. – С. 16-25.

12. Журавель В.А. Міжнаукові зв'язки криміналістики / В.А. Журавель // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. – Харків, 2013. – № 3. – С. 227–237.

13. Ищенко А.В. Криминалистическая рекомендация как средство обеспечения следственной тактики достижениями науки и техники: дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Ищенко. – К., 1983. – 176 с.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.

17. Проблеми застосування положень Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема, обшуку та тимчасового доступу до речей і документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/41323-problemi_zastosuvannya_polozen_kriminalnogo_procesualnogo_k.html.

18. Пчеліна О.В. Криміналістична наука і нове кримінальне процесуальне законодавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helpiks.org/2-41246.html>

19. Трухачев В.В. Объективное и полное исследование обстоятельств дела как принцип уголовного судопроизводства / В.В. Трухачев, В.Е. Федорин // Юридические записки. – Вып. 18: Современный этап развития российского государства: на пути к «сильному» или правовому государству? – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – С. 354 – 366.

20. Шепитько В.Ю. Криминалістика ХХІ века : предмет познання, задачи и тенденции в новых условиях / В.Ю. Шепитько // Современное состояние и развитие криминалистики : сб. науч. тр. / под. ред. Н.П. Яблокова и В.Ю. Шепитько. – Х. : Апостиль, 2012. – С. 41–54.

21. Шепітько В.Ю. Трансформація в кримінальному процесі та деякі тенденції криміналістики в сучасних умовах / В.Ю. Шепітько // Актуальні проблеми застосування нового кримінального

процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 35 - 39.

22. Яблоков Н.П. Криминалистические основы оперативно-розыскной деятельности / Н.П. Яблоков // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 11. Право. – 2009. – № 3. – С. 41-48.

УДК 347.9

Авраменко С.М.,

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ: НОРМАТИВНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті окреслюється допит неповнолітніх (малолітніх) осіб, які стали жертвами статевих злочинів. Аналізується процес та тактика допиту відповідно до українського законодавства та Конвенції Ради Європи. Здійснено аналіз можливих змін процесуального законодавства для захисту прав та інтересів дітей.

Ключові слова: допит, неповнолітні, малолітні, Кримінальний процесуальний кодекс, слідчі (розшукові) дії, Конвенція Ради Європи № 201, тактика допиту неповнолітніх (малолітніх), потерпілий.

В статье говорится о допросе несовершеннолетних (малолетних) лиц, ставших жертвами сексуальных преступлений. Анализируется процесс и тактика допроса по украинскому законодательству и Конвенции Совета Европы. Осуществлен анализ возможных изменений процессуального законодательства для защиты прав и интересов детей.

Ключевые слова: допрос, несовершеннолетние, малолетние, уголовный процессуальный кодекс, следователи (розыскные) действия, Конвенция Совета Европы № 201,

тактика допроса несовершеннолетних (малолетних), потерпевший.

The article refers to the interrogation of minors (young) people who are victims of sexual crimes. We analyze the process and tactics of interrogation by the Ukrainian legislation and the Council of Europe Convention. The analysis of possible changes in procedural law article refers to the interrogation of minors (young) people who are victims of sexual crimes. We analyze the process and tactics of interrogation by the Ukrainian legislation and the Council of Europe Convention. The analysis of possible changes in procedural law to protect the rights and interests of children.

Keywords: interrogation, minors, young, Criminal Procedure, investigative (detective) of action, Council of Europe Convention number 201, the tactics of interrogation of minors (young) victim.

Постановка проблеми. Допит є однією з найчастіше використовуваних слідчих (розшукових) дій. І це не дивно, оскільки за допомогою допиту з'ясовуються, перевіряється значна частина відомостей про скоєний злочин. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) надає перелік статей, що регламентують проведення допиту (ст. 224, 225, 226, 227, 232, 336, 353, 354). Але, разом з тим, на сьогоднішні існує низка проблем стосовно допиту неповнолітніх (малолітніх) потерпілих осіб від злочинів, що посягають на їхню статеву недоторканість. Оскільки така категорія злочинів є досить делікатна, то на наш погляд підхід законодавця щодо допиту цієї категорії осіб слід удосконалити, прийнявши до уваги ратифіковану Україною ще в 2012 році Конвенцію Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення».

Аналіз дослідження даної проблеми. Питання допиту неповнолітніх (малолітніх) потерпілих розглядали такі вчені як: Л. Е. Ароцкер, В. Г. Дремов, В. О. Коновалова, Є. Д. Лукьянчиков, Т. П. Матюшкова, Н. В. Павлюк, О. В. Селина, К. К. Сперанский, С. В. Тетюев, Д. Ф. Флоря, В. Ю. Шепітько та інші.

Незважаючи на те, що питання допиту неповнолітніх потерпілих неодноразово були предметом дослідження у наукових працях вітчизняних і зарубіжних науковців, системних наукових досліджень щодо допиту потерпілих від розбещень із застосуванням положень Конвенції Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення» ще не проводилось.

Метою статті є аналіз процесуальних і тактичних проблем допиту неповнолітніх (малолітніх) потерпілих від статевих злочинів.

Виходячи з мети в статті вирішувалися наступні завдання:

- проаналізувати існуючий стан наукового дослідження питання допиту неповнолітніх потерпілих від розбещення;
- проаналізувати відповідність українського законодавства Конвенції Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення»;
- узагальнити найефективніші тактичні прийоми допиту неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Законодавчого визначення допиту на сьогоднішні не існує, але низка вчених сформулювали визначення даній слідчій (розшуковій) дії. Так В.М. Тернишкова, зазначила, що допит – це слідча дія, в процесі якої слідчий отримує від особи, яка володіє відомостями, що мають значення у кримінальній справі (свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого), словесну інформацію про обставини події злочину та інші факти, які мають значення для встановлення об'єктивної істини і забезпечення правильного застосування закону [1, с. 314].

У цій статті ми розглядаємо дві категорії осіб, це: малолітні та неповнолітні. Відповідно до законодавства України, малолітньою є особа віком до 14 років, з 14 років до 18 років особа вважається неповнолітньою. Але потерпілими від розбещення є діти до 16 років, отже не всю вікову категорію неповнолітніх охоплює стаття Кримінального кодексу України.

Діти, які стали жертвами статевих злочинів потребують особливої уваги, адже така категорія злочинів є досить приватною і ділитися, згадувати пережите досить важко,

особливо неповнолітнім (малолітніх) особам. Такий злочин щодо них може нанести в майбутньому непоправні психологічні проблеми, що завадить їм нормально розвиватися, створювати сім'ї. Тому, слідчий, який проводить допит має бути вкрай делікатний, його питання мають бути психологічно обмірковані. Встановлення психологічного контакту та повної довіри між потерпілою особою та слідчим вкрай важливе.

Враховуючи, що кримінальна відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання за Кримінальним кодексом України наступає з 16 років [2], потерпілим неповнолітнім особам, які не досягли 16 річного віку, під час допиту роз'яснюють обов'язок про необхідність давати правдиві показання та не попереджують про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [3].

У зв'язку із специфікою допитуваної особи, допит не може тривати більше ніж 1 годину без перерви, а загалом 2 години на день [3]. Така норма є необхідним заходом для забезпечення охорони прав та інтересів неповнолітніх (малолітніх), адже в силу свого віку довготривалий допит може спричинити негативні наслідки для дитини, хоча в окремих випадках це затягує процес розслідування кримінального провадження.

Знаковою є ратифікація Україною Конвенції Ради Європи № 201 Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. Конвенція містить статтю 35 «Опитування дитини», у якій зазначається, що кожна держава вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

с) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

д) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

е) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

ф) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відео свідчень, як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства [4].

Хоча вже і минуло декілька років після ратифікації даної конвенції, але норми кримінального процесуального законодавства так і не приведені у відповідність до неї. Так, у Конвенції зазначено про допит потерпілої дитини однією і тією ж особою, у Кримінальному процесуальному кодексі України з цього приводу немає чітких вказівок. З чого ми можемо зробити висновок, що на практиці потерпілого можуть щоразу допитувати різні особи і кожного разу їм знову доведеться встановлювати психологічний контакт, входити в довіру, за максимальні 2 години допиту в день, що може призвести до наявності у матеріалах кримінального провадження неповної інформації про подію злочину.

Також у Конвенції зазначається про спеціально підготовлених осіб, які мають кваліфікацію для проведення допиту неповнолітніх (малолітніх) потерпілих осіб, які були жертвами статевих злочинів. З даного питання у КПК України вказано, що при допиті неповнолітніх (малолітніх) мають бути присутні законний представник, педагог чи психолог, а за необхідністю лікар [3]. На наш погляд було б доречним створити слідчих-психологів, які знаючи і розуміючи психіку неповнолітніх (малолітніх) могли б швидко та ефективно провести допит, разом з тим, ставлячи питання, які не травмують дитячу психіку.

Якщо ж говорити про осіб, які передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, то роль педагога чітко не окреслена нормами процесуального законодавства і тому в

науковців існує декілька підходів до визначення мети участі педагога в допитах малолітніх, а саме: а) надання допомоги слідчому у встановленні психологічного контакту з допитуваними [5, с. 340; 6, с. 100], обрання найбільш доцільних методів психічного впливу [7, с. 82], формулювання педагогічно правильних питань, забезпечення оптимального емоційного стану допитуваного [8, с. 76] і т. д.; б) сприяння отриманню повних і достовірних показань [9, с. 52; 10, с. 103]; в) сприяння у встановленні обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі [11, с. 80].

Виникає слушне питання про спеціалізацію педагога. Не кожен педагог може сприяти отриманню показань неповнолітнього (малолітнього). На наш погляд, правильно вказує Л. Ю. Ароцкер, що у кожному випадку допиту неповнолітніх свідків слід залучити психолога [8, с. 103].

Для допиту неповнолітніх потерпілих необхідно залучити не просто педагога, а психолога-фахівця в психології тієї групи дітей, до якої належить допитуваний. Наприклад, в Німеччині для усунення проблеми правдивості показань свідків обов'язково запрошується експерт-психіатр або психолог, коли виникає питання про правдивість показань неповнолітніх, особливо у справах про сексуальні злочини [12, с. 51].

Конвенція надає право дитині самостійно обирати особу з якою вона бажає давати показання, в Україні ж, особу яка присутня на допиті разом з неповнолітнім (малолітнім) обрав законодавець. Досліджуючи таке питання В. Г. Дрьомов стверджував, що підліток може відчувати в присутності батьків почуття страху, сорому, чутливо реагувати на емоції батьків, стежити за їх мімікою, жестами, рухами і відповідно до цього давати показання або зовсім відмовитися відповідати на запитання слідчого [13, с. 7].

Тактика допиту неповнолітніх (малолітніх) потерпілих значною мірою обумовлена особливостями їх психіки, незначним життєвим досвідом, що нерідко приводить до неправильної оцінки ними розслідуваної події в цілому або окремих її елементів [5, с. 393].

Н. В. Павлюк пропонує до неповнолітніх допитуваних застосовувати такі тактичні прийоми допиту: використання

різних видів запитань (деталізуючи, уточнюючих, контрольних, нагадуючих); зіставлення показань із точно встановленими фактами під час кримінального провадження; з'ясування інформації про проведення часу неповнолітнім (малолітнім) у період між подіями, що їм сприймалися, і допитом; з'ясування емоційного стану неповнолітнього під час сприйняття події; з'ясування умов сприйняття події неповнолітнім та доступність для його розуміння сприйнятого; з'ясування змісту фантазій неповнолітнього, виявлення характеру мрій; викладення допитуваному вірогідного ходу подій; пропонувати допитуваному повторити розповідь в іншій послідовності [14, с.430].

В. О. Коновалова пропонує під час допиту неповнолітніх дотримуватися таких рекомендацій: створювати обстановку допиту, найбільш сприятливою для встановлення психологічного контакту; бути ввічливими та уважними, маючи на увазі підвищену самооцінку неповнолітнього (малолітнього), відчуття достоїнства; особливу увагу привертати формуванню запитань – вони повинні мати зрозумілу, чітку форму, бути доступними і зрозумілими неповнолітньому, врахувати віковий інтелектуальний розвиток; не вживати складні терміни; критично оцінювати отриману під час допиту інформацію, зіставляючи її з доказами; акцентувати увагу допитуваного на наявних у справі доказах в цілях попередження не правди, відмови від дачі показань, обмови та само обмови [15, с. 119].

Як видно з наведеного вище, більшість вчених рекомендують проводити допит неповнолітнього (малолітнього) потерпілого у звичному для нього середовищі. Конвенція наголошує на проведенні допиту неповнолітнього (малолітнього) потерпілого у спеціалізованих приміщеннях, у яких дитина буде себе почувати спокійно, впевнено, безпечно, або у звичній для неї обстановці (дитячому садочку, школі, вдома, на дитячому майданчику). Цей пункт Конвенції також не діє в повній мірі на території України, якщо про допит у звичному середовищі ще можна говорити, то про спеціалізовані кімнати, нажаль ні, таких в Україні не існує.

Досить обґрунтовано у Конвенції зазначено про необхідність законодавчого урегулювання можливості запису на

відеоплівку допиту потерпілої дитини та прийняття таких відео свідчень як доказу в суді. Але нажаль дана норма не набула законодавчого закріплення в Україні. Потерпіла неповнолітня (малолітня) особа зобов'язана давати показання, щоразу згадуючи не найприємніші моменти життя, заново переосмислювати і повторно відповідати на питання, які травмують дитячу психіку. До того ж суддя перед допитом потерпілої неповнолітньої (малолітньої) особи навряд спілкується з психологом, який порадить як коректніше задати те чи інше питання, а тому дитина яка і так пережила душевне хвилювання і якій досить важко розповідати про злочин жертвою якого вона стала, може замкнутися в собі, мати в подальшому психічні проблеми. Доречним було б використання відеозапису зі свідченнями неповнолітньої (малолітньої), які вона надавала під час досудового розслідування, а у виняткових випадках, коли необхідна додаткова інформація проводити допит в судовому засіданні.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України робить певне послаблення в питанні допиту неповнолітніх (малолітніх), проте в ньому не зазначено, а тому і не виконуються низка важливих, сучасних положень, які містяться в ратифікованій Верховною Радою Конвенції Ради Європи № 201 «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення». Так, Конвенція зазначає про: спеціально обладнані приміщення для проведення допиту; залучення спеціаліста для допиту дитини; проведення всіх опитувань однією особою; супроводження дитини під час допиту особою, яку самостійно обере неповнолітня (малолітня) та запису свідчень особи на відеоплівку для подальшої демонстрації в судовому засіданні, замість реального допиту дитини. Тому, важливим і необхідним для ефективного проведення допиту неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів, є врахування Конвенції Ради Європи «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення».

Література:

1. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник, 4-те вид. – К. : А. С. К., 2003. – 1120 с.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (у ред. від 1 січня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (у ред. від 13 січня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

4. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення: Конвенція Ради Європи від 25.10.2007 р. [Текст] [Електронний ресурс] / Офіційний інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>

5. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.

6. Селина Е. В. Применение специальных познаний в уголовном процессе / Е. В. Селина. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 144 с.

7. Флоря Д. Ф. Проблемы получения показаний несовершеннолетних на предварительном следствии / Д. Ф. Флоря // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений : сб. науч. трудов. – М. : Акад. МВД РФ, 2005. – Ч. 1. – С. 78-83.

8. Ароцкер Л. Е. Тактика и этика судебного допроса / Л. Е. Ароцкер. – М. : Юрид. литература, 1969. – 120 с.

9. Сперанский К. К. Особенности допросов по делам несовершеннолетних / К. К. Сперанский // Социалистическая законность. – 1968. – № 4. – С. 50-52.

10. Тетюев С. В. Роль педагога (психолога) в допросе несовершеннолетних по уголовным делам / С. В. Тетюев // Правоведение. – 2009. – № 5. – С. 103-111.

11. Пронин К. В. Тактика допроса в суде : процессуальные и криминалистические аспекты : учебное пособие для вузов / К. В. Пронин. М. : Юстицинформ, 2006. – 160 с.

12. Образов В. Эксперт-психолог в суде Германии: оценка достоверности показаний / В. Образцов, С. Богомолова // Законность. – 2003. – № 1. – С. 50-52.

13. Дремов В. Г. Показания несовершеннолетнего обвиняемого в советском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1970. – 23.

14. Павлюк Н. В. Використання тактичних прийомів допиту неповнолітніх, спрямованих на нейтралізацію фантазування / Н. В. Павлюк // Криміналістика ХХІ століття : матер. міжн. наук.-практ. конф. 25-26.11.2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 427-430.

15. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Х. : Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н. Н., 2006. – 176 с.

УДК 342.9

Бондаренко В.В.,
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

**ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНИХ У
ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗНИЩЕННЯМ,
ПІДРОБКОЮ АБО ЗМІНОЮ НОМЕРІВ ВУЗЛІВ ТА
АГРЕГАТИВ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ**

В статті розглядаються особливості організації й тактики допиту підозрюваних у вчиненні злочинів, пов'язаних із знищенням, підробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу, у типових ситуаціях проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: допит, слідчий, докази, конфліктна ситуація, психологічний контакт.

В статье рассматриваются особенности проведения допроса подозреваемых в совершении преступлений, связанных с уничтожением, подделкой или изменением номеров узлов и агрегатов транспортного средства, в различных ситуациях проведения данного следственного (розыскного) действия.

Ключевые слова: допрос, следователь, доказательства, конфликтная ситуация, психологический контакт.

The article discusses the features of the interrogation of criminal suspects, the destruction, tampering, or change rooms components and assemblies of the vehicle. Discusses the situation with the interrogation of suspects under different circumstances.

Keywords: interrogation, the investigator, the evidence conflict situation, psychological contact.

Постановка проблеми. Допит є найрозповсюдженішою слідчою (розшуковою) дією. За його допомогою одержується і перевіряється значна частина інформації, необхідної для встановлення істини в кримінальному провадженні. Відтак, цілком закономірним є інтерес дослідників до проблем допиту в кримінальному судочинстві.

Аналіз дослідження даної проблеми. Чималий внесок у дослідженні різноманітних проблем допиту належить Баєву О.Я., Бахіну В.П., Белкіну Р.С., Васильєву О.М., Дулову А.В., Карнєєвій Л.М., Карпову Н.С., Коноваловій В.О., Никифорчуку Д.Й., Порубову М.І., Удаловій Л.Д., Чернявському С.С., Шепітку В.Ю. та багатьом іншим ученим. Однак, необхідно зазначити, що вказана тема не може бути вичерпною, тому що різні аспекти проведення допиту постійно узагальнюються і на практиці впроваджуються нові психологічні та науково-методичні засоби його проведення.

Виклад основного матеріалу. Допит з точки зору кримінального процесу та криміналістики – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є отримання та фіксація уповноваженою особою у встановленій кримінальним процесуальним законом формі показань, свідчень, які містять відомості, що мають значення для вирішення у кримінальному провадженні. З точки зору судової психології допит – це процес специфічного спілкування слідчого або судді з особою, яка допитується.

Під час розслідування злочинів пов'язаних із знищенням, підробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу, особливе місце займає допит, що дозволяє слідчому одержати найбільш повне уявлення про усе, що трапилося [1, с. 319]. Допит можна уявити як процесуальну форму спілкування, змістом якої є одержання показів, що має відношення до розслідуваного провадження. Показання, відповідно до ст. 95 КПК України, – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [2]. Таким чином, допит – це передбачена кримінальним процесуальним законом слідча

(розшукова) дія, яка полягає в одержанні слідчим від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Підставами для проведення допиту є наявність достатніх відомостей про те, що певній особі відомі обставини, які мають значення для кримінального провадження, та їх можна отримати шляхом проведення допиту. Допит є найбільш поширеним способом одержання доказів.

Водночас допит – найскладніша слідча (розшукова) дія, що потребує від слідчого високої загальної і фахової культури, глибокого знання психології людини [3, с. 3]. Утаювання і перекручення інформації допитуваними обумовлюють необхідність активності та наступальності слідчого при допиті, щоб він не виступав у ролі простого реєстратора відомостей, які йому повідомляються [4, с. 10].

Сутність допиту підозрюваного полягає в отриманні та фіксації його показань про обставини вчинення підробки або знищення ідентифікаційного номера транспортного засобу відповідно до кримінального процесуального закону. Необхідно враховувати, що це слідча (розшукова) дія «... є як найбільш поширеною, так і найбільш складною. Це пов'язано з тим, що при її проведенні найчастіше мають місце суперництво інтелекту, інтересів, часом яскраво виражене протистояння» [5, с.155].

Що стосується допиту підозрюваних у вчиненні злочинів пов'язаних із знищенням, підробкою або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу, то він має певну специфіку і здійснюється в умовах наступних типових ситуацій.

Перша – коли встановлений один підозрюваний і він: визнає себе винуватим, розповідає про вчинене так, як про це зафіксовано в первинних матеріалах кримінального провадження; розповідає про спосіб, зміни ідентифікаційного номера транспортного засобу, але не пов'язує це з протиправною діяльністю (здійснення на прохання знайомого); визнає себе винуватим, але в його свідченнях містяться відомості, що суперечать матеріалам кримінального провадження; частково визнає себе винуватим та в його показаннях є відомості, що суперечать іншим матеріалам

кримінального провадження; не визнає себе винуватим і відмовляється давати свідчення.

Друга – при якій відомо декілька співучасників протиправної діяльності, при цьому підозрювані: визнають себе винуватими, розповідають про вчинене так, як про це зафіксовано в первинних матеріалах кримінального провадження; розповідають про спосіб, обстановку вчинення злочину пов'язаного із зміною ідентифікаційного номера транспортного засобу, але кажуть, що робили подібне і раніше на прохання своїх знайомих, не думали, що це носить протиправний характер; один з підозрюваних визнає себе винуватим, інші ж заперечують причетність до злочину, але в їхніх показаннях містяться відомості, що суперечать матеріалам провадження; частково визнають себе винуватими, але в їх показаннях є відомості, що суперечать раніше отриманим показанням; кілька підозрюваних визнають причетність до вчинення підробки або знищення ідентифікаційного номера транспортного засобу, інші відкидають участь у злочині; всі підозрювані не визнають вину й відмовляються свідчити проти себе.

Коротко характеризуючи наведені слідчі ситуації, слід відзначити, що традиційно складними є ті, коли підозрювані відмовляються від дачі свідчень, дають помилкові або протидіють розслідуванню іншими способами. До таких умов слідчому слід заздалегідь підготуватись, передбачити хід і розвиток спілкування з підозрюваними. Успіх будь-якого допиту зумовлює якісна підготовка до цієї слідчої (розшукової) дії. Ф.В. Глазирін з цього приводу справедливо висловився: «Якщо слідчий погано підготувався до допиту, майже напевно він проведе його невпевнено, не ціленаправлено. Непідготовленість слідчого до допиту навряд чи залишиться непоміченою допитуваним, що звичайно самим негативним чином відіб'ється на результаті допиту» [6, с. 49].

Підготовка до допиту включає комплекс заходів, а саме: вивчення наявних матеріалів кримінального провадження; визначення предмета допиту; вивчення психологічних особливостей допитуваного і взаємовідносин з іншими учасниками процесу [7, с. 142]; забезпечення безпеки

допитуваних осіб; підбір необхідних доказів та інших матеріалів провадження, які можуть бути використані при допиті; забезпечення участі в допиті передбачених законом осіб [2]; підготовку необхідних технічних засобів (відеокамери, фотоапарата та ін.); визначення черговості допиту, якщо це пов'язано з допитом інших осіб, які є у кримінальному провадженні; отримання консультацій у фахівців, по окремих технічних питаннях; підготовку плану допиту.

Якщо слідчий мав можливість підготуватися до допиту, то він цілеспрямовано реалізує тактичні й технологічні прийоми, передбачить поведінку підозрюваного, виключає можливості протидії слідству, мінімізує аргументи підозрюваного пред'явленням доказів або оперативно-розшукових даних.

У ході вивчення особистості допитуваного, його психологічних особливостей, характеру взаємин з іншими учасниками процесу (при групових злочинах) слідчому необхідно мати на увазі, що деструктивні злочинні організації характеризуються такими соціально-психологічними особливостями, які в загальному контексті групових процесів можуть набувати яскраво вираженої або спотвореної форми. Насамперед це наявність харизматичного лідера, який володіє визначеним інтелектом, що може чинити величезний психічний тиск на допитуваного при виборі ним позиції на допиті.

Як відомо, допит підозрюваного, крім підготовки до нього, включає в себе встановлення психологічного контакту, вільна розповідь, постановку питань, ознайомлення допитуваного з протоколом допиту.

Перед початком проведення допиту необхідно встановлення психологічного контакту. Особа, яка вперше вчинила злочин, нерідко ще до допиту відчуває докори сумління, почуття сорому, жалю про вчинене. Вбачаючи в особі слідчого людини співчутливої, такий підозрюваний переймається довірою до нього і його словами, що щиросердне визнання провини і правдиві свідчення про те, що трапилося є пом'якшуючою обставиною.

Більш складним може виявитися встановлення контакту з підозрюваним, який налаштований на дачу завідомо неправдивих свідчень. Допит набирає характер конфліктної

ситуації, протиборства, і в таких умовах психологічна задача слідчого – позбавити підозрюваного надії обманути його.

У разі відмови підозрюваного від дачі показань слідчим повинен широко застосовуватись метод переконання, при реалізації якого рекомендується в'яснити мотиви і причини відмови. Вони можуть бути різноманітними, так, наприклад, це може бути: страх, користь (свій інтерес), родинні зв'язки або просто небажання співпрацювати.

Якщо підозрюваний відмовляється від дачі показань, то слідчий повинен спробувати переконати його в тому, що така поведінка нерозумна і, крім шкоди, йому самому нічого не принесе. Підозрюваний повинен сам прийти до висновку про те, що надання свідчень в його власних інтересах, тільки його власні свідчення зможуть підтвердити або спростувати підозру, пояснити мотиви протиправного діяння, роль у цьому інших осіб (знайомих), які змусили його на виконання певних дій, які й з'явилися результатом підробки або знищення ідентифікаційного номера транспортного засобу. Якщо такий підхід не діє негайно ж, то, як кажуть практики, підозрюваному потрібно дати час подумати або тут же в ході допиту, або провести додатковий допит.

У разі, якщо підозрюваний особисто виявляє бажання співпрацювати зі слідчим, то допит проводиться у форматі вільної розповіді. Вільна розповідь підозрюваного про злочин пов'язаний з піддробкою або знищенням ідентифікаційного номера транспортного засобу при уважному її вислуханні слідчим і докладному аналізі грає двояку роль. По-перше, він дає можливість переконатися в займанні підозрюваним позиції, його подальшої поведінки, а також прогнозувати поведінку свідків, які проходять у кримінальному провадженні. По-друге, зі змісту вільної розповіді можна вивести (сформувати) характеристику особистості, установити погляди, відносини, способи самозахисту, інтелектуальний і моральний рівні, місце емоцій у психічній життєдіяльності, нарешті, внутрішній настрій на допит і психологічний контакт. Поведінка підозрюваного під час вільної розповіді, його зміст дають можливість слідчому встановити тип особистості, спрогнозувати ефективні методи впливу.

Вільна розповідь, як правило, емоційно насичена, мова наповнена емоційними вигуками, пропозиції короткі, прості по конструкції. Все це супроводжується виразною жестикуляцією, мімікою, пантомімою. Підозрюваний каже голосно, розмахуючи руками, піднімається зі стільця, часто змінює позу, розмахує руками, киває головою, неспокійно рухає ногами, очима шукає контакту з слідчим. На його обличчі досить просто прочитати переляк, досаду, здивування, жаль.

Слід мати на увазі, що такого допитуваного вивести з рівноваги, з заздалегідь підготовлених пояснень фактів, в яких він підозрюється, допомагають раптові питання, які позбавляють можливості обґрунтовувати обрану лінію поведінки, висунути правдоподібну версію, її послідовно розвинути і оцінити значення наявних у слідчого доказів. Хороших результатів при допиті даної категорії підозрюваних можна отримати, як уже зазначалося, якщо слідчий знає все про обставини, пов'язані з вчиненням злочину, і детально деталізує допитуваним відомості. Деталізація і аналіз можуть виявити невідповідність їх матеріалам провадження, так як помилкові твердження не ґрунтуються на дійсних подіях, не мають наочних образів, тому порівняно швидко забуваються.

Як вже зазначалось, значний комплекс обставин вчинення підробки або знищення ідентифікаційного номера транспортного засобу встановлюється при проведенні оперативно-розшукових заходів. Нерідко змінити статус результатів оперативно-розшукової діяльності не представляється можливим, однак їх можна використовувати при підготовці та під час допиту підозрюваного. У використанні даних, отриманих оперативно-розшуковим шляхом, є певна специфіка, вона обумовлена двома взаємопов'язаними обставинами. По-перше, необхідністю з'ясування їх достовірності, по-друге, використанням таким шляхом, щоб виключалася розшифровка сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. Оперувати даними, які не перевірили на достовірність, слідчий не має права, оскільки це може привести до розшифровки джерел інформації і суперечить основоположним положенням кримінального судочинства. Для усунення цього слідчий може провести слідчі або процесуальні

дії, організаційні заходи або доручити органу дізнання провести додаткові оперативні заходи.

Аналіз оперативно-розшукових даних і результатів їх перевірки дозволяє переконатися в ступені їх достовірності та надійності захищеності каналів, якими вони отримані. Залежно від цього вирішується питання про те, де і коли він їх може використовувати при допиті підозрюваного.

У разі, якщо висновок про достовірність даних, отриманих оперативно-розшуковим шляхом, носить вигаданий характер, вони можуть використовуватися при допиті, але додатково повинні бути продумані заходи, що забезпечують нерозголошення джерел їх отримання.

Слід мати на увазі, що незалежно від характеру достовірності та об'єктивності фактичних даних, отриманих з оперативно-розшукових джерел, слідчий не може оперувати безпосередньо на допиті тими з них, які отримані з джерела, який відомий тільки підозрюваному.

Найпоширенішим і дієвим засобом отримання правдивих показань підозрюваного в підробці або знищенні ідентифікаційного номера транспортного засобу є пред'явлення доказів при його допиті. При допиті підозрюваного, що займає стійку позицію протидії органу досудового розслідування, докази доцільно пред'являти в міру наростання, що викривають його вину. Пояснюється це необхідністю залишення допитуваного в невіданні щодо обсягу доказів, якими володіє слідчий. Кожний більш вагомий доказ, що пред'являється допитуваному, на наш погляд, схиляє його до висновку про недоцільність дотримуватися колишньої позиції. Пред'явлення відразу найбільш вагомому доказу нераціонально, так як якщо воно не допоможе подолати установку на брехню, то інші, більш слабкі, докази не дадуть впливу на підозрюваного. Крім того, допитуваний зрозуміє, що слідство не володіє іншими доказами його причетності до вчинення підробки або знищення ідентифікаційного номера транспортного засобу.

Пред'являти допитуваному всю сукупність доказів, які є в розпорядженні слідчого, доцільно лише в окремих випадках, коли це вже не може пошкодити результатами розслідування.

Висновки. Окреслюючи вищевикладене, слід звернути увагу на необхідність ґрунтовної фіксації ходу допиту, причому здійснювати це слід і з використанням технічних засобів, яких в даний час велика і різноманітна кількість (наприклад, на початку проведення і до закінчення слідчої (розшукової) дії включати цифрову відеокамеру (відеореєстратор), це дозволить надалі виключити ситуації, коли підозрювані починають говорити про те, що вони дали свідчення в результаті фізичного або психічного насильства, застосованого по відношенні до них. До того ж відомості, зафіксовані за допомогою технічних засобів, завжди є можливість використовувати не тільки на різних стадіях кримінального судочинства, але і при проведенні слідчих дій для викриття співучасників підробки або знищення ідентифікаційних номера транспортного засобу, осіб, які надавали знаряддя, що використовувалися у протиправних цілях.

Література:

1. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Курс криминалистики / Под ред. Н.И. Порубова. – Минск: Вышэйшая школа, 2000. – С. 319.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Стаття 224. Допит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/1798060249361/pravo/dopit>.
3. Шепітько В.Ю. Допит: Науково-практичний посібник. – Х.: КримАрт, 1998. – С. 35.
4. Бахин В.П., Когамов М.Ч., Карпов Н.С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / В.П. Бахин, М.Ч. Когамов, Н.С. Карпов. – Алматы: Өркениет, 1999. – С. 10.
5. Шурухнов, Н.Г. Криминалистика: учеб. / Н.Г. Шурухнов. – М., Юрист, 2003. – С. 273.
6. Глазырин, Ф.В. Психология следственных действий: учеб. пособие / Ф.В. Глазырин. – Волгоград, 1983. – С. 49.
7. Скригонюк М. І. Криміналістика: Підручник. – К.: Атіка, 2005. – 496 с.
8. Никифорчук Д.Й., До питання використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві / Д.Й. Никифорчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua>.

УДК 321.7

Нечупей Л. Ю.,

здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ТАКТИКА ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті розглядається тактика допиту неповнолітніх при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів згідно із стадіями підготовки, безпосереднього проведення, фіксації, оцінки отриманих результатів. Акцентується на окремі особливості реалізації поставлених завдань, що обумовлені віком допитуваних осіб.

Ключові слова: допит, корисливо-насильницькі злочини, неповнолітні, тактика, тактичні прийоми.

В статье рассматривается тактика допроса несовершеннолетних при расследовании корыстно-насильственных преступлений в соответствии со стадиями подготовки, непосредственного проведения, фиксации, оценки полученных результатов. Акцентируется внимание на отдельные особенности реализации поставленных задач, обусловленные возрастом допрашиваемых лиц.

Ключевые слова: допрос, корыстно-насильственные преступления, несовершеннолетние, тактика, тактические приемы.

In the article the interrogation tactics during the investigation of mercenary-violent crimes committed by minors, according to the stages of preparation, direct realization, recording, evaluation of the results. The attention to certain peculiarities of implementation of tasks that are due under the interrogated persons.

Keywords: questioning, selfish, violent crimes, juveniles, tactics, tactics.

Постановка проблеми. Неповнолітні особи у кримінальному провадженні мають особливий процесуальний статус. Зокрема, гл. 38 КПК України регламентує порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх, ряд статей Кодексу стосуються окремих питань процесуальних відносин за участю неповнолітніх. Прискіплива увага законодавця щодо дотримання прав і свобод неповнолітніх під час кримінального провадження, процесуальні особливості проведення слідчих (розшукових) дій за їх участю, визначають й зміст відповідної тактики.

Звернемо увагу на тактику допиту за участю неповнолітніх – слідчу (розшукову) дію, що полягає в одержанні слідчим, прокурором від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Особливу актуальність дана проблематика має при розслідуванні саме корисливо-насильницьких злочинів. До даної категорії злочинів, згідно обґрунтованої точки зору В.В. Тіщенко, відносяться: бандитизм (ст. 257 КК України), грабежі (ст.186 КК), розбої (ст.187 КК), у т.ч. поєднані із вбивством (п.6 ч.2 ст.115 КК), вимагання (ст.189 КК), викрадення і вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ч.3 ст.262 КК), наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ч.2 і 3 ст.308 КК), вчинені із застосуванням відповідних форм насильства. Названі злочини об'єднані рядом загальних ознак за цілями, мотивами і об'єктами посягань, а також способами їх здійснення, що характеризуються застосуванням чи погрозою застосування насильства. Спостерігається і спільність у закономірностях утворення, виявлення та дослідження слідів даних злочинів, інших елементів їх криміналістичної характеристики, а, отже, і в методах їх розслідування [1, с. 4]. Вчинення таких видів злочинів, як свідчать наші емпіричні дані, й характеризує сучасну злочинність неповнолітніх.

Аналіз дослідження даної проблеми. Особливості провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а також розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, досліджувалися О. О. Андреєвим, Є. Д. Лук'янчиковим,

В.О. Коноваловою, В.Г. Лукашевичем, Н. В. Павлюк, В. А. Рогожиним, О.Ю. Скичко, Є. В. Стрельцовою, В.С. Чевгуз, Р.І. Цирульниковою, Л.Д. Удаловою, В.Ю. Шепітьком, Н. В. Шость та іншими вітчизняними і зарубіжними фахівцями.

Виклад основного матеріалу. Згідно п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітньою є малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Малолітньою особою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

Особливості допиту неповнолітніх розкриваються за змістом ст. ст. 224, 226, 227 та інших статей КПК України. Під час допиту неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених слід також керуватися пар. 1 гл. 38 КПК України.

Тактика допиту неповнолітніх пов'язана із реалізацією відповідних завдань на визначених стадіях.

У загальному вигляді послідовність стадій проведення допиту може бути визначена як: підготовка до проведення; проведення; фіксація ходу та результатів; оцінка отриманих результатів та визначення їх значимості, місця в системі доказової інформації у кримінальній справі [2, с. 470]. На кожній із стадій вирішуються важливі завдання, виконується комплекс типових і спеціальних завдань, що спрямовані на ефективне проведення допиту з метою досягнення завдань кримінального провадження.

Так, на стадії підготовки визначаються завдання допиту, шляхи їх досягнення, проводиться системний аналіз вихідної слідчої ситуації, оцінка наявної доказової та орієнтуючої інформації; обираються доцільні місце та час проведення слідчої (розшукової) дії, визначаються її учасники та їх завдання, з'ясовується потреба у застосуванні технічних засобів, що відображається у плані допиту (уявному чи письмовому).

На стадії безпосереднього проведення («робочій» стадії) здійснюється безпосередня реалізація поставлених завдань, залучаються її учасники, роз'яснюються їх права та обов'язки, створюються умови для безпосереднього контакту слідчого, прокурора із допитуваним, застосовуються тактичні прийоми,

перевіряються версії, отримується нова доказова та орієнтуюча інформація.

Фіксація ходу та результатів допиту спрямована на максимально повне та точне відображення змісту слідчої (розшукової) дії, отриманих результатів. Дана стадія є самостійною, однак її можна розглядати як діяльність, що супроводжує власне проведення допиту.

Оцінка отриманих результатів та встановлення їх значимості – заключна стадія допиту. Аналіз проведеної роботи та отриманих результатів необхідний як для перевірки достовірності доказової інформації, так і для вирішення питання про її доказове значення, подальше використання. Оцінці підлягає й процесуальний документ, в якому відображені хід та результати проведеної дії, матеріали аудіо- чи відеозапису.

Вказані положення притаманні й тактиці допиту неповнолітніх незалежно від процесуального статусу особи. Розглянемо окремі особливості реалізації поставлених завдань.

Передусім на стадії підготовки до проведення допиту необхідно точно з'ясувати вік особи. Переважно він встановлюється за документами про народження, а у разі їх відсутності — іншим шляхом, зокрема, надання інформації та відповідного документального підтвердження із органів реєстрації записів цивільного стану або навіть шляхом призначення комплексної судової медичної та психологічної експертизи.

Також на підготовчій стадії слід вжити заходів до залучення для проведення допиту обов'язкових учасників: 1) законного представника (ст. ст. 44, 59 КПК України); 2) педагога або психолога; 3) за необхідності лікаря. Крім того, під час допиту малолітніх чи неповнолітніх підозрюваних обов'язковою є участь захисника (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України); у разі необхідності перекладу пояснень, показань або документів – перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК України).

Законними представниками (ст.ст. 44, 59 КПК України) можуть бути: батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, інші близькі родичі чи члени сім'ї; представники органів опіки й піклування, установ і

організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває малолітній або неповнолітній.

Однак, залежно від слідчої ситуації, необхідно враховувати можливість обмеження участі у проведенні слідчої (розшукової) дії законного представника (згідно ч. 3 ст. 227 КПК України). У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за їх клопотанням чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника. З цією метою виноситься обґрунтована постанова.

Аналіз КПК України (зокрема, ст. ст. 44, 488 та ін.) свідчить, що аналогічне правило застосовується й відносно законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

Виходячи із характеристики неповнолітнього допитуваного, обставин досудового розслідування, особі, що проводить допит, необхідно визначити, педагога чи психолога доцільно запросити за даних умов (хоча не виключається можливість залучення й двох фахівців). Вони повинні мати відповідну освіту й досвід роботи із даною віковою групою. За необхідності слід запросити й лікаря, що може бути пов'язано із наданням допомоги при формуванні питань, деталізації показань, зокрема, при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, тілесної та статеві недоторканості, й, за потреби, навіть для можливого надання медичної допомоги.

Перед допитом слідчому, прокурору доцільно поспілкуватися із вказаними учасниками допиту. Таким чином, від законного представника можна отримати додаткову інформацію щодо характеристики неповнолітнього, внести корективи до плану його допиту; порадившись із педагогом або психологом, лікарем – визначити формулювання і послідовність постановки

запитань, узгодити критерії допустимості запланованих тактичних прийомів та їх комбінацій.

Обов'язково повинна бути з'ясована якомога повніша інформація про неповнолітнього, що стосується його особистісних даних, відносин у сім'ї та за місцем навчання, зв'язків та інтересів. Відносно неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого такий обов'язок закріплений законодавчо (ст. 487 КПК України).

До початку проведення допиту всім учасникам роз'яснюються їх права та обов'язки, зокрема – законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Тобто, планування і підготовка до проведення допиту включає в себе три основних елементи:

а) організаційний – забезпечення раціонального проведення допиту (коли і де доцільно провести його з позиції раціонального використання бюджету часу і можливостей слідчого, яких учасників, технічні засоби залучити);

б) змістовний – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, які підлягають встановленню;

в) тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту (кого допитати раніше, яку інформацію необхідно зібрати або перевірити для викриття неправдивих показань, який рівень «готовності» допитуваного для реалізації тактичних прийомів) [3, с. 60-61].

На «робочій» стадії – безпосереднього проведення допиту, відбувається основний інформаційний обмін між її учасниками у формах вільної розповіді, шляхом постановки різних запитань. Питання до неповнолітнього не повинні бути «навідними», мають бути побудовані із врахуванням віку, рівня розвитку неповнолітнього, його психологічного

стану. Тактичні прийоми, що застосовуються під час допиту неповнолітніх, головним чином спрямовуються на встановлення психологічного контакту.

Важливим для встановлення психологічного контакту є прояв людських відношень до співрозмовника, демонстрація доброзичливості й неупередженості, розуміння проблем, що хвилюють неповнолітнього. Не слід негативно оцінювати окремі якості неповнолітнього, вживати висловлювання, що принижують його гідність. Тому необхідно ґрунтовно вивчати особистість неповнолітнього, обставини його життя, ставлення до предмета допиту та осіб, яких можуть стосуватися його показання, відповідний психологічний стан.

Безумовна перевага надається тактичним прийомам переконання особи, спонукання її до дачі правдивих показань. Наприклад, слід наголосити на дотриманні прав і свобод допитуваної особи, врахування її інтересів. Під час проведення допиту можна демонструвати поінформованість про обставини життя допитуваного, наголошувати на їх розумінні. Доцільно роз'яснити, що залучені особи (законні представники, педагог та ін.) покликані допомогти, вирішити певну проблемну ситуацію. Варто підкреслити забезпечення таємниці досудового розслідування, нерозголошення отриманих даних.

Робоча стадія проведення допиту відбувається у визначених законом межах: допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом понад дві години на день (ч. 2 ст. 226 КПК України).

Це пов'язано з тим, що для малолітньої або неповнолітньої особи незвична обстановка допиту, характер і зміст запитань, потреба формулювання відповідей, які не можуть спиратися на достатній життєвий досвід особи, становить значні труднощі і викликає психологічну втому. Час перерви, що потрібен для відновлення сил допитуваного і встановлення його психологічної рівноваги, не визначено, але слід вважати, що перерва у допиті повинна становити не менше двох годин як щодо допиту малолітньої, так і неповнолітньої особи, а на час перерви

для такої особи повинні бути створені належні умови для відпочинку, що виключає можливість проведення з нею в цей час будь-яких інших слідчих (розшукових) дій або інших заходів, які заважають нормальному відпочинку. Час початку допиту, початку перерви, продовження допиту, час закінчення обов'язково зазначається в протоколі, а продовжений допит не вважається додатковим чи повторним і не потребує повторного встановлення особи, роз'яснення її прав, прав інших присутніх осіб та порядку проведення допиту [4, с. 495].

Наступна стадія – фіксація ходу та результатів допиту. КПК України визначає, що хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі, а результати фіксування процесуальної дії за допомогою технічних засобів є додатками до протоколу (ст. ст. 104, 105 КПК України).

Важливо, що згідно з новим кримінальним процесуальним законодавством України, відбулося розширення можливостей застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження. Згідно ч. 3 ст. 104 КПК України: «якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього» [5].

Однак, вказане не відміняє протокольну фіксацію, адже складення протоколу є обов'язковим, що законодавець визначив у непрямих вказівках (абз. 2 ч. 2 ст. 104; ч. 2 ст. 105 КПК України), й показання, заради одержання яких проводився допит, неодмінно мають бути зафіксовані у протоколі допиту та ситуативно в технічних додатках до нього [4, с. 285]. У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо (ч. ч. 1-3 ст. 107 КПК України).

Отже, мова йде не про відмову від протокольної фіксації, а про можливість її скорочення, за умов дотримання певних правових підстав. Однак, вважаємо, що за умови допиту

неповнолітніх у більшості випадків не варто застосовувати можливість вказаного спрощення протокольної фіксації.

Навпаки, показання неповнолітнього за змістом протоколу допиту повинні бути відображені максимально детально, простими реченнями, з врахуванням особливостей мови допитуваного.

Крім того, під час допиту неповнолітніх доцільно застосовувати аудіо-, відеозапис, результати якого є додатком до протоколу допиту (ч. 2 ст. 105 КПК України), що дозволяє більш точно зафіксувати не лише показання, але й емоційний стан особи допитуваного, його невербальні реакції.

Т.П. Матюшкова наголошує на необхідності такого фіксування допиту малолітніх та неповнолітніх потерпілих, що викликано наступними завданнями: 1) повно та об'єктивно зафіксувати хід і результати допиту; 2) уникнути повторного допиту чи проведення інших слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього; 3) у подальшому використати отримані відеозаписи при підготовці, призначенні і проведенні судово-психологічної, судово-психіатричної чи комплексної психолого-психіатричної експертиз потерпілої; 4) об'єктивно оцінити отримані показання (зокрема, переглядаючи звуко- чи відеозапис, спостерігаючи за змістом свідчень, інтонаціями, поведінкою потерпілої слідчий зможе зробити припущення про наявність негативного впливу на потерпілу з боку дорослих, протиріч в її показаннях; визначити обставини, які слід уточнити і(або) перевірити) [6, с. 135-136].

Оцінка отриманих показань неповнолітнього та встановлення їх значимості для досудового розслідування, досягнення завдань кримінального провадження, є завершальною стадією проведення допиту. Оцінці підлягають як отримані показання, інша вербальна та невербальна інформація, але й власне протокол слідчої (розшукової) дії, додатки до нього. Вказана інформація використовується з метою аналізу слідчої ситуації, планування проведення наступних слідчих (розшукових) дій, висунення версій, подальшого розслідування.

Висновки. Звичайно, тактика допиту неповнолітніх залежить й від інших, не менш важливих обставин: віку допитуваного (дитячий вік, дошкільний вік, молодший

шкільний вік; підлітковий вік; старший шкільний вік); його процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений); характеру вчиненого злочину; соціальної позиції та бажання співпрацювати з правоохоронними органами, зацікавленості у досягненні завдань кримінального провадження та ін. Всі окреслені та інші обставини повинні бути максимально враховані компетентними суб'єктами при проведенні допиту, інших слідчих (розшукових) дій, визначають тактику їх проведення.

Література:

1. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В.В.Тіщенко ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 34 с.
2. Криміналістика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская]. – [3-е изд., перераб и доп.]. – М. : Норма, 2008. – 992 с.
3. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : [посіб.] / В.К.Весельський, В. С. Кузьмічов, В.С.Мацишин, А. В. Старушкевич. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 148 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» : чинне законодавство з 19 лист. 2012 р. : офіц. текст. – К. : 2012. – 382 с.
6. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Матюшкова Т. П. – Х., 2006. – 255 с.

УДК: 347.7(477)

Олійник С.В.,

здобувач кафедри цивільного, господарського
та кримінального права інституту права
та суспільних відносин Університету «Україна»

**ДЕЯКІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ,
ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ
ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ**

У статті встановлено значення криміналістичної характеристики для ефективного розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Зосереджено увагу на таких його елементах як предмет посягання та спосіб злочину. Розглянуто складові частини способу злочину, зокрема спосіб підготовки, вчинення та приховування. Спосіб приховування поділено на способи приховування події злочину в цілому та приховування окремих його елементів.

Ключові слова: неправомірна вигода, криміналістична характеристика, предмет посягання, спосіб підготовки, спосіб вчинення, спосіб приховування.

В статье установлено значение криминалистической характеристики для эффективного расследования принятия предложения, обещания или получения неправомерной выгоды должностным лицом. Сосредоточено внимание на таких его элементах как предмет посягательства и способ преступления. Рассмотрены составные части способа преступления, в частности, способ подготовки, совершения и сокрытия. Способ сокрытия разделены на способы сокрытия события преступления в целом и сокрытия отдельных его элементов.

Ключевые слова: неправомерная выгода, криминалистическая характеристика, предмет посягательства, способ подготовки, способ совершения, способ сокрытия.

The article is set to criminalistic characteristics for an effective investigation into the acceptance of an offer, promise or receipt of unlawful benefit by an official. Focus on such elements as a subject of encroachment and the method of the crime. Considered part of the method of the crime, in particular, the method of preparation, commit and conceal. Method hiding is divided on the means of concealment of a crime in General, and hiding its individual elements.

Keywords: improper advantage, criminalistics characterization, subject of abuse, method of preparation, method of making, method of concealment.

Постановка проблеми. Останні роки постійно ведуться дискусії щодо високого рівня корупції в Україні. Корупційні діяння заповнили майже усі сфери людської життєдіяльності, зокрема сферу державної влади, будівництва, банківської діяльності, земельних відносин, сферу оподаткування, економіки, сферу приватизації, підприємницької діяльності, надання освітніх послуг тощо. Таким злочинам характерна латентність, їх виявлення є проблематичним, а процес розслідування досить специфічний. Значну допомогу у формуванні уявлення про подію злочину, його учасників та іншу криміналістично значущу інформацію відіграє криміналістична характеристика. Її вивчення уможливило правильно спланувати та організувати процес розслідування та встановити істину у кримінальному провадженні.

Аналіз дослідження даної проблеми. Питанням криміналістичної характеристики займалися вчені різних періодів розвитку нашої держави. Однак, слід відмітити групу вчених, які у своїх працях показати наукову цінність та практичну обґрунтованість криміналістичної характеристики у методиці розслідування злочинів. Це такі учені як: Р. С. Белкін, В. К. Гавло, Г. А. Густов, А. А. Ейсман, О. Н. Колісниченко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, М. О. Селіванов, М. П. Яблоков та інші. Серед вчених сучасного періоду розвитку криміналістики, які вивчали питання криміналістичної характеристики злочинів різної спрямованості слід назвати таких як: А. Ф. Волобуєв, В. Г. Дрозд, О. Є. Користін,

В. С. Кузьмічов, Р. Л. Степанюк, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та інші.

Метою статті є розгляд криміналістичної характеристики прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та її деяких елементів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання сутності криміналістичної характеристики корупційних діянь не можливо не згадати перші згадки про неї. Така наукова категорія як «криміналістична характеристика» вперше була запропонована О. Н. Колесніченком у 1967 році. Вчений запропонував визначення криміналістичної характеристики під якою слід розуміти систему відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів конкретного виду, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [1, с. 30].

На думку І. Ф. Герасимова та І. Ф. Пантелєєва, криміналістична характеристика – це сукупність відомостей про такі загальні риси, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення для розкриття цього виду (групи) злочинів [2, с. 96; 3, с. 89].

Т. А. Седова стверджувала, що криміналістична характеристика – це не просто відомості про її елементи, а сукупність знань про закономірності взаємодії і взаємозв'язки цих елементів [4, с. 49].

З наведених визначень зрозуміло, що на той час уже сформувалася певне уявлення про криміналістичну характеристику та було встановлено її значення для ефективного розслідування злочинів. Однак, з плином часу суспільство набуває значного розвитку в усіх сферах людської життєдіяльності, з'являються злочини нової спрямованості, нові методики розслідування, і криміналістична характеристика набуває нового сучасного значення.

На жаль, на сьогодні немає єдиного підходу до вирішення теоретичних питань криміналістичної характеристики. Постійно ведуться дискусії серед вчених з приводу визначення поняття, щодо кількості елементів криміналістичної характеристики, її

місця у системі науки криміналістики та низка інших важливих питань.

Так, на думку В. С. Кузмічова, це інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [5, с. 252]. На думку С. С. Чернявського, це модель типових ознак певного виду (групи) злочинів; система узагальнених даних (відомостей) про типові криміналістично значущі ознаки злочинів; ідеальна сукупність криміналістично значущих елементів та закономірностей вчинення конкретного злочину тощо [6, с. 140].

На думку В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, що мають значення для виявлення і розкриття таких діянь криміналістичними засобами, прийомами та методами. Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень та апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій [7, с. 367–368].

Ефективність боротьби з корупційними проявами напряду залежить від наукової розробленості криміналістичної характеристики злочинів. Остання являє собою систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі і механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі злочинця, інших обставинах, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [8, с. 430].

На початковому етапі розслідування неправомірної вигоди особливого значення набуває їх криміналістична характеристика, де описані можливі слідчі ситуації, запропонований алгоритм дій відповідно до них та багато інших підказок у розслідуванні. Саме вона інформаційно наповнює коло конкретних обставин, які слід встановити у кримінальному

провадженні. Вона заповнює інформацією проміжки між такими обставинами. Зібрані дані та оперативна інформація уможлиблює побачити певну слідчу ситуацію та висунути версії, що у подальшому надасть змогу спланувати розслідування, визначитися із проведенням наступних слідчих (розшукових) дій. Слідчий проводить паралель із відомими фактами та описаними в методиці ситуаціями, вивчає їх і робить висновки, що значно сприяє розслідуванню корупційних діянь.

На основі аналізу думок різних вчених, описаних вище, ми сформували авторське визначення криміналістичної характеристики отримання неправомірної вигоди службовою особою. Так, – це система типових ознак такого виду злочину, які уможливлюють визначити конкретний алгоритм дій для слідчого щодо пошуку слідової інформації для встановлення обставин злочину та істини у кримінальному провадженні.

Як справедливо зазначає А. В. Старушкевич, що криміналістична характеристика відображає в основному на ймовірному рівні, дані про окремі елементи злочину, зокрема: особу злочинця і потерпілого, прийоми підготовки, вчинення і приховування окремих видів злочинів; ситуаційно обумовлені, причинно або іншим чином пов'язані з подією злочину результати відповідних змін у навколишньому середовищі, що мають доказове значення; спроби до приховування слідів злочинів, що вживаються злочинцями, а також інформацію про інші обставини, що можуть бути корисними для повного, всебічного і об'єктивного розслідування кримінальних проваджень. Важливим фактором формування криміналістичних характеристик злочинів є прогнозування нових способів їх вчинення, виявлення типових хитрощів з боку злочинців [9, с. 3].

Криміналістична характеристика злочинів, передбачених ст. 368 КК України включає в себе такі елементи: 1) предмет посягання; 2) спосіб злочину; 3) особу типового злочинця; 4) особу типового потерпілого; 5) обстановка вчинення злочину (місце і час, знаряддя і засоби). Всі ці елементи є складовими цілісної системи, і пов'язані між собою кореляційними зв'язками.

Саме сукупність наведених вище елементів криміналістичної характеристики уможлиблює сформувати уявлення про подію злочину, її учасників тощо. І досліджено, що більш повну інформацію щодо взаємодіючих в момент події злочину об'єктах можна отримати, досліджуючи їх не по одинці, а у взаємодії у вигляді взаємодіючих систем: жертва – злочинець, жертва – знаряддя злочину, жертва – транспортний засіб [10, с. 107].

Слід зазначити, що інформація про елементи криміналістичної характеристики отримання неправомірної вигоди службовою особою, майже завжди уможлиблює: сформувати слідчі ситуації початкового етапу розслідування та коло обставин, що підлягають встановленню; послідовно правильно спланувати розслідування, визначити початкові та подальші слідчі (розшукові) дії тощо. Вивчення криміналістичної характеристики має практичну спрямованість, оскільки сприяє належній організації та плануванню розслідування.

Злочини, передбачені ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою) посягають на нормальне функціонування відповідної галузі влади або управління. Відповідно до кримінального законодавства предметом такого злочину є всілякі вигоди матеріального характеру, зокрема:

1) майно вилучене з вільного обігу – це гроші, цінності та інші речі;

2) право на майно (наприклад, документи, що надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо);

3) будь-які дії майнового характеру (наприклад, передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг оплата за вступ і навчання дітей у закордонному й вітчизняному навчальному закладах, санаторних або туристичних путівок, проведення будівельних чи ремонтних робіт тощо).

Важливе значення у розслідуванні має спосіб злочину, оскільки він вказує на особу злочинця, відображає її інтереси та мету одержання неправомірної вигоди.

Загальновідомо, що спосіб злочину є окремим елементом криміналістичної характеристики і складається із способів підготовки, вчинення та приховування. Кожен із цих способів зазвичай обумовлює інші способи, що в кінцевому результаті визначає спосіб злочину в цілому [11, с. 214]. Наприклад, вчинення підготовчих до отримання неправомірної вигоди дій певним способом обумовлює вчинення злочину відповідним способом, а останній визначає спосіб приховування.

За останнє десятиліття способи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою значно змінилися, набули витонченого характеру. Сема тому в Україні відбулися значні зміни – реформування антикорупційного законодавства.

Спосіб злочину, передбаченого ст. 368 КК України може складатися як із способу підготовки, так і без нього. Враховуючи латентність такої категорії злочинів, можна стверджувати про належну підготовку до їх вчинення. Процес підготовки до отримання неправомірної вигоди складається із певної психологічного налаштування та мисленнєвого процесу – продумування та відпрацювання обставин, що унеможливають виявлення корупційних діянь та встановлення причетних осіб.

Так, підготовка до отримання неправомірної вигоди службовою особою може включати в себе такі дії: 1) попередню домовленість та детальне обговорення вчинення службовою особою певних дій або утримання від таких; 2) обмірковування службовою особою порядку виконання підготовчих до злочину дій; 3) попередню підготовку (можливо підробку) документації; 4) вчинення попередніх угод та домовленостей з іншими особами як підґрунтя до вчинення злочину та низка інших дій, що у подальшому сприятимуть вчиненню та прихованню цієї категорії злочинів.

Наведені вище дії не є вчиненням злочинів, передбачених ст. 368 КК України, а слугують попереднім підґрунтям до їх вчинення. Такі підготовчі дії ще не становлять безпосередньої небезпеки охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам. Підготовчі дії можуть бути способом приховування таких злочинів.

Щоб охарактеризувати спосіб вчинення отримання неправомірної вигоди службовою особою, на нашу думку, слід сформувати класифікацію. Так, класифікуємо найпоширеніші способи вчинення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, за такими критеріями:

1) за сферою людської діяльності: в органах державної влади (судова система, правоохоронні органи, органи юстиції тощо), у сфері будівництва, у сфері банківської діяльності, у сфері земельних відносин, у сфері оподаткування, у сфері економіки (зовнішньо економічній діяльності, сільського господарства, вугільної промисловості, залізничного транспорту, торгівлі тощо), у сфері приватизації, у сфері підприємницької діяльності, у сфері надання освітніх послуг тощо;

2) за сукупністю дій: шляхом видачі, надання, відкриття (квот, пільг, кредитів, ліцензій, дозволів тощо), шляхом підробки документів, шляхом утримання від певних дій, шляхом приховання певних даних або майна, речей, інших цінностей, шляхом укладення угод, договорів тощо;

3) за кількістю учасників вчинення злочину: групою осіб (два і більше), організованим злочинним угрупованням.

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою характеризується високою латентністю, а це значно ускладнює розкриття та розслідування таких корупційних дій. Приховування такого злочину здійснюється усіма учасниками надання та отримання неправомірної вигоди.

Погоджуючись із вченим Р. С. Белкіним, що приховування злочину може відбуватися такими способами: 1) шляхом замовчування інформації або її носіїв; 2) вчинення активних дій щодо приховування (наприклад, знищення, маскуванню інформації або її носіїв, слідів злочинця, приховування предмету злочину тощо); 3) утримання від певних дій (наприклад, недонесення інформації, відмова від дачі показань тощо) [12, с. 212]. Слід звернути увагу на такий спосіб приховування отримання неправомірної вигоди службовою особою як маскуванню інформації або її носіїв, оскільки завдяки таким діям

відбувається зміна уявлення про спосіб вчинення злочину, особу злочинця, його співучасників та в загалі про факт злочину в цілому.

Враховуючи наведене виділимо такі способи приховування отримання неправомірної вигоди службовою особою: 1) замовчування; 2) знищення; 3) маскування (фальсифікація) слідів злочину та його учасників.

Поряд із викладеним вище, особливої уваги потребує поділ способу приховування на: спосіб приховування злочину в цілому та спосіб приховування окремих його елементів. Майже усі злочини, передбачені ст. 368 КК України вчиняються способами приховування злочину в цілому. Адже усі дії службових осіб, які отримують неправомірну вигоду та дії осіб, які пропонують таку вигоду спрямовані на не викриття їх корупційної діяльності.

Аналізуючи злочини розглядуваної категорії слід зазначити, що з метою приховання факту отримання неправомірної вигоди можуть застосовуватися такі способи: 1) знищення будь-яких зв'язків із особою, що пропонувала неправомірну вигоду; 2) приховання факту отримання неправомірної вигоди шляхом підробки документів; 3) заперечення будь-якого відношення до злочину та зв'язків із особою, що пропонувала неправомірну вигоду; 4) надання усної вказівки підлеглий особі щодо вчинення неправомірних дій; 5) поширення неправдивої інформації щодо принципів роботи службової особи та роботи відділу де вона працює (наприклад, справедливості, законності, антикорупційних дій, відкритості, конкурсної основи тощо) тощо.

Поряд з цим, якщо ж вдалося зафіксувати (виявити) факт отримання неправомірної вигоди службовою особою, то з боку останньої можуть вчинятися дії щодо приховання окремих елементів вчинення такого злочину. Серед способів приховання окремих елементів отримання неправомірної вигоди слід віднести: 1) утаювання інформації щодо інших співучасників злочину, зокрема, групи осіб, причетних до корупційних діянь; 2) матеріальна або інтелектуальна підробка документів, які уможливають приховати факти отримання неправомірної вигоди; 3) вплив на інших учасників розслідування щодо дачі

показань про окремі елементи (особливості) отримання неправомірної вигоди; 4) подання завідомо неправдивої інформації, показань з метою приховання певних фактів тощо.

Висновки. Вивчення криміналістичної характеристики підвищує ефективність розробки та використання рекомендацій щодо аналізу слідчих ситуацій, побудови та перевірки версій, планування розслідування злочинів, передбачених статтею 368 КК України, організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій і комбінацій, належної взаємодії при виявленні, фіксації таких злочинів, а також інших завдань щодо розкриття, розслідування та попередження корупційних проявів.

Література:

1. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений // Советская криминалистика / под ред. В. К. Лисиченко. – К., 1988. – С. 28–31.
2. Герасимов И. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования / И. Ф. Герасимов // Методика расследования преступлений (общие положения). – М., 1976. – С. 96–98.
3. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики / И. Ф. Пантелеев. – М., 1980. – 104 с.
4. Седова Т.А. Значение криминалистической характеристики преступлений для разработки программ расследования / Т. А. Седова // Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений. – Свердловск, 1989. – С. 49–50.
5. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / [В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко] ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
6. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип. 1 (68). – С.137–146.
7. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец, вищих закладів освіти / [Глібо В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.] / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – К. : Ін Юре, 2001. – 684 с.
8. Криміналістика [Тескт] : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.

9. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посібник / А. В. Старушкевич. – К., 1997. – 44 с.

10. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, П. Ю. Тимошенко, М. В. Салтевський ; [за ред. П. Д. Біленчука]. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1997. – 230 с.

11. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис. ... кандидата юрид. наук :12.00.09 / Зав'ялов Сергій Михайлович. – К., 2005. – 232 с.

12. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / [под ред. Р. С. Белкина]. – 2-е изд. доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

VIII. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

УДК 321.7

Карпенко Є.М.,
канд. юрид. наук,
начальник відділу управління
міжнародних зв'язків МВС України

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ТА ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ МІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті розглянуто головні напрями та форми міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру. Автором розкрито сутність міжнародної правової допомоги на досудовому слідстві у справах про злочини міжнародного характеру, надано визначення міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру, а також охарактеризовано його принципи, напрями та форми.

Ключові слова: злочин міжнародного характеру, міжнародне співробітництво, взаємодія, міжнародна правова допомога, процесуальні дії, міжнародні організації.

В статье рассмотрены основные направления и формы международного сотрудничества при расследовании преступлений международного характера. Автором раскрыта сущность международной правовой помощи на досудебном следствии по делам о преступлениях международного характера, дано определение международного сотрудничества в борьбе с преступлениями международного характера, а также охарактеризованы его принципы, направления и формы.

Ключевые слова: преступление международного характера, международное сотрудничество, взаимодействие, международная правовая помощь, процессуальные действия, международные организации.

In the article the main directions and forms of international cooperation in the investigation of crimes of international nature. The author reveals the essence of international legal assistance in pre-trial investigation in cases of crimes of international character, given the definition of international cooperation in combating crimes of international character, and described its principles, directions and forms.

Keywords: crime of international character, international cooperation, interaction, international legal assistance proceedings, international organizations.

Постановка проблеми. ХХІ століття характеризується розширенням кола злочинних дій, які охоплюються узагальненим поняттям «злочини міжнародного характеру», їх «якісним» удосконаленням та кількісним зростанням. За таких умов міжнародне співробітництво у правоохоронній сфері, залучення до службової діяльності найкращих взірців вітчизняного та зарубіжного досвіду, є одним із невідкладних завдань органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів України.

Міжнародне співробітництво покликано вирішити одне із головних протиріч: злочинність стала інтернаціональною, а засоби боротьби з нею переважно залишаються національними.

Виклад основного матеріалу. Тлумачний словник сучасної української мови визначає співробітництво як «займатися якоюсь діяльністю, працювати разом із ким-небудь» [1, с. 1170].

Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю має значне історичне підґрунтя: його становлення починається ще в ті давні часи, коли ще не було системи норм міжнародного права, але вже з'явилися перші ознаки дипломатії.

Як відомо, принцип співробітництва держав є нормою *juscogens* (неоспориме право, тверде право), одним із принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН 1945 року [2], Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [3, с. 19-57], Декларації про принципи міжнародного права 1970 року [4], Заключному акті Ради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 року [5] та інших міжнародних документах.

Як зазначає В.Ф. Цепелев, міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю є складною системою відносин, що включають узгоджені політику, законодавство, правозастосовну, організаційно-управлінську, інформаційну, науково-дослідну діяльність держав, державних органів і посадових осіб, а також міжнародних організацій з попередження злочинності, боротьби з нею і поводження із правопорушниками [6, с. 24].

Міжнародне співробітництво ґрунтується на дотриманні низки принципів. Поняття «принцип», його зміст і значення є одним з основних і складних питань будь-якої галузі наукового знання, будь-якого виду людської діяльності. У науковій літературі відзначається, що в якості принципів можуть виступати різні компоненти наукового знання. [7, с. 85-86].

Принцип тлумачиться як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо; засада; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці, канон [1, с. 256].

Принципи міжнародного співробітництва детально розглянуті у науковій літературі. Наприклад, О.І. Виноградова класифікує їх на загальні та спеціальні. До загальних принципів вона відносить: принцип міжнародного співробітництва; принцип мирного вирішення міжнародних спорів; принцип невтручання у внутрішні справи інших держав; принцип суверенної рівності держав; принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань; принцип недоторканості кордонів та територіальної цілісності держав; принцип поваги до прав людини; принцип незастосування сили або погрози силою; принцип рівноправності та самовизначення народів. Спеціальними принципами є: принцип взаємності та добровільності; принцип додержання суверенітету і безпеки держав-учасниць міжнародного договору; принцип уступки частини суверенітету (застосування іноземного законодавства); принцип відповідності прохання сторони, яка звертається із запитом, законодавству держави, яка виконує запит, та

реалізації умов договору за допомогою застосування національного законодавства; принцип рівності повноважень судово-слідчих органів, які здійснюють взаємодію; принцип забезпечення правового захисту рівності учасників кримінального процесу на території держав-учасниць міжнародного договору; принцип обмеження застосування міжнародного договору територіями держав-учасниць цього договору; принцип додержання прав і інтересів третіх держав (осіб) учасниками договірних відносин; принцип обов'язковості виконання умов міжнародного договору; принцип взаємодії на основі права, передбаченого міжнародним договором [8, с. 33-74].

Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру можна визначити як діяльність держав, їх компетентних органів, міжнародних організацій, що ґрунтується на нормах міжнародного і національного законодавства й спрямована на розслідування, кримінальне переслідування, судовий розгляд та попередження злочинів міжнародного характеру, зобов'язання держав у боротьбі з якими закріплені відповідними міжнародними договорами.

Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю, важливою складовою котрого є розслідування злочинів міжнародного характеру, реалізується згідно з певними *напрямами, рівнями та формами*. Вивчення законодавства, наукових робіт, свідчить про відсутність єдиного узгодженого підходу до їх висвітлення. Вважаємо доцільним висловити свій погляд на з'ясування окресленого питання, визначивши основні напрями, рівні та форми міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру [9, с. 336].

Напряму у загальному значенні тлумачиться як «лінія руху або лінія розміщення кого-, чого-небудь; шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища; спрямованість думок, інтересів» [1, с. 576].

На думку Л.Д. Тимченка, співробітництво у боротьбі з міжнародною злочинністю розвивається у трьох напрямках. Перше – це укладення двосторонніх договорів, у яких держави регламентують питання надання правової допомоги у кримінальних справах, видачі злочинців, передачі засуджених

осіб для відбuvання покарання у держави, громадянами яких вони є. Другий напрям пов'язаний із співробітництвом держав у боротьбі зі злочинністю на регіональному рівні. Третій напрям охоплює співробітництво в універсальних міжнародних організаціях (ООН та її спеціалізовані установи, Інтерпол) [10, с. 430].

Проте, на нашу думку, виділені автором положення скоріш за все характеризують рівні співробітництва (двосторонній, регіональний, глобальний), про які мова піде далі.

Л.Н. Галенська до напрямів міжнародного співробітництва держав у галузі боротьби зі злочинністю відносить: визнання небезпечності для держав певних кримінальних діянь і необхідність застосування спільних заходів для їх припинення; надання допомоги в розшуку правопорушників, що переховуються на чужій території та передача їх заінтересованих державі; допомога в отриманні необхідних матеріалів у кримінальній справі; вивчення проблем злочинності і боротьби з нею, питань пенітенціарної системи; надання практичної допомоги окремим державам у вивченні та вирішенні проблем злочинності; обмін інформацією [11, с. 6-8].

Враховуючи наведені вище положення, зазначимо, що дійсно, обмін інформацією можна розглядати як окремий напрям міжнародного співробітництва. Крім того, обмін інформацією є невід'ємною складовою інших напрямів співробітництва, супроводжує вирішення будь-яких практичних завдань.

О.М. Джужа та Ю.Ф. Іванов до головних напрямів міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю відносять: а) прийняття і реалізація договорів про боротьбу зі злочинами, що складають міжнародну безпеку; б) надання правової допомоги у кримінальних справах, включаючи екстрадицію; в) розробка міжнародних норм і стандартів, що забезпечують захист прав людини у сфері охорони правопорядку; г) регламентування питань національної і міжнародної юрисдикції; д) взаємодія у попередженні, виявленні, припиненні і розкритті злочинів міжнародного характеру [12, с. 61].

Поділяючи думку авторів, хочемо зауважити, що, керуючись гл. 44 КПК України, екстрадицію (видачу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення) не слід включати до міжнародної правової допомоги, а доцільно виділяти у окрему форму співробітництва у кримінальному провадженні. Більш детально це питання буде розглянуто далі за текстом.

В контексті тлумачення напрямів як шляхів розвитку, заслуговують на увагу погляди О.Г. Волеводза, що стосуються міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства. До таких напрямів він відносить: встановлення кримінальної караності певних суспільно-небезпечних діянь (криміналізації) та уніфікації на цій основі кримінального законодавства; припинення злочинів, в тому числі тих, що готуються, застосовуючи в необхідних випадках оперативно-розшукові дії; надання допомоги у розслідуванні кримінальних справ і здійсненні кримінального переслідування; організації діяльності міжнародних судових органів, що пов'язані із розслідуванням міжнародних злочинів, здійсненням кримінального переслідування і покаранням осіб, винних у їх вчиненні; забезпечення виконання кримінальних покарань; постпенітенціарного впливу; надання професійної технічної допомоги і попередження злочинів [13, с. 35-41].

У цілому погоджуючись з автором, хочемо зауважити, що відносно злочинів міжнародного характеру, слід вести мову про встановлення їх міжнародної протиправності, а конкретна кримінальна караність окреслених діянь визначається національним законодавством держав.

Отже, виходячи з тлумачення *напрям*у як лінії руху, шляху розвитку, враховуючи наведені та інші праці вчених, вважаємо, що можна визначити такі напрями міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру:

- 1) встановлення міжнародної протиправності певних суспільно небезпечних діянь та закріплення зобов'язань держав встановити їх кримінальну караність у національному законодавстві;

- 2) закріплення міжнародних стандартів у кримінальному провадженні щодо дотримання прав і свобод людини;

3) укладення міжнародних договорів щодо реалізації заходів міжнародного співробітництва у сфері кримінального провадження;

4) застосування заходів, передбачених міжнародними договорами та національним законодавством держав, з метою розслідування злочинів міжнародного характеру;

5) обмін інформацією та досвідом роботи, проведення навчально-методичних, наукових заходів, надання відповідної допомоги;

6) спільне вивчення проблем розслідування злочинів міжнародного характеру.

Згідно із загальним тлумаченням, *рівень* може бути визначений як «умовна горизонтальна лінія або площина, що служить межею висоти, яку має або на якій міститься хто-, що-небудь» [1, с. 932].

Н.В. Пронюк з позицій міжнародного права розглядає такі рівні міжнародного співробітництва держав у сфері боротьби зі злочинністю: а) рівень двостороннього співробітництва між державами; б) регіональний рівень; в) співробітництво на універсальному (загальносвітовому) рівні [1, с. 228].

Поряд із терміном «рівень» вчені використовують термін «масштаб». Наприклад, на думку Л.Н. Галенської, боротьба зі злочинністю ведеться у світовому масштабі, на регіональному рівні, на двосторонній основі [11, с. 9].

Проте, використання терміну «рівень» при розгляді питань міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру, на нашу думку, більш доцільно, що узгоджується із його загальним тлумаченням та поділяється більшістю науковців.

Отже, до рівнів міжнародного співробітництва при розслідуванні злочинів міжнародного характеру можна віднести:

1. Рівень двостороннього співробітництва між державами, що полягає у взаємодії між центральними (уповноваженими), компетентними органами держав, дипломатичними представництвами, консульськими установами та іншими уповноваженими суб'єктами.

2. Співробітництво на регіональному рівні, що відбувається за сприяння міжнародних організацій регіонального рівня. Так, Україна є членом Ради Європи (з 1995 року), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) (з 1992 року), СНД (з 1991 року). Слід відзначити й взаємодію з Європейським Союзом, Європолом, Організацією американських держав (ОАД), з якими Україна співпрацює на окремих засадах.

3. Співробітництво на світовому (глобальному) рівні, що відбувається за сприяння відповідних міжнародних організацій. Мова йде про ООН (членство з 1945 року) та її спеціалізовані установи, Інтерпол (членство СРСР з 1990 року, України – з 1992 року) та інші.

Форма може бути охарактеризована як «обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вигляд» [1, с. 1028].

На думку Н.В. Пронюк, існують такі форми міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю: укладення міжнародних угод (про правову допомогу у кримінальних справах, конвенції щодо боротьби з окремими злочинами міжнародного характеру); створення міжнародних організацій (Інтерпол, ООН, ОБСЄ, Рада Європи та ін.) [14, с. 228].

Висновки. Таким чином, необхідно виділити такі форми міжнародного співробітництва: 1) профілактика і припинення злочинів, відносно яких укладені спеціальні угоди між державами; 2) передача осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі їх громадянства або постійного місця проживання; 3) передача органам іншої держави нагляду за умовно засудженими чи умовно звільненими правопорушниками; 4) видача злочинців іншій державі або передача міжнародному органу для кримінального переслідування; 5) захист прав і свобод громадян держави при здійсненні правосуддя в іншій країні; 6) спільне вивчення причин та інших проблем злочинності, а також обмін досвідом роботи поліцейських та інших органів; 7) підготовка кадрів,

надання експертних послуг, поставка спеціальних технічних засобів і надання матеріально-технічної допомоги іншим державам; 8) обмін оперативною, правовою та іншою інформацією тощо.

Виходячи із наведеного переліку, вважаємо, що відносно міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру, слід додати й таку важливу форму як «міжнародна правова допомога».

Як висновок, необхідно зазначити, що міжнародне співробітництво за вказаних умов характеризується низкою ознак. Одна з них полягає в тому, що відповідні заходи можуть проводитися як на підставі багатосторонніх міжнародних договорів з питань міжнародної правової допомоги та інших форм міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні (Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. з Додатковим протоколом 1975 р. та Другим додатковим протоколом 1978 р. та ін.), так і на підставі багатосторонніх міжнародних договорів з питань боротьби зі злочинами міжнародного характеру (Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 р.; Конвенція про кіберзлочинність 2001 р. з Додатковим протоколом 2003 р.; Конвенція ООН проти корупції 2003 р. та ін.). Остання група міжнародних договорів максимально враховує специфіку розслідуваних злочинів міжнародного характеру, передбачає додаткові заходи співробітництва.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. Т. В. Бусел]. – К. : Ірпінь-Перун, 2002. – 1440 с.
2. Статут ООН [Електронний ресурс] : прийнятий 26 червня 1945 р. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : прийнята 23 трав. 1969 р. ; ратифікована указом Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квіт. 1986 р. із застереженнями і заявою // Україна у міжнародно-правових відносинах : зб. докум. (укр. та рос.

мовами). – К., 1996. – Кн. 1 : Борьба зі злочинністю та взаємна правова допомога. – С. 19–57.

4. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] : принята Резолюцией 2625 (XXV) на 1883-ем пленарном заседании ГА ООН 24 октября 1970 г. – Режим доступа :

http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_569

5. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_055

6. Цепелев В. Ф. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью: уголовно-правовые, криминологические и организационно-правовые аспекты : [монография] / Цепелев В. Ф. – М. : Акад. управл. МВД России, 2001. – 137 с.

7. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність : характеристика та напрями удосконалення : [монографія] / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Чорноус. – К. : Нічлава, 2005. – 446 с.

8. Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Виноградова Оксана Іванівна. – Х., 2000. – 216 с.

9. Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : [монографія] / Чорноус Ю. М. – К. : Скіф, 2012. – 448 с.

10. Тимченко Л. Д. Международное право : [учеб. для юрид. спец. вузов МВД] / Тимченко Л. Д. ; рек. ГУРЛС МВД Украины. – Х. : Консум, 1999. – 528 с.

11. Галенская Л. Н. Международная борьба с преступностью / Галенская Л. Н. – М. : Междунар. отношения, 1972. – 168 с.

12. Джужа О. М. Роль міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю / О. М. Джужа, Ю. Ф. Іванов // Науковий віник Національної академії внутрішніх справ України : наук.-теорет. журнал. – 2003. – № 5. – С. 59–67.

13. Волеводз А. Г. Международный розыск, арест и конфискация полученных преступным путем денежных средств и имущества (правовые основы и методика) / Волеводз А. Г. ; науч. ред. проф. А. Б. Соловьев. – М. : Юрлитинформ, 2000. – 477 с.

14. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : [навч. посіб.] / Пронюк Н. В. – К. : КНТ., 2008. – 344 с.

УДК 341.362.1:347.799.4

Черниш Т.В.,

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Криворізького факультету Національного
університету «Одеська юридична академія»

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ З ПРОТИДІЇ МОРСЬКОМУ ПІРАТСТВУ БІЛЯ УЗБЕРЕЖЖЯ СОМАЛІ

Статтю присвячено дослідженню правових підстав застосування військової сили під час протидії піратським нападам біля узбережжя Сомалі. Автором розглядаються документи Ради Безпеки ООН, якими санкціоновані дії військово-морських сил Європейського союзу, НАТО, об'єднаних військово-морських сил в регіоні Африканського Рогу. Дійдено висновку про те, що головними завданнями військово-морських сил у районі залишаються збереження життя, суден і вантажів, попередження та припинення морського розбою, контроль за рибальством.

Ключові слова: військово-морські сили у боротьбі з піратством, морське піратство, Сомалі, Рада Безпеки ООН.

Статья посвящена исследованию правовых оснований применения военной силы для противодействия пиратским нападениям возле побережья Сомали. Автор рассматриваются документы Совета Безопасности ООН, которыми санкционированы действия военно-морских сил Европейского союза, НАТО, объединенных военно-морских сил в регионе Африканского Рога. Автор приходит к выводу о том, что главными задачами военно-морских сил в регионе остаются сохранение жизни, судов и грузов, предупреждение и прекращение морского разбоя, контроль за рыболовством.

Ключевые слова: военно-морские силы в борьбе с пиратством, морское пиратство, Сомали, Совет Безопасности ООН.

The article deals with the legal grounds for using military force to counter pirate attacks off the coast of Somalia. The author considers the UN Security Council document, which sanctioned the action of naval forces of the European Union, NATO, the combined naval forces in the Horn of Africa region. The author concludes that the main tasks of naval forces in the region are the preservation of life, vessels and cargo, preventing and ending sea robbery, control over fishing.

Keywords: naval forces in the fight against piracy, sea piracy, Somalia, the UN Security Council.

Постановка проблеми. На початку нового тисячоліття морське піратство як виклик всьому міжнародному співтовариству є серйозною загрозою безпеці міжнародного судноплавства. Проблема піратства в Аденській затоці викликає серйозне занепокоєння в усьому світі. Цієї акваторії поряд з Південно-Китайським та Карибським морями, а також Малаккською протокою вже привласнений статус «військової зони» – через небезпеку судноплавства. Щодооби в цьому районі Світового океану перебуває до 300 суден різних категорій.

Аналіз дослідження даної проблеми. Підстави застосування збройної сили проти морських піратів майже не піддаються правовому аналізу в сучасній правознавчій літературі. Існуючі публікації обмежуються дослідженням поняття піратства відповідно до міжнародних конвенцій та оглядом військово-морських операцій щодо боротьби з ним. Правовим засадам військового мореплавства присвячували свої праці Г.А. Анцелевич [1; 2], Г.С. Горшков [3], Л.А. Іванашенко [4; 5], Г.М. Мелков [6], та деякі інші. Процес розвитку форм і способів застосування військово-морських сил у боротьбі з морським тероризмом у другій половині XX – на початку XXI століття досліджувався С.М. Соколюком [7 - 9]. Проте сучасний стан та зосереджена увага світового співтовариства на проблемі морського піратства, прийняття Радою Безпеки ООН широкого

кола документів щодо застосування військово-морських сил у боротьбі з цим явищем викликає нагальну потребу нового дослідження правових підстав застосування зброї в піратонебезпечних районах. Тому **метою** цієї статті є дослідження правових підстав проведення військово-морських операцій біля узбережжя Сомалі на підставі документів Ради Безпеки ООН.

Виклад основного матеріалу. Статут ООН беззастережно заборонив загрозу силою або її застосування всупереч встановленим принципам. Однак сьогодні у світлі боротьби з морським піратством проблема співвідношення сили та права, а також застосування сили набула особливої актуальності, у тому числі в просторах Світового океану [10, 81].

У міжнародному праві існує можливість застосування сили в порядку самооборони лише у випадку нападу іншої держави. При цьому, ситуація з морським піратством, що склалася в районі Африканського Рогу на сьогодні викликає занепокоєння світового співтовариства та спонукує держави до конструктивного діалогу стосовно можливостей застосування військової сили проти сомалійських морських розбійників.

У цьому контексті виникає проблема переосмислення та визначення статусу особистості в міжнародному праві в рамках вдосконалення механізмів забезпечення міжнародної безпеки. Більше того, є підстави думати, що виникає небезпечно протистояння фізичних осіб і держав, що створює реальну загрозу безпеці всього міжнародного співтовариства. Це підтверджує гостру необхідність колективного вироблення заходів з протидії таким явищам і боротьби з ними [11, 39].

Якщо розглядати необхідність розвитку міжнародного права в цьому напрямку та вдосконалення ООН, то слід зазначити, що держави не можуть і не повинні при цьому відмовлятися від того, до чого людство йшло протягом століть і що було набуто за дуже високу ціну. Насамперед це стосується найважливішого завоювання сучасної цивілізації та міжнародного права – заборони на застосування сили та загрози силою у відносинах між державами, за винятком випадків, суворо обмежених Статутом ООН. Саме цей основний початок сучасного міжнародного права зараз знову піддається серйозним

випробуванням і був грубо порушений під час війни в Іраку. Так, виникнення та поширення нових видів зброї масового знищення, міжнародний тероризм, масові порушення прав людини та інші виклики сучасності вимагають пошуку нових підходів до умов і методів трансграничного застосування сили. Однак одна держава або кілька держав не можуть привласнювати собі монопольне право на використання сили проти інших суверенних держав за своїм розсудом. Пошук нових підходів повинен здійснюватися колективно і насамперед у рамках організації, що за самою ідеєю створення покликана виключити одностороннє застосування сили в міжнародних відносинах [12, 105].

Право на індивідуальну та колективну самооборону, визнане Статутом ООН, що є непорушним принципом міжнародного права, іноді одержує надзвичайно широке та аморфне тлумачення, судячи із заяв і практики деяких держав. У доктрині міжнародного права існує точка зору, яка полягає в тому, що сьогодні в умовах поширення зброї масового знищення право на самооборону повинне визнаватися не тільки після здійснення збройного нападу на члена ООН і до тих пір, поки Рада Безпеки не вживе заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру та безпеки (ст. 51 Статуту ООН), а вже в той момент, коли виникає безпосередня погроза такого нападу. Таке тлумачення ст. 51 Статуту ООН має під собою певні підстави, оскільки Статут був розроблений і прийнятий до появи новітніх видів зброї масового знищення [12, 105].

Сучасна ситуація породжує проблему, що стосується обов'язку держав реагувати на зазначені протиправні дії, спрямовані на дестабілізацію положення не тільки в одній державі, але й в усьому світі. Саме з цією метою останнім часом ООН прикладала значних зусиль до вирішення проблеми морського піратства та можливості застосування військової сили до піратів. Зосередження уваги світового співтовариства на районі Аденської затоки та спрямування до цього регіону військово-морських сил змінило географію піратських нападів до західної частини Індійського океану та ближче до Сейшельських островів.

Останніми роками сумісні зусилля міжнародних військово-морських сил, що діють біля узбережжя Сомалі, значно

активізувалися. В результаті кількість інцидентів, пов'язаних з піратством і збройним розбоєм на морі в цьому регіоні, відчутно зменшилася. Хоча різні сили функціонують з різними мандатами, деякі з яких мають регіональний, а інші національний характер, всі вони мають аналогічну мету, що полягає в запобіганні та припиненні піратства та збройного розбою на морі біля узбережжя Сомалі; забезпеченні безпечної доставки вантажів по лінії гуманітарної допомоги в регіон; а також сприянні безпечному судноплавству всіх торговельних суден.

Ці операції здійснюються на підставі Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 р. [13] та резолюцій Ради Безпеки 1814 (2008) [14], 1816 (2008) [15], 1838 (2008) [16], 1846 (2008) [17] і 1851 (2008) [18].

Відповідно до пунктів 6, 7 і 9 резолюції 1846 (2008) протягом 2009 року три наступні багатонаціональні морські об'єднання сприяли боротьбі з піратством біля узбережжя Сомалі в період після прийняття резолюції 1846 (2008) Ради Безпеки ООН: а) Військово-морські сили ЄС в рамках операції «Аталанта», б) Організація Північноатлантичного договору, що використовувала Постійну морську групу, в) керовані США Об'єднані сили ВМС, які спочатку використовували вже існуючу Об'єднану цільову групу (далі – ОЦГ) 150, а потім створену в січні 2009 року ОЦГ 151 спеціально для боротьби з піратством у регіоні. Крім того, кілька держав діяли самостійно, при цьому деякі з них координували свої операції з багатонаціональними об'єднаннями.

Операція Військово-морських сил ЄС «Аталанта» протягом 2009 р. відігравала ключову роль у сприянні Європейського союзу в справі стримування, запобігання та придушення піратства і збройного розбою на морі біля берегів Сомалі в рамках європейської політики в області безпеки та оборони. Операція «Аталанта» діяла в зоні, що охоплює південну частину Червоного моря, Аденську затоку та частину Індійського океану, включаючи Сейшельські Острови, а в недавній час – райони, віддалені від узбережжя Східної Африки. 15 червня 2009 р. Рада ЄС із загальних питань та зовнішніх

зносин продовжила мандат операції ще на 12 місяців до грудня 2010 р.

Операція «Аталанта» незмінно демонструвала свою здатність активно припиняти акти піратства, забезпечивши проведення 47 місій супроводу та безпечно прибуття всіх поставок товарів по лінії Всесвітньої продовольчої програми (далі – ВПП) і ООН. До листопада 2009 р. ця операція забезпечила доставку приблизно 279 тис т вантажів гуманітарної допомоги. У період з початку свого функціонування операція «Аталанта» успішно припинила більше 15 нападів. Держави-члени ЄС та держави, що сприяють їм та не входять до складу ЄС, розгорнули військово-морський контингент у складі більше 20 кораблів і літальних апаратів і 1800 військовослужбовців у рамках операції або в рамках посилення групи оперативного штабу ЄС таким чином, що одночасно можуть діяти до 12 кораблів держав-членів ЄС та кілька морських патрульних літальних апаратів.

НАТО була однією з перших міжнародних організацій, які відреагували на проблему піратства біля узбережжя Сомалі, погодившись у жовтні 2008 року супроводжувати судна, зафрахтовані ВПП, задіявши свою Постійну морську групу 2. НАТО бере активну участь у довгострокових зусиллях у боротьбі з піратством в цьому регіоні, розгорнувши операцію «Морський щит», що замінила операцію «Захист союзників» у серпні 2009 року. До складу цих сил входять 5 кораблів НАТО з Постійної морської групи 2, які здійснюють патрулювання у водах в Африканського Рогу й уздовж міжнародно рекомендованого транзитного коридору разом із силами операції Європейського союзу «Аталанта» і Об'єднаними морськими силами.

За 2009 р. НАТО забезпечила військово-морський супровід більше 50 торговельних суден, включаючи кілька суден, зафрахтованих ВПП для доставки вантажів гуманітарної допомоги в регіон, у координації з операцією «Аталанта». Ці сили НАТО також були задіяні в ході біля 46 інцидентів, коли підрозділи НАТО висаджувалися на підозрілі дрібні судна, надавали гуманітарну допомогу постраждалим торговельним

суднам і реагували на термінові заклики, у тому числі з суден, що зазнали піратських нападів.

Об'єднані військово-морські сили являють собою очолювану США міжнародне військово-морське угруповання, місія якого полягає в проведенні як комплексних, так і скоординованих операцій в Аденській затоці, Оманській затоці, Аравійському морі, Перській затоці, Червоному морі та деяких районах Індійського океану на міжнародній акваторії більше 2,5 мільйонів морських миль. Сили складаються із трьох головних об'єднаних цільових угруповань: ОЦГ-150, ОЦГ-151 і ОЦГ-152. З них ОЦГ-150 і ОЦГ-151 докладали конкретних зусиль у боротьбі з піратством біля узбережжя Сомалі. Протягом звітнього періоду Об'єднані ВМС продовжували займатися припиненням інцидентів стосовно всіх плавзасобів і держав-членів, що діють в Аденській затоці, у тому числі підтримуючи високий рівень загальної поінформованості та оптимальний розподіл матзасобів.

ОЦГ-150 була першим багатонаціональним військово-морським з'єднанням, що займалося боротьбою з піратством біля узбережжя Сомалі до 11 січня 2009 року. 22 січня ця функція по боротьбі з піратством перейшла до ОЦГ-151. Залежно від оперативних потреб до складу ОЦГ-150 і ОЦГ-151, як правило, зазвичай входили від п'яти до восьми кораблів і літальних апаратів, доданих їм з різних військово-морських сил, а також персонал з декількох держав. У боротьбу Об'єднаних ВМС із піратством внесли вклад кілька держав-членів, включаючи Австралію, Францію, Німеччину, Італію, Пакистан, Канаду, Данію, Республіку Корея, Сінгапур, Туреччину, Сполучені Штати Америки та Об'єднане Королівство.

Завдяки діяльності Об'єднаних ВМС були успішно припинені кілька піратських нападів, вжиті заходи реагування на термінові заклики про допомогу, що надходять з суден, що потрапили у тяжке становище, а також були захоплені великі партії контрабандної продукції, включаючи зброю, наркотики та пристрої для їхнього вживання.

Кілька держав-членів, діючи самостійно, внесли вклад у міжнародні зусилля по боротьбі з піратством біля узбережжя Сомалі. Японія, Китай, Російська Федерація, Індія, Малайзія,

Республіка Корея, Саудівська Аравія, Ісламська Республіка Іран і Ємен направили в регіон кораблі ВМС та/або морську авіацію. Ці флоти, діючи з різним ступенем координації з коаліційними силами, забезпечили військово-морський супровід сотень торговельних суден зі своїх власних країн і країн інших держав-членів, забезпечили безпосереднє прикриття конкретних торговельних суден, у тому числі суден, звільнених піратами, проводили операції з рятування суден, що терплять нещастя, а також конфіскували великі партії зброї та іншої контрабандної продукції.

Основним механізмом, що дозволяє поєднувати сили ВМС і мобілізувати їх на виконання загального завдання, є Група з питань загальної поінформованості та припинення інцидентів (далі – ГПЗПІ), очолювана Об'єднаними військово-морськими силами та ВМС ЄС. ГПОПІ є добровільною міжнародною військовою групою, створеною в грудні 2008 року як засіб для обміну «передовою практикою», проведення неофіційних обговорень і припинення інцидентів у ході діяльності тих країн та організацій, які беруть участь у проведенні воєнних операцій по боротьбі з піратством у регіоні. Спочатку до складу ГПЗПІ входили тільки Об'єднані військово-морські сили (що базуються в Бахреїні), ВМС Європейського союзу і НАТО. Однак її склад швидко розширюється, і до нього увійшли багато країн регіону та представники флотів інших держав, що діють у рамках незалежних мандатів, таких, як Китай, Індія, Японія та Російська Федерація. ГПОПІ збирається на щомісячній основі на рівні експертів у Бахреїні.

До числа досягнень ГПОПІ належить: організація скоординованих і цілеспрямованих військово-морських операцій біля узбережжя Сомалі; спільне командування та використання активів на рівні учасників ГПОПІ, наприклад, сінгапурські та турецькі командири, що діють із бойових кораблів Сполучених Штатів; створення рекомендованого на міжнародному рівні транзитного коридору в Аденській затоці, що було схвалено ІМО в липні 2009 року; розробка координаційного посібника з рекомендованого на міжнародному рівні транзитному коридору; і значно покращена координація з представниками судноплавних компаній.

Морський охоронний центр (Африканський Ріг) операції «Аталанта» є цивільно-військовим координаційним центром, на який покладене завдання забезпечення безпеки торговельних суден, що діють у регіоні, за допомогою припинення та стримання актів піратства в Аденській затоці, біля узбережжя Африканського Рогу та у сомалійських водах. Новаторський і потужний Інтернет-портал цього центра дозволяє ВМС ЄС підтримувати контакти та зв'язок з міжнародними морськими торговельними організаціями, дозволяючи суднам реєструвати свої переміщення та одержувати рекомендації з передових методів і оновлену інформацію про піратську діяльність у регіоні. Сучасна військово-комунікаційна система «Меркурій», створена протягом звітного періоду, дозволяє військово-морським силам у регіоні, включаючи всіх учасників ГПОП, підтримувати зв'язок у режимі реального часу.

До числа інших спільних структур і механізмів входить відділення Морської торговельної організації Об'єднаного Королівства в Дубаї, що виконує функції контактного центра для торговельних суден і пов'язного центра для збройних сил у регіоні. Відділення в Дубаї також здійснює адміністративну функцію відносно плану добровільного надання зведень, відповідно до якого торговельним суднам рекомендується регулярно посилати зведення при проходженні в напрямку Суєца. Інформація, зібрана відділенням у Дубаї, передається Об'єднаним військово-морським силам і до штабу Європейського союзу, що дозволяє передавати що з'явилася й актуальну інформацію, що стосується торговельного судноплавства, безпосередньо на судна, підвищити ступінь реагування та інциденти та економити час.

Висновки. Головними завданнями військово-морських сил у районі залишаються збереження життя, суден і вантажів, попередження та припинення морського розбою, контроль за рибальством. Основними способами дій кораблів і літальних апаратів є патрулювання небезпечних районів для виявлення та оповіщення про піратів, перехоплення підозрілих суден з метою огляду та/або знищення, супровід груп суден та одиничних нафтоналивних і вантажних суден, морська, повітряна та радіоелектронна розвідка.

Література:

1. Анцелевич Г.А. Защита мирного населения и принцип свободы открытого моря / Г.А. Анцелевич // Материалы ежегодных собраний, 1970 – 1972 гг. – М.: Союзморниипроект, 1973. – С. 170-175.
2. Анцелевич Г.А. Некоторые проблемы современного международного права, касающиеся регламентации военных действий на море: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г.А. Анцелевич. – М., 1970. – 17 с.
3. Горшков Г.С. Военное мореплавание и стратегическое равновесие. Международно-правовые аспекты / Горшков Г.С., Мелков Г.М. – М.: Воениздат, 1986. – 168 с.
4. Иванащенко Л.А. Международно-правовые проблемы военного мореплавания и международная безопасность: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Л.А. Иванащенко. – М., 1974. – 34 с.
5. Иванащенко Л.А. Свобода открытого моря и проблемы военного мореплавания / Иванащенко Л.А. // Актуальные проблемы современного международного морского права. – М.: Наука, 1972. – С. 91-141.
6. Мелков Г.М. Международно-правовые проблемы военного мореплавания и сокращения военно-морских вооружений и военно-морской деятельности: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Г.М. Мелков. – К., 1989. – 32 с.
7. Соколюк С.М. Особливості застосування військових флотів у боротьбі з морським тероризмом та його проявами (І ст. до н.е. – перша половина XIX ст.) / С. М. Соколюк // Труди академії. – К.: НАОУ, 2008. – № 2 (82). – С. 311–319.
8. Соколюк С. М. Застосування військово-морських сил у боротьбі з морським тероризмом (кінець XX – початок XXI століття) / С. М. Соколюк // Труди академії. – К.: НАОУ, 2008. – № 7 (87). – С. 73–84.
9. Соколюк С. М. Дії військово-морських сил у боротьбі з морським тероризмом і піратством / С. М. Соколюк // Чорноморська безпека. – 2008. – № 4 (10). – С.62–87.
10. Лукашук И.И. О будущем международного права / И.И. Лукашук // Материалы Междунар. науч.-практ. конференции «Мир, безопасность и международное право: взгляд в будущее». – СПб., 2004. – С. 80-85.
11. Доклад профессора А.Л. Колодкина / Международная научно-практическая конференция «Мир, безопасность и международное право: Взгляд в будущее». – Издательство: ИД СПбГУ/изд-во Юридического факультета СПбГУ, 2004. – С. 14-39.

12. Выступление профессора В.С. Верещетина / Международная научно-практическая конференция «Мир, безопасность и международное право: Взгляд в будущее». – Издательство: ИД СПбГУ/изд-во Юридического факультета СПбГУ, 2004. – С. 104-107.

13. Конвенция ООН морскому праву, (заключена в г. Монтего-Бее 10.12.1982) (с изм. от 23.07.1994) // Бюллетень международных договоров. – 1998. – № 1. – С. 3 – 168.

14. Резолюция 1814 (2008), принятая СБ 15.05.2008 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2008/res1814.htm>

15. Резолюция 1816 (2008), принятая СБ 2.06.2008 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2008/res1816.htm>

16. Резолюция 1838 (2008), принятая СБ 7.10.2008 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2008/res1838.htm>

17. Резолюция 1846 (2008), принятая СБ 2.12.2008 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2008/res1846.htm>

18. Резолюция 1851 (2008), принятая СБ 16.12.2008 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2008/res1851.htm>

ВІСНИК
Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наукове видання

Видається чотири рази на рік

Випуск № 1/2016

Редактор: Ківалов С.В.

*Передрук опублікованих матеріалів здійснюється
з обов'язковим посиланням на джерело.
Відповідальність за зміст поданих до друку матеріалів
несуть автори публікацій.
Авторські права застережені.*

Папір офсетний. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 19.76. Тираж 300 прим. Зам. № 28.
Виготівник: Яворський С. Н.
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ №18 від 17.03.2009 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. 099 73 22 544.